

MILOSLAV JŮZL A KOL. AUTORŮ

# RESOCIALIZACE V SOUČASNÉ PENITENCIÁRNÍ PRAXI

---

MEZINÁRODNÍ VĚDECKÁ KONFERENCE  
„RESOCIALIZACE V SOUČASNÉ PENITENCIÁRNÍ PRAXI”

PRAHA, KVĚTEN 2022

**UNIVERZITA**

JANA AMOSE KOMENSKÉHO  
PRAHA

MILOSLAV JŮZL a kol. autorů

---

# RESOCIALIZACE V SOUČASNÉ PENITENCIÁRNÍ PRAXI

---

Mezinárodní vědecká konference  
„Resocializace v současné penitenciární praxi“

Praha, 12. května 2022

Konference se konala pod záštitou  
genmjr. Mgr. Simona Michailidise, MBA., generálního ředitele  
Vězeňské služby ČR  
a doc. PhDr. Miloslava Jůzla, Ph.D., odborného garanta konference.

UNIVERZITA  
JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA  
2022

## **RESOCIALIZACE V SOUČASNÉ PENITENCIÁRNÍ PRAXI**

**Autoři:**

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D. a kol. autorů

**Recenzenti:**

PhDr. Gabriela Slováková, Ph.D. (UJAK)

Mgr. Irena Tušer, Ph.D. (AMBIS)

**Vydavatel:**

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

Roháčova 63, 130 00 Praha 3

Vydání I.

Počet stran 199

Praha 2022

**© UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA**

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být kopírována a reprodukována v jakékoli formě bez písemného souhlasu vydavatele.

E-mail: [vydavatelstvi@ujak.cz](mailto:vydavatelstvi@ujak.cz)

<http://vydavatelstvi.ujak.cz>

**ISBN 978-80-7452-213-0**

## O B S A H

|                                                                                                                                                                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Úvod                                                                                                                                                                                                                     | 5   |
| Úvodní slovo generálního ředitele vězeňské služby České republiky<br><i>genmjr. Mgr. Simon Michailidis, MBA</i>                                                                                                          | 6   |
| Vězeňství pro třetí milénium<br><i>PhDr. Jaroslav Hála</i>                                                                                                                                                               | 9   |
| Příprava na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody pohledem<br>sociálních pracovníků a speciálních pedagogů ve vězeňství<br><i>Mgr. Petra Zhřivalová, Ph.D., Mgr. et Mgr. Tereza Raszková<br/>a Mgr. Lucie Háková</i> | 17  |
| Sociální pracovník aktérem sociální práce v konceptu vězeňství<br>se specifikací na práci ve výstupním oddílu<br><i>Mgr. Lukáš Stárek, Ph.D., MBA, DBA</i>                                                               | 35  |
| Covid-19 jako výzva a impuls – aktuální změny ve způsobu<br>vzdělávání personálu Vězeňské služby ČR<br><i>plk. Ing. František Vlach, Ph.D., MBA, LL.M., Ing-Paed IGIP</i>                                                | 47  |
| Validita resocializace vězňů, její sociální percepce<br>a sociologická akceptace<br><i>Mgr. René Strouhal, Ph.D.</i>                                                                                                     | 57  |
| Rodič ve výkonu trestu – zkušenosti dítěte z dětského domova<br><i>PhDr. Alois Daněk, Ph.D.</i>                                                                                                                          | 69  |
| Specifické aspekty vězeňských zařízení v ČR<br><i>plk. PhDr. Dušan Gáč</i>                                                                                                                                               | 79  |
| Násilí jako nástroj ex-post evaluace zacházení<br>s mladými dospělými vězni<br><i>plk. PhDr. Petr Juříček, Ph.D.</i>                                                                                                     | 93  |
| Osm konferencí „penologické dny“<br>v letech 2013–2021<br><i>PaedDr. Lubomír Bajcura, Ph.D.</i>                                                                                                                          | 109 |

|                                                                                                                              |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Látkové a nelátkové závislosti ako výzva pre resocializáciu v penitenciárnej praxi</b>                                    | <b>119</b> |
| <i>doc. PhDr. Ingrid Hupková, PhD.</i>                                                                                       |            |
| <b>Spravedlnost, nebo zákon? Úvaha o právu, soudnictví a zákonnosti</b>                                                      | <b>129</b> |
| <i>doc. PhDr. Albín Škoviera, PhD.</i>                                                                                       |            |
| <b>Otázky a klasifikace u disociační poruchy osobnosti</b>                                                                   | <b>137</b> |
| <i>Mgr. Eva Vášová, Ph.D.</i>                                                                                                |            |
| <b>Samobójstwa w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych</b>                                                        | <b>143</b> |
| <i>Dr hab. Agnieszka Barczykowska, prof. UAM</i>                                                                             |            |
| <b>Příčiny recidivy pachatelů trestné činnosti</b>                                                                           | <b>155</b> |
| <i>doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D., Mgr. Vladan Krásný</i>                                                                   |            |
| <b>Výchovně terapeutické přístupy v rámci systému sekundární a terciární prevence u osob závislých na návykových látkách</b> | <b>163</b> |
| <i>doc. PaedDr. Eva Šotolová, CSc.</i>                                                                                       |            |
| <b>On-line výuka v době pandemie Covid-19 z pohledu studentů programu Resocializační a penitenciární pedagogika</b>          | <b>185</b> |
| <i>Mgr. Markéta Šonková</i>                                                                                                  |            |
| <b>Volební právo a komunální volby 2022</b>                                                                                  | <b>195</b> |
| <i>Mgr. Vladan Krásný</i>                                                                                                    |            |

## Ú V O D

Vážení čtenáři, odborníci, a hlavně přátelé vězeňství,

katedra speciální pedagogiky Univerzity Jana Amose Komenského Praha po třech hubených letech zapříčiněných koronavirem znovu oživila tradice mezinárodních konferencí s penitenciární problematikou. Proto se obsahově zaměřila na stále aktuální otázky resocializace v penitenciární praxi, jejímž cílem bylo upozornit na aktuální problémy jak v oblasti resocializace osob ve výkonu trestu odnětí svobody, tak v profesní přípravě vězeňského personálu v české i evropské penitenciární praxi, neboť témat, jimž je třeba věnovat pozornost, se nakupilo v průběhu posledních let celá řada. Přestože zaměstnávání a vzdělávání vězňů jsou stále permanentními problémy a jsou průběžně řešeny, neškodí si o nich popovídat na odborné úrovni a zaměřit se zároveň i na další, jak vyplývá z řady příspěvků.

Úvodními slovy zahájili konferenci rektor Univerzity Jana Amose Komenského Praha, doc. PhDr. Luboš Chaloupka, CSc. a generální ředitel Vězeňské služby ČR, generálmajor Mgr. Simon Michailidis, MBA. Pozornost zaslouží především vystoupení generálního ředitele Simona Michailidise, který představil své vize pro vězeňskou službu, jakou cestou se hodlá ubírat. O jeho mimořádném zájmu o konferenci svědčí i fakt, že odložil 12. května 2022 všechny své „generálské“ povinnosti a s mimořádným zájmem sledoval příspěvky i diskuse na konferenci od začátku až do konce (což nebývá u této pozice vzhledem k celodenní vytíženosti zvykem). Tím se posílila prestiž jak vězeňské služby, tak také referujících a univerzity.

Věříme, že mezinárodní konference (za účasti polských delegátů z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani) splnila svůj účel a vlastně tak jako jediná vedle Akademie Vězeňské služby ČR přispívá k vědeckému poznání a rozvoji penitenciariistiky.

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.

## ÚVODNÍ SLOVO GENERÁLNÍHO ŘEDITELE VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČESKÉ REPUBLIKY

Vážený pane rektore, vážené kolegyně, kolegové, studenti, hosté,

velice si vážím pozvání na naše společné setkání, které se koná u příležitosti konání konference k resocializaci v současné penitenciární praxi. Jsem také velmi rád, že mohu navázat na svého předchůdce, nynějšího náměstka ministra spravedlnosti pro řízení sekce vězeňství a resortní kontroly, který s Univerzitou J. A. Komenského navázal a dlouhá léta budoval vzájemné vztahy. Vězeňská služba v období nejtěžší pandemie v roce 2020 uzavřela s univerzitou vzájemnou dohodu o spolupráci při řešení projektů výzkumu, vývoje a inovací formou vzájemného využívání odborných kapacit a informování o projektových možnostech a při tvorbě a uskutečňování programů celoživotního vzdělávání. V této době jsem ještě jako náměstek GR VS ČR byl pověřen vedením projektů, a i nyní jako generální ředitel Vězeňské služby jsem i nadále připraven ve vzájemné a intenzivní spolupráci pokračovat. Například v roce 2020 jsme společně realizovali výzkumný projekt „příčiny recidivy pachatelů trestné činnosti“ v rámci kterého bylo zapojeno více než 1 000 vězněných osob a jehož závěry budeme jistě společně prezentovat.

Dnešní možnost se již fyzicky s vámi všemi setkat, je pro mě velice důležitá. Poslední konference, na které Vězeňská služba s univerzitou spolupracovala, se uskutečnila z důvodu pozdějších protiepidemických opatření v letech 2020 a 2021, v květnu roku 2019. Od té doby jsme neměli možnost, mimo společných online setkání, se potkat.

S ohledem na aktuální situaci jsem také rád, že jsme součástí evropského společenství, jehož bezpečný prostor nám umožňuje se soustředit a zabývat se celospolečenskými tématy i v době, kdy čelíme novým bezpečnostním výzvám a totalitním tendencím nerespektovat autenticitu jednotlivých národů či států v rámci Evropy.

Vězeňská služba, bez ohledu na ztížené podmínky vzniklé pandemickou situací, bezpečnostními riziky v Evropě či z důvodu nutných finančních úspor, musí i nadále hledat nové možnosti a cesty, jak se obecně podílet na snižování recidivy vězněných osob a stále rozvíjet péči a výchovné zacházení s vězni.

V této souvislosti mohu například zmínit, že v nedávné době jsme otevřeli nové ubytovací kapacity pro vězněné osoby ve Věznici Světlá nad Sázavou či nový detenční ústav ve Vazební věznici Pankrác, v rámci kterých jsou

vyhrazeny prostory právě koncipované s akcentem na realizaci odborného zacházení s vězni.

V historickém kontextu navazujeme na vznik Výzkumného ústavu penologického v roce 1966, díky kterému jsme měli při utváření systému v roce 1993 možnost navázat na naše kolegy, kteří se prací s vězněnými osobami zabývali. Vězeňská populace, jak vychází z historických i soudobých pramenů či praktických zkušeností, se mnoho nemění. Samozřejmě dochází k diferenciaci vězněných osob na základě povahy a závažnosti trestných činů, je nová doba, dynamika a vývoj, ale vězněné osoby můžeme rozdělit, při práci s nimi, na několik, velmi zjednodušujících kategorií.

Jsou vězněné osoby, s kterými lze systematicky pracovat, pomoc přijímají a mají vlastní motivaci se schopností obstát s naší pomocí po výkonu trestu odnětí svobody i v tzv. civilní společnosti. Jsou ale také tací, kteří v rámci institucionalizace budou vykonávat ve vězeňském zařízení stanovené postupy, pracovat, docházet na aktivity, skládat oblečení do komínku, ale jejich vnitřní přesvědčení či hierarchie hodnot se nemění. Nakonec máme vězněné osoby, které nebudou respektovat jakýkoliv systém, a to jak ve věznici, tak v rámci „svobodného“ prostoru.

Naším cílem je tedy působit na vězněnou osobu systematicky a důsledně, někdy i tvrdě, ale vždy s respektem a při zachování důstojnosti.

Určitá část, často neinformované společnosti vidí terapeutickou činnost s pachateli trestných činů jako ztrátu času a navrhuje aplikovat předosvěcenské metody zacházení. Jsem ale věčným optimistou a věřím, že již za námi jsou doby, kdy na terapeutickou práci s vězněnými osobami je nahlíženo jako na zbytečnou. Což například ukazuje i naše setkání a téma, které je předmětem našeho dnešního jednání.

Penitenciární práce je vědní disciplínou, která vychází z poznatků mnoha vědních oborů, jako jsou etopedie, psychologie, filozofie, a tudíž je posazena na pevných základech a jasných závěrech šetření.

V rámci přístupu se jako Vězeňská služba musíme vždy zaměřovat na potlačení negativních vlivů věznění, a naopak podporovat motivaci vězněné osoby k změně vlastního chování. Součástí této komplexní péče je také dopomoci vězněným osobám si uvědomit zodpovědnost za své činy a individuálně se zaměřovat v rámci stanovených programů na vězněnou osobu.

Na tomto základě bych se rád zmínil o standardizovaných programech ve výkonu trestu odnětí svobody, které realizujeme s cílem působit na vybrané odsouzené podle stanovených kritérií. V standardním výkonu trestu odnětí svobody je kladen důraz na zaměstnávání odsouzených, doplněné stan-



dardním programem zacházení s pracovními, speciálně výchovnými, vzdělávacími a zájmovými aktivitami a utváření vnějších vztahů. U zvláště rizikových pachatelů se zaměřujeme na konkrétní kriminogenní rizika a na snížení rizika opakování trestného činu.

Momentálně realizujeme programy, které jsou zaměřeny například na vícekrát trestané vězněné osoby „Zastav se, Zamysli se, Změň se“, programy zaměřené na práci s pachateli, kteří byli odsouzeni za trestné násilí na dětech „GREPP“, programy na snižování násilí mezi mladistvými odsouzenými „TP 21 Junior“, „Pardon“, pro odsouzené s nepříznivým průběhem řidičské praxe „Zuřivec“, „Antiagresivní trénink“ a mnoho dalších. Toto portfolio chceme i nadále rozšiřovat a intenzivně se této zcela klíčové problematice věnovat.

Děkuji Vám, že i v tomto kontextu uvedeného, budeme moci společně prohlubovat naše poznatky, propojovat praktické a teoretické zkušenosti a také věřím, že naše vzájemná spolupráce dopomůže k utváření nových myšlenek a východisek, které budeme moci využít při realizaci penitenciární praxe.

*Děkuji Vám za pozornost*

genmjr. Mgr. Simon Michailidis, MBA  
*generální ředitel Vězeňské služby ČR*

## VĚZEŇSTVÍ PRO TŘETÍ MILÉNIUM

PhDr. Jaroslav Hála

*„Stále hledejme něco lepšího, než je trestní právo a vězeňství.“*

Bernd Maelicke, emeritní šéfredaktor časopisu *Forum Strafvollzug*

Můj učitel a rádce doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D. o mě říká (jistě s nadávkou a značnou dávkou svého laskavého humoru), že jsem „*filozof a básník českého vězeňství*“. Něco málo na tom asi bude. Moje *alma mater*, slovatná Univerzita Karlova, požadovala u rigoróza důkladné znalosti z dějin filozofie. A častá setkávání se západoevropskými penology a penitenciárními praktiky, která jsem za dobu svého osmnáctiletého přímého vězeňského angažmá měl to štěstí uskutečnit, mě přesvědčila o tom, že (jak to vtipně formuloval Wiliam Renzmann, dánský expert Rady Evropy pro oblast vězeňství) „*Pokud budete uvažovat o změnách ve vězeňských systémech, neptejte se proč. Zeptejte se, proč ne?*“

Některé věci v životě, a také v našem penologickém oboru, jsou našťastí konstantní. Vězeňství, které usiluje o to být moderní, bazíruje na principech humanizace, účinnosti a bezpečnosti. Podívejme se tedy na to, jak se tyto nesporné penologické axiomy mohou naplňovat novým obsahem.

Začněme principem bezpečnosti. „*Sicherheit und Ordnung*“ (*bezpečnost a pořádek*) – tak zní stále platná zásada německého vězeňství. S tím jistě lze souhlasit. Nové úkoly budou v tomto směru kladeny zejména na vězeňskou architekturu, která v České republice teprve obtížně hledá své funkce.

Navenek mají budovy věznic reprezentovat důstojnost a sílu státní moci schopné chránit bezpečnost řádných občanů – daňových poplatníků. V této souvislosti je namístě vyjádřit patřičnou úctu „starým“ architektům z přelomu devatenáctého a dvacátého století, kteří na důležitou mocenskou funkci vězeňské architektury nezapomínali a uměli ji ve svých projektech vyjádřit.

Proniknout do vnitřní dynamiky vězeňského společenství, bezpečně, přitom humánně a účinně ji pozitivně ovlivňovat, je složité a obtížné, zvláště tehdy, jsou-li společně ubytovávány skupiny vězňů příliš velké. Proto je nutné dosáhnout ve vězeňských zařízeních větší přehlednosti. Co nejmenší, navzájem v denních, rozhodně však v nočních hodinách oddělené skupinky vězňů s přidělením dostatečného počtu vězeňských pracovníků různých profesních zaměření, to je cesta, na jejímž horizontu se rýsuje separační systém, totiž samostatné ubytování každého vězně doplňované možnostmi individuálně,

v závislosti na jeho chování a jednání regulovat dobu a způsoby setkávání s ostatními. Vystává otázka náročného financování výstavby, údržby a provozování vězeňských zařízení. Bezpečnost něco stojí. Bez štedřejších státních subvencí to nepůjde. Přitom se již v blízké budoucnosti zřejmě nebude možné obejít bez participace privátního sektoru, přestože lze i v této oblasti podnikání očekávat nové nemalé problémy.

Ve vězeňství vyspělých zemí je dnes již překonána tradiční koncepce pouhé pasivní, převážně technickými prostředky, tj. vysokými betonovými zdmi, drátěnými překážkami, a především důmyslně konstruovanými elektronickými signálními a střežícími systémy zajišťované bezpečnosti (i když právě v zavádění nových, novějších a nejnovějších technických vymožeností budeme zřejmě brzy svědky opět finančně velmi nákladného bouřlivého rozvoje). Penologičtí a penitenciární experti se stále více přiklánějí k řešení nikoli „technickou bezpečnost“ nahrazovat, ale vhodně ji doplňovat dynamickou bezpečností. Tu můžeme definovat jako bezpečnost dosahovanou průběžným monitorováním a pozitivním ovlivňováním psychosociálního klimatu konkrétní věznice, zejména prostřednictvím intenzivní a všestranné komunikace vězeňského personálu s vězněnými osobami zaměřené na řešení problémů. K přibližování se žádoucímu stavu dynamické bezpečnosti významně přispívá zkvalitňování výběru personálu, na který navazuje jeho důkladná a pečlivá příprava. Zlepšuje se vedení i supervize činností jednotlivých profesí. Pozornost je více než dříve věnována psychologické péči o zaměstnance. Psychologické poradenství a psychoterapie zde mají nezastupitelný význam zvláště po traumatizujících zážitcích souvisejících s výkonem jejich náročného povolání (mimořádné události, zejména zásahy při vzpourách nebo sebevraždách vězňů). To vše posiluje slušné, korektní jednání personálu s vězni vyznačující se optimální komunikací, oproštěnou od extrémů familiárnosti na jedné straně a militantního či opovrhujícího a dehonestujícího přístupu na straně druhé. Pro současnost a budoucnost nelze slevit z požadavku, aby se na vhodné komunikaci s vězni podílel každý zaměstnanec vězeňské služby. Rozdíly mohou a musí být v míře a obsahu těchto kontaktů. Jiné komunikační algoritmy pro stálé, spolehlivě predikovatelné situace, používá strážný nebo dozorce, vysoká kreativita a ovšem i patřičná osobní odpovědnost zůstává výsadou a současně povinností, kterou mají odborní pracovníci a management. Je třeba se na proměnlivou, turbulentní situaci nadcházejícího období dobře připravovat. Speciální výcviky komunikačních dovedností v členění podle jednotlivých penitenciárních profesí jsou pro rozvoj vězeňské praxe podmínkou nutnou, nikoli však dostačující. Své specifikum má fenomén dynamické bezpečnosti při zacházení se zvláště nebezpečnými pachateli

sexuálních a jiných nejzávažnějších násilných trestných činů. Zde je velmi důležité, aby zkušení profesionálové (začátečníci se pro práci s těmito vězni opravdu nehodí) měli interiorizovanou filozofii pojmající i nejtěžšího zločince jako člověka, nikoli jako nějaké divoké zvíře nebo obludné monstrum, ovšem člověka s velmi výraznými osobnostními poruchami a s nimi souvisejícími riziky chování. Pouze přijetí tohoto postoje umožní vybraným specialistům dosáhnout ve svém přístupu k nejtěžším zločincům žádoucí integrace zmiňovaných principů moderního vězeňství a současně se ctí obhájit svoji činnost před veřejností, která problematiku vězeňství se zájmem sleduje a na vzedmuté hladině emocionality komentuje. Svou negativní roli zde sehrávají (zvláště bulvární) média. Proto se do budoucna mnohem lepší, promyšlenější, aktivnější mediální strategie a taktika vězeňských služeb stává důležitou podmínkou efektivní a méně konfliktní praktické aplikace trestní politiky.

Co se týká principu humanizace, Česká republika od devadesátých let minulého století při jeho naplňování sice výrazně pokročila, avšak západní Evropa na nás rozhodně nepočkala. Proto laické, ale i odborné veřejnosti zní často informace o vyspělých evropských vězeňských systémech jako *Pohádky tisíce a jedné noci*. A přesto je to realita. Musíme se jí inspirovat, nikoli ji bezmyšlenkovitě přejímat. Humanizace nachází pro budoucnost svůj výraz v nejmodernějším penologickém trendu s názvem výkon trestu odnětí svobody citlivý (přívětivý, přátelský) k rodině / na rodinu orientovaný.

Reformátoři vězeňství si uvědomují necitlivou až krutou realitu minulosti i přítomnosti, kdy děti jsou aktem uvěznění jednoho z rodičů postiženy nejvíce a usilují o její změnu. V západní Evropě se úspěšně rozbíhá řada projektů, které sledují cíl alespoň zmírnit utrpení dětí i celých rodin uvězněných otců nebo matek. Začíná to návštěvami vězněných členů rodin. Ve stále ještě příliš mnoha případech se konají v nepříznivé, tísnivé, k rodině necitlivé „vězeňské“ atmosféře neustálého nepřijemného manipulativního dozoru a v nevyhovujících, nehostinných prostorách. Závěry výzkumů provedených v řadě západoevropských zemí naléhavě doporučují provést v této oblasti radikální změny. Nové úkoly zde má opět vězeňská architektura (ale nikoli jen ona). Pastelové barvy stěn, světlý nábytek, dobrá akustika, vybavenost různému věku a individualitě dětí přiměřenými hračkami, stavebnicemi, časopisy, knížkami a dalšími didaktickými a rekreačními pomůckami, to jsou jen některé z dalších nezbytných materiálních požadavků. Neméně důležitá je dobře vybraným a proškoleným vězeňským personálem vytvářená rodinám vězněných příznivá psychosociální atmosféra. Ukazuje se jako velmi příhodné, motivační, jestliže se na přestavbě a následných úpravách návštěvních místností podílejí sami vězni. Není nemožné získat pro takovouto spolupráci i odborníky z vysokých škol stavebního i uměleckého zaměření. Návštěvníkům lze

zpříjemnit čekání i vlastní návštěvu otevřením „návštěvní kavárny“. Chvilku nerušeného klidu pro partnerský dialog dopřávají věznice rodičům zajištěním pedagogické péče o děti dobrovolnými spolupracovníky (nabízí se zde jedinečná možnost přirozeným způsobem začleňovat do spolupráce s věznicemi vysokoškolské studenty humanitních směrů v souladu s jejich budoucí profesní orientací). Jsou pravidelně pořádány svého druhu rodinné slavnosti. Vězni již řadu dnů před jejich konáním s láskou a péčí uklízejí a zkrášlují vnitřní i vnější prostory věznice určené k setkání, připravují program včetně bohatého pohoštění. V dohodnuté době se zde sejdou se svými rodinami a dalšími blízkými příbuznými. Slavností se neformálně zúčastňují i zaměstnanci věznice, což má značný význam pro vzájemné poznávání a porozumění.

Jsou ovšem i četné případy (a s postupující globalizací jich nutně bude přibývat), kdy je obtížné až téměř nemožné uskutečňovat klasické osobní návštěvy členů rodiny ve věznici. Může to být z důvodu příliš velké vzdálenosti, špatného zdravotního stavu, ale i nedostatku finančních prostředků. Z těchto důvodů nabývají na významu tzv. „Skype-návštěvy“. Nic nebrání tomu, aby zahraniční zkušenosti byly využity i u nás, přičemž zmíněnou technikou by jistě mohla být vybavována (vedle bez výjimky všech věznic) Probační a mediační služba České republiky, ale i vybraná nestátní zařízení sociálního a charitativního zaměření.

V Evropě je řada věznic, které jdou v orientaci výkonu trestu odnětí svobody na rodinu ještě dál. K tomu mají ve vlastním areálu stavebně velkoryse vybudována *oddělení pro rodinný život*. Jedná se o malé byty s kuchyňkou a koupelnou, ve kterých bez dohledu vězeňského personálu a odděleně od vlastního prostoru věznice může vězeň důstojně přijmout víkendovou návštěvu celé rodiny. Psychologicky a edukačně nápadité je zde např. to, že žádná ubytovací jednotka není vybavena televizí, což dle názoru autorů projektu umožňuje dětem prožít intenzivní formativní zkušenost intimního společenství s oběma rodiči bez alkoholu a televize. S využitím externích odborníků (znovu je zde nutno připomenout možnosti zaangažování vysokoškolských studentů psychologických, pedagogických a sociálních oborů) je rodinám v tomto čase a prostoru nabízena poradenská a edukační pomoc. Avantgardní a v celoevropském měřítku unikátní je projekt, ve kterém je umožňováno společné standardní dlouhodobé bydlení a spoluzití celých rodin (dánský *Penzion Engelsborg*). Pro ubytování zde jsou pečlivě vybíráni osobnostně vhodní odsouzení se zbytkovým trestem od tří měsíců do jednoho roku. Určité omezení představuje nutnost uplatňovat při výběru regionální hlediště, totiž účelně (pokud možno bez rušivých změn) vyřešit školní nebo profesní problematiku jednotlivých členů rodiny. Doba pobytu v zařízení je dů-

sledně využívána k poradenským a terapeutickým aktivitám vedeným zkušenými odborníky (jsou mezi nimi pedagogové a psychologové, ale rovněž psychiatrii a adiktologové), a to s jednotlivými dětmi (mohou zde být děti od narození až do osmnácti let), s jejich rodiči, s rodinami, a dokonce i s celou zde žijící komunitou. Pro děti je to jedinečná příležitost naučit se zvládat stresy spojené s uvězněním rodiče, prožít si opět naplno své dětství v úplné rodině a nepřerušit, případně obnovit důležité emoční vazby k uvězněnému rodiči. Výzkumy naznačují, že se tato nákladná společenská investice všestranně vyplácí. Vedle zlepšení psychosociální situace dětí a celých rodin je poukazováno i na **snížování recidivy trestné činnosti otců**, kteří takto prožili závěr svého výkonu trestu odnětí svobody. Jak ukazuje i tento příklad dobré praxe, princip humanizace je velmi silně propojen s principem účinnosti.

Moderní vězení je efektivním vězením. Princip účinnosti nelze před odbornou ani laickou veřejností prokazovat přesvědčivěji než seriózními dlouhodobými výzkumy nacházejícími statisticky signifikantně nižší podíl recidivy trestné činnosti těch osob, které vykonaly trest odnětí svobody a absolvovaly v něm kvalitní program zacházení, a to v porovnání s kontrolními skupinami neovlivňovanými v průběhu uvěznění těmito programy. Současně je nutno zcela vážně brát na vědomí celoživotní zkušenosti vězeňských praktiků, kteří popisují realitu formou „třetinového dělení“: Přibližně jedna třetina osob, které se poprvé ocitly ve vězení, se již nikdy do tohoto zařízení nevrátí, naopak druhá třetina se bude vracet opakovaně. U třetí třetiny může dobře realizované zacházení alespoň ovlivnit prodloužení doby návratu těchto lidí do věznic. V České republice je aktuálně poslední „třetina“ příliš malá. Aby došlo k pozitivní změně, budeme se muset *vrátit ke kořenům*.

Penologie, definovaná jako integrativní věda o trestech a procesu trestání, má své paradigma (vzorec/model vyjadřující její podstatu). Tím je posloupnost **SVĚDOMÍ – VINA – POKÁNÍ (S-V-P)**. Do již zmiňovaných programů zacházení je sice nezbytné ve stoupající míře zařazovat produktivní placenou práci a dále (dle individuálně vyhodnoceného *risk assessment* kurzy snižování agresivity, motivaci k životu bez závislostí, případně vhodné profesní vzdělávání). Vždy ale musí být základem zacházení s vězněm činnost, které ho orientují k aktivnímu a úspěšnému absolvování algoritmu S-V-P. Projekty, které jsou zaměřeny do této nejobtížnější oblasti zacházení s vězněnými občany, považujeme pro zvyšování účinnosti uloženého trestu za podstatné a nenahraditelné.

První stupeň budovaného systému práce s vězni lze spatřovat v projektu Building Bridges, který do České republiky přináší Mezinárodní vězeňské společenství (MVS; [www.prison-fellowship.cz](http://www.prison-fellowship.cz)). Reprezentuje penologicky zásadní „stavění mostů“, tj. prvotní utváření nových, pozitivnějších sociálních

interakcí mezi pachateli a oběťmi trestné činnosti cílené k jejich postupnému smíření. V malých skupinkách (do deseti účastníků) se osobně setkávají odsouzení nacházející se ve výkonu trestu odnětí svobody s tzv. nesouvisejícími oběťmi, nikoli tedy s těmi, vůči kterým se dopustili konkrétních trestných činů. Při sestavování diskusních skupin se koordinátoři věnují pečlivému výběru a přípravě všech účastníků. Dbají i na to, aby trestné činy, kterým byly vystaveny oběti, pokud možno korespondovaly s těmi, jichž se dopouštěli vězni účastníci se projektu. Následně frekventanti procházejí důmyslně zpracovaným programem, v němž s pomocí proškolených dobrovolníků, tzv. facilitátorů, plní řadu úkolů (podrobněji jsou popsány v Pracovním sešitu účastníka). Všechny tyto činnosti optimálním způsobem interagují s triviem S-V-P. Není na závadu (naopak je to psychologicky velmi citlivě zakomponováno do celkové koncepce práce MVS s vězni i oběťmi trestné činnosti), že se v tomto projektu ještě nepotkávají tváří v tvář pachatelé a jejich skutečné oběti. Žádoucí psychické procesy (na straně pachatele vznik a prohlubování empatie, prožívání výčitek svědomí, lítosti, přijetí viny a příslušné odpovědnosti spojené s aktivitami pokání, na straně oběti pak abreakce negativních emocí a tím motivované pozitivní změny osobnostního rozpoložení), probíhají v tomto sociálním uspořádání sice takřikajíc cvičně, jsou ale logickou přípravou další fáze. Tu můžeme nalézt v příslušném programu vzorové švýcarské Věznice Saxerriet ([www.saxerriet.sg.ch](http://www.saxerriet.sg.ch)). Jestliže odsouzení již dospěli k interiorizaci dvou prvních kroků trivia, totiž k probuzení svědomí a přijetí viny (zodpovědnosti za spáchaný trestný čin), vytvoří jim věznice podmínky k tomu, aby postupně narovnali zločinem narušené mezilidské vztahy. Není to ještě přímá omluva oběti, nýbrž omluvné veřejné vystoupení před skupinou vybraných ctihodných občanů města. Vypělý švýcarský peněžní a právní systém jim posléze zaručí korektní možnost spravedlivě nahradit zdravotní, materiální a psychické škody konkrétní oběti trestného činu.

A zde nacházíme dosud nevyřešený problém, jakési penologické vakuum. Prakticky neexistují individualizované programy zacházení orientované na plnění trivia S-V-P včetně kontaktování vězněných osob s jimi přímo poškozenými oběťmi, které by profesionálně vedli psychologové a další odborní penitenciární pracovníci. Tyto programy (jistě pro ně bude vhodným partnerem spolupráce Probační a mediační služba ČR za využití již zmiňovaných moderních komunikačních technologií) by tak přímo navazovaly na důležitou přípravnou práci dobrovolníků. Aby v této stěžejní záležitosti došlo k žádoucí změně, bude nutné zaměřit tímto směrem motivační a řídicí roli psychologického pracoviště Generálního ředitelství Vězeňské služby České republiky a edukační roli Akademie VS ČR. Celosvětový, evropský, ale zejména palčivý

český problém vysoké recidivy trestné činnosti je třeba řešit odvážným hledáním, praktickým ověřováním a spolehlivou evaluací nových projektů.

### Seznam použitých zdrojů

- Hála, J. (2020). Moderní penologické a penitenciární trendy. *Auspicia*, 17(1), 44-57.
- Hála, J., Jánský, P., Kabátová, G. (2017). *Výkon trestu odnětí svobody citlivý k rodině / Imprisonment that considers the families of prisoners*. České Budějovice: Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.
- Hála, J., Krell, W., Möller, E. (2014). *Quo vadis poena*. Praha: Triton.
- Inciardi, J. A. (1994). *Trestní spravedlnost*. Praha: Victoria Publishing, a.s.
- Jůzl, M. (2017). *Penitenciariстика jako věda žalární*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha.

**PhDr. Jaroslav Hála**

psycholog a penolog

[www.sweb.cz/penologie.hala](http://www.sweb.cz/penologie.hala)





# PŘÍPRAVA NA PROPUŠTĚNÍ Z VÝKONU TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY POHLEDEM SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ A SPECIÁLNÍCH PEDAGOGŮ VE VĚZEŇSTVÍ

Mgr. Petra Zhrňtalová, Ph.D., Mgr. et Mgr. Tereza Raszková  
a Mgr. Lucie Háková

**Anotace:** Institut pro kriminologii a sociální prevenci v roce 2021 realizoval dotazníkové šetření<sup>1</sup> mezi sociálními pracovníky a speciálními pedagogy ve vězeňství, jehož předmětem bylo mimo jiné zjišťovat zkušenosti a osobní názory respondentů na přípravu odsouzených na propuštění. V příspěvku budou zpracovány problematické oblasti této přípravy, dobré zkušenosti, jakož i návrhy na změny v rámci stávajícího systému vězeňství a postpenitenciární péče.

**Klíčová slova:** sociální pracovník, speciální pedagog, odsouzený, příprava na propuštění, postpenitenciární péče.

Otázka *resocializace*<sup>2</sup> je s trestem odnětí svobody nepodmíněně spjata zcela neodlučitelně. Výkonem tohoto druhu trestu totiž odsouzeného můžeme až „*desocializovat*“<sup>3</sup>. Na druhou stranu se v prostředí věznice stýká s osobami, jež se stejně jako on dostaly do konfliktu se zákonem, takže zcela jistě se nejedná o nějaké inspirativní osobnosti v tom dobrém slova smyslu. V podmínkách českých věznic, kde vládne převážně ložnicový systém, je jedinec pomalu zbavován schopnosti zvládat sebeobslužné aktivity, zejména

<sup>1</sup> Dotazníkové šetření je vázáno na dva penologické projekty IKSP, jehož členy jsou autorky tohoto příspěvku: „*Penologický výzkum přípravy odsouzených na propuštění*“ a „*Uplatňování nové diferenciaci ve vězeňství (redukce počtu typů věznic)*“. Více informací k projektům je dostupných na odkaze: [http://www.ok.cz/iksp/docs/v\\_2020.pdf](http://www.ok.cz/iksp/docs/v_2020.pdf).

<sup>2</sup> Po roce 2000 se v praxi spíše užívá pojem **zacházení** či **odborné zacházení** (než resocializace, reintegrace, rehabilitace), které v sobě zahrnuje metody a postupy působení na odsouzené, které vedou ke **snižování kriminogenních rizik**. (JIRČKA, Václav. Předpoklady pro odborné zacházení. In: DRÁPAL, Jakub, ed., JIRČKA, Václav, ed. a RASZKOVÁ, Tereza, ed. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, s. 238. Právní monografie. ISBN 978-80-7676-066-0).

<sup>3</sup> Psychologický slovník **desocializaci** popisuje jako odtahování se či únik z interpersonálních vztahů, případně jako chorobná sociální izolace (HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, s. 108. ISBN 80-7178-303-X).

v případech déletrvajících trestů. Proto vlastně paralelně s tím, jak vlastním fungováním vězeňského systému odsouzené desocializujeme, realizuje Vězeňská služba České republiky<sup>4</sup> programy, jež mají za cíl tuto desocializaci zmírnit či zcela anulovat. Se stejným cílem je působeno na odsouzené vedle programů zacházení i dalšími metodami.

Aby osoba propuštěná z VTOS obstála v návratu do života společnosti, musí být tedy *resocializována/reintegrována*. Struktura slova nám předponou „re“<sup>5</sup> naznačuje, že tedy něco navracíme do stavu, který kdysi existoval. Pokud se však podíváme na popis odsouzených tak, jak nám jej poskytuje SARPO<sup>6</sup>, nebudeme asi úplně s vhodností termínu resocializace či reintegrace souhlasit. Jako osobu socializovanou či integrovanou si totiž asi nepředstavujeme někoho, kdo nemá zkušenost s legálním zaměstnáním, adresu trvalého bydliště má formální, je zadlužen a potýká se s nějakou formou závislosti<sup>7</sup>.

IKSP realizoval v roce 2021 (v období od 1. 9. 2021 do 31. 10. 2021) ve spolupráci s VS ČR dotazníkové šetření mezi sociálními pracovníky a speciálními pedagogy ve vězeňství, jehož cílem bylo získat jejich zkušenosti a názory z práce s odsouzenými. Uskutečněn byl v součinnosti s GR VS ČR ve všech věznicích, a to formou zpřístupnění na intranetu Vězeňské služby těm, kdo mají v systému přiřazenou roli sociálních pracovníků (v době administrace cca 144 osob) a speciálních pedagogů (cca 200 osob). Účast respondentů byla dobrovolná, dotazník vyplnilo 175 osob, z toho 71 sociálních pracovníků a 104 speciálních pedagogů. Dotazník obsahoval 21 položek, v našem příspěvku budeme prezentovat zjištění tří z nich.

První položkou dotazníku bylo, jaká je zatíženost odsouzených různými problémy, s kterými do výkonu trestu přicházejí, a které mají potenciál kriminogenního faktoru. Respondenti hodnotili 16 jevů a volili rozšířenost tohoto jevu na škále všichni odsouzení, větší část odsouzených, zhruba polovina odsouzených, menší část odsouzených a žádný odsouzený. V textu prezentujeme detailněji 8 kriminogenních faktorů, které dle odborných zaměstnanců mají nejčastější výskyt ve vězeňské populaci. Zajímavým zjištěním pro nás

<sup>4</sup> V textu se vyskytují i zkratky VS ČR, VS či Vězeňská služba.

<sup>5</sup> Předpona mající význam zpět, vzad, opět, znovu (dostupné z: <https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/re-red>).

<sup>6</sup> Souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených.

<sup>7</sup> Viz poznatky z deskriptivní studie SARPO In: DRAHÝ, František, HŮRKA, Jindřich a PETRAS, Michal. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2018. ISBN 978-80-270-5197-7.

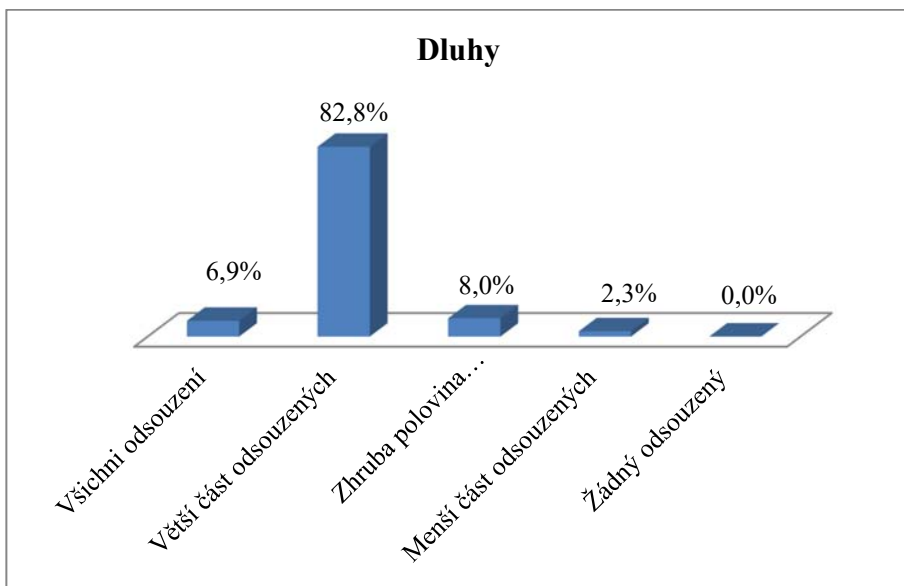
bylo, že ačkoli se jedná o expertní odhady, shodují se v zásadě s „tvrdými daty“ tak, jak je shromáždili kolegové Drahý, Hůrka a Petras<sup>8</sup>.

Součástí první položky dotazníku byla i otázka, do jaké míry je možné tyto jevy (předmětných 16 potencionálních kriminogenních faktorů) odborným působením na odsouzené během VTOS ovlivnit. Zde měli respondenti na výběr z možností: minimálně, částečně, zcela a nevím, nedokážu posoudit. Položka č. 3 našeho dotazníku, která je zároveň jako poslední otázka prezentována v tomto příspěvku, se zaměřuje na to, co se osvědčilo při motivování odsouzených žít řádný život po propuštění.

### Výsledky dotazníkového šetření

Jevem, který nejvíce zatěžuje vězeňskou populaci, se ukázaly být **dluhy** (graf č. 1). Většina respondentů (82,8 %) se domnívá, že tento problém zatěžuje větší část odsouzených či dokonce všechny odsouzené (6,9 %).

Graf č. 1: Jak velká část odsouzených se potýkala s danými jevy – Dluhy



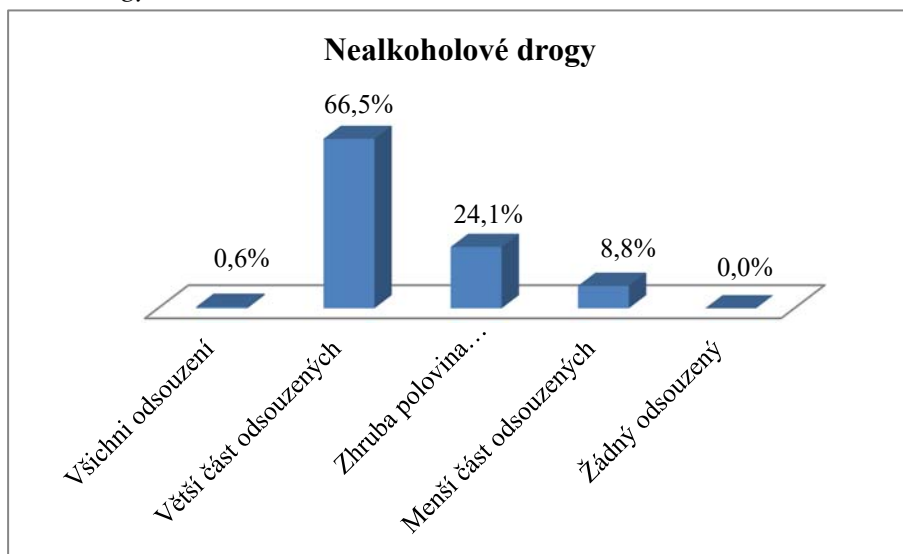
Pokud se zároveň zaměříme na otázku („Nakolik se dá ovlivnit dopad uvedených jevů u odsouzeného odborným působením“), tak je podle respon-

<sup>8</sup> DRAHÝ, František, HŮRKA, Jindřich a PETRAS, Michal. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2018. ISBN 978-80-270-5197-7.

dentů tento problém řešitelný. Můžeme být spíše optimističtí; většina se domnívá, že problém zadluženosti odsouzených lze ve výkonu trestu odnětí svobody ovlivnit alespoň částečně (64,2 %). 33,5 % respondentů uvedlo, že minimálně a 2,3 % dotazovaných si myslí, že se dá zcela ovlivnit dopad na odsouzeného přímým či nepřímým odborným působením. Na tomto místě je zapotřebí uvést, že dluhovou problematikou se Vězeňská služba zabývá systematicky od roku 2018 a v současné době realizuje jak sama, tak prostřednictvím spolupracujících neziskových organizací řadu aktivit. Ty jsou zaměřené jak na dluhové poradenství jednotlivým odsouzeným, tak i na plošné zvyšování finanční gramotnosti.<sup>9</sup> To se děje mimo jiné i zábavnou formou deskových her, aplikací na speciálně pro tento účel upravených tabletech či prostřednictvím divadelní hry, jíž jsou odsouzení diváci.

Na druhé místo jevů nejvíce zatěžujících vězeňskou populaci zařadili naši respondenti **nealkoholové drogy** (viz graf č. 2).

**Graf č. 2:** Jak velká část odsouzených se potýkala s danými jevy – Nealkoholové drogy



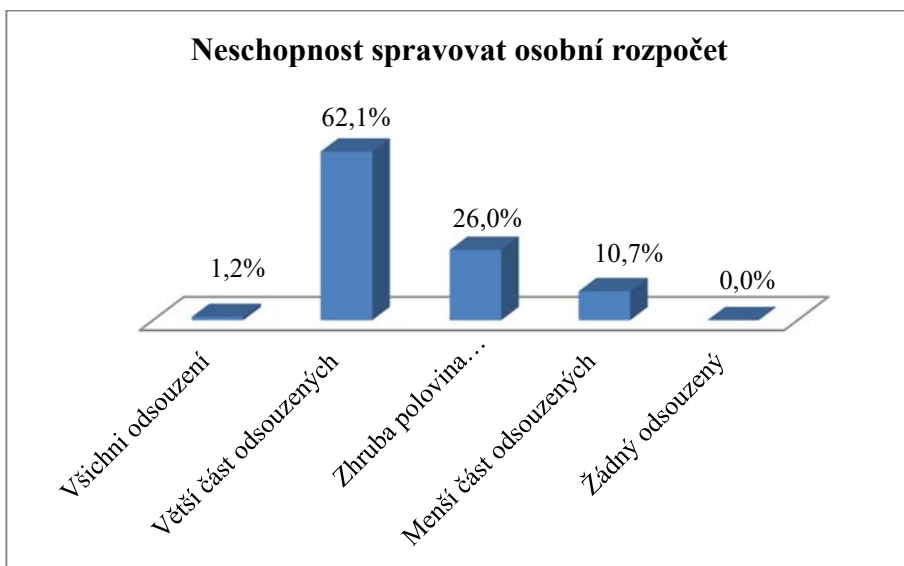
Jak je vidět z grafu č. 2, i závislost na nealkoholových drogách představuje pro odsouzené a samozřejmě tím pádem i pro zaměstnance Vězeňské služby obrovský problém, který je nutné řešit. I v tomto případě jsou respondenti lehce optimističtí a domnívají se, že alespoň částečně lze ovlivnit závislost odsouzených na nealkoholových drogách (60,2 %). Všichni se asi

<sup>9</sup> Např. program FGDP (Finanční Gramotnost a Dluhové Poradenství).

shodneme na nezbytnosti odvykacích terapií již během výkonu trestu a ke cti VS slouží, že tato možnost zde pro odsouzené je.<sup>10</sup> Co však zůstává úkolem do budoucna a zároveň Achillovou patou tohoto systému, je absence návazné odvykací či udržovací péče.<sup>11</sup> Jak se opakovaně ukazuje ve výzkumech, léčba závislosti je velmi účinným nástrojem proti recidivě.

Na pomyslném třetím místě v rozšířenosti daných problematických jevů zatěžujících vězeňskou populaci skončila **neschopnost spravovat osobní rozpočet**.

**Graf č. 3:** Jak velká část odsouzených se potýkala s danými jevy – Neschopnost spravovat osobní rozpočet



Jak můžeme vyčíst z grafu č. 3, více než polovina respondentů je přesvědčena, že většina odsouzených není schopná spravovat osobní rozpočet, čtvrtina se domnívá, že zhruba polovina tuto dovednost nemá. Oproti tomu pouhých necelých jedenáct procent respondentů se domnívá, že se tento problém týká menší části odsouzených. Co se týče ovlivnitelnosti daného problému, více než polovina respondentů (58,5 %) se domnívá, že se, spíše

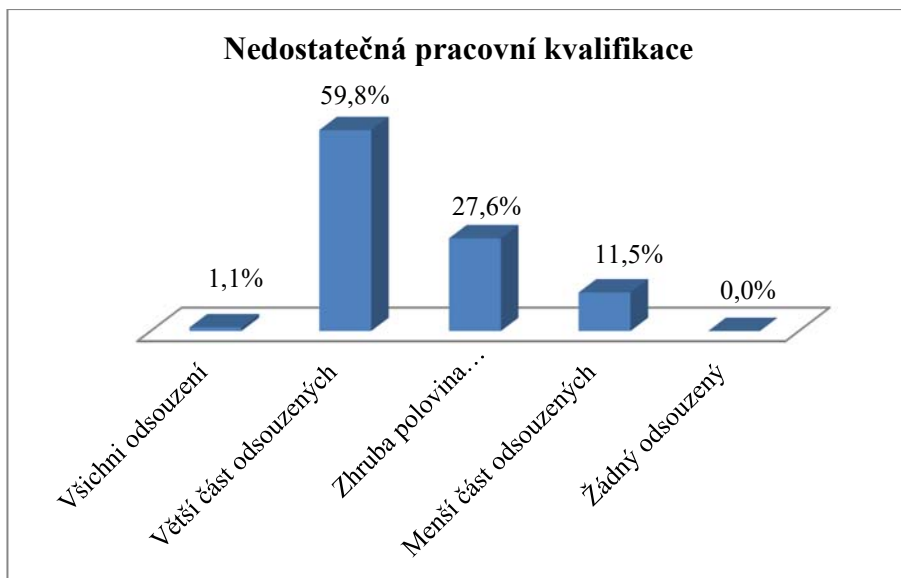
<sup>10</sup> Více např. In: ZEMAN, Petr a kol. *Uživatelé drog ve vězení: hodnocení účinnosti terapeutických programů*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019. Studie. ISBN 978-80-7338-178-3. Dostupné také z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/453.pdf>.

<sup>11</sup> I proto IKSP v současném Střednědobém plánu výzkumné činnosti na roky 2020 až 2023 řeší výzkumný úkol s názvem „Návaznost penitenciární a postpenitenciární péče o odsouzené uživatele drog“.

tedy částečně, během VTOS ovlivnit dá. V dané souvislosti znovu připomeneme programy finanční gramotnosti, které VS realizuje. Sice je máme spojené primárně s dluhovou problematikou, ale co totiž začíná jako neschopnost hospodařit, nám končí obrovskými dluhy.

Na čtvrté místo vynesly odpovědi respondentů problém **nedostatečné pracovní kvalifikace**.

**Graf č. 4:** Jak velká část odsouzených se potýkala s danými jevy – Nedostatečná pracovní kvalifikace



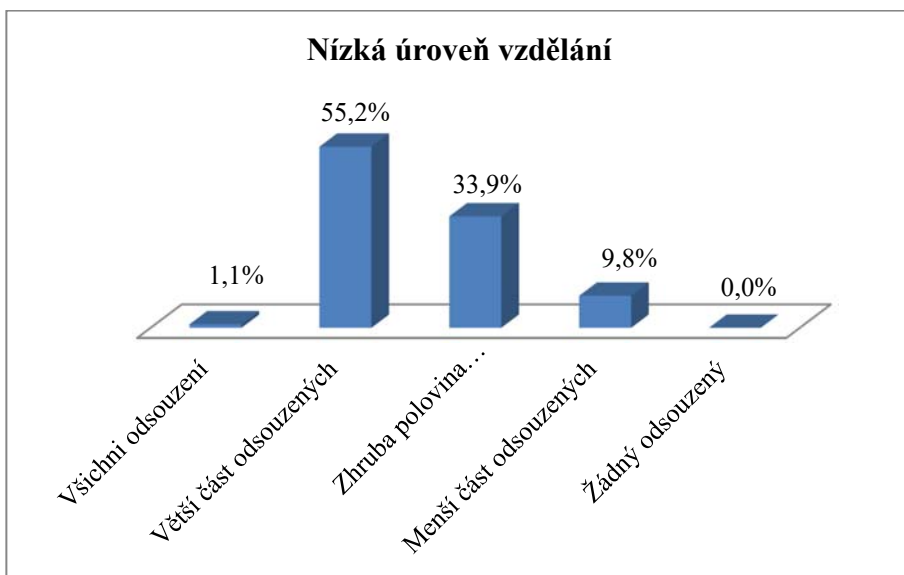
Opět zde názorně vidíme (graf č. 4), že více než polovina respondentů je přesvědčena o zatíženosti tímto problémem většiny odsouzených (59,8 % respondentů; což opět koresponduje s tvrdými daty ze SARPO). Lehce zde posiluje optimismus, co se týče možnosti během VTOS tento problém řešit.<sup>12</sup> Konkrétně 29,9 % se domnívá, že jev lze ovlivnit minimálně, 63,8 % částečně a 6,3 % zcela. VS nabízí možnost doplnit si základní i středoškolské vzdělání či získat výuční list, popřípadě absolvovat některý z rekvalifikačních kurzů. Samozřejmě otázkou, která přetrvává, je stabilita poptávky ze strany trhu

<sup>12</sup> Informace k problematice pracovního zařazení ve věznicích nalezneme kupříkladu In: SVOBODA, Milan. Práce ve vězení, odměňování a poplatky placené ve vězení. In: DRÁPAL, Jakub, ed., JIŘÍČKA, Václav, ed. a RASZKOVÁ, Tereza, ed. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, s. 120–126. Právní monografie. ISBN 978-80-7676-066-0.

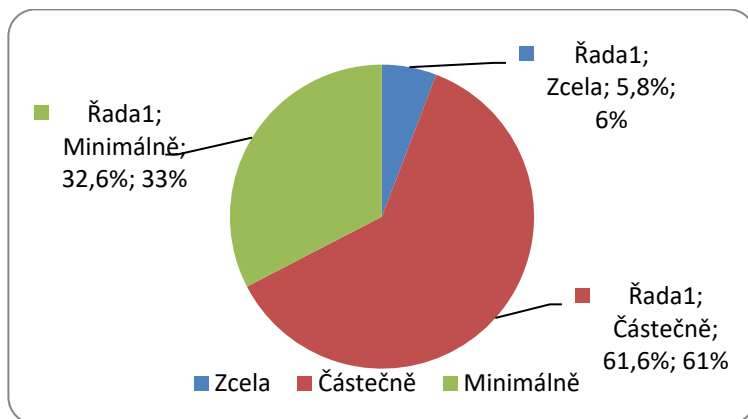
práce a schopnost pružně na ni reagovat ze strany VS (samozřejmě s přihlédnutím k možnostem odsouzených).

S předchozím problémem úzce souvisí **nízká úroveň vzdělání**, která v našem žebříčku rozšířenosti jevů zatěžujících vězeňskou populaci získala páté místo.

**Graf č. 5:** Jak velká část odsouzených se potýkala s danými jevy – Nízká úroveň vzdělání



**Graf č. 6:** Nakolik se dá ovlivnit dopad uvedených jevů u odsouzeného odborným působením – Nízká úroveň vzdělání





U tohoto jevu bychom v podstatě mohli zopakovat komentář uvedený u předchozího grafu. Podle většiny respondentů se problém nízké úrovně vzdělání týká téměř veškeré populace vězňů, shodný je i náhled na jeho ovlivnitelnost i kroky, jak mu v praxi VS čelí. Je zde nepatrně větší skepse ohledně možnosti jevu ovlivnit během VTOS (viz graf č. 6).<sup>13</sup> Ta má odraz i v praktické rovině, nebo možná spíše je odrazem praktické roviny – je zřejmě snazší získat rekvalifikační kurz, než si doplnit chybějící (základní či střední) vzdělání. Detailnější informace o nejvyšším dosaženém vzdělání vězeňské populace i sociodemografických ukazatelích vázících se k dané položce, můžeme nalézt ve Statistických ročenkách<sup>14</sup> Vězeňské služby České republiky i Deskriptivní studii<sup>15</sup> SARPO. Autoři Drahý, Hůrka a Petras potvrzují ve své studii, že „49 % odsouzených má základní nebo nedokončené vzdělání“.<sup>16</sup> Statistická ročenka VS ČR k 31. 12. 2021 evidovala 47,5 % odsouzených se základním vzděláním, na druhém místě pak s 35 % byli odsouzení s vyučením bez maturity.<sup>17</sup>

Na šestém místě rozšířenosti jevů, s kterými se potýkají odsouzení, jsou **nedostatečné pracovní návyky**.

<sup>13</sup> Více k dané problematice In: VÁŇA, Martin. Institucionalizované vzdělávání a školská vzdělávací střediska. In: DRÁPAL, Jakub, ed., JIŘIČKA, Václav, ed. a RASZKOVÁ, Tereza, ed. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, s. 126-131. Právní monografie. ISBN 978-80-7676-066-0.

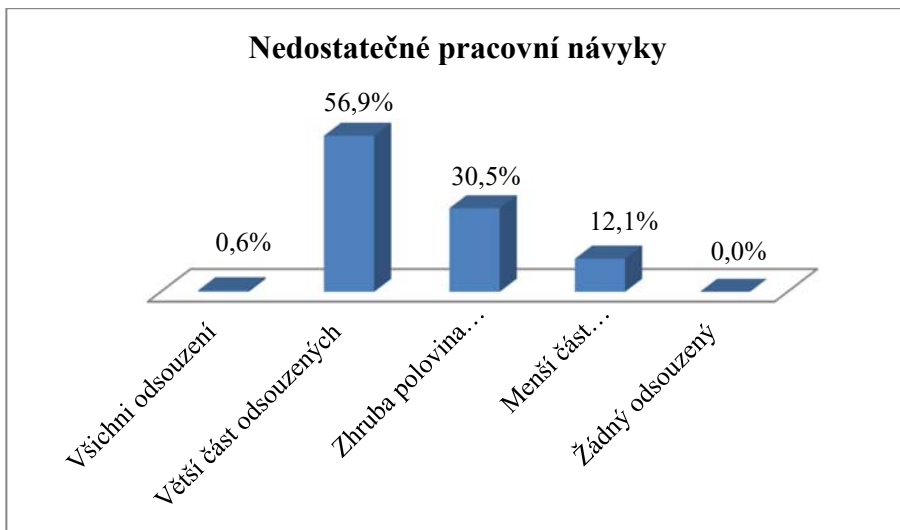
<sup>14</sup> Dostupné z: <https://www.vscr.cz/sekce/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby>.

<sup>15</sup> DRAHÝ, František, HŮRKA, Jindřich a PETRAS, Michal. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2018. ISBN 978-80-270-5197-7.

<sup>16</sup> DRAHÝ, František, HŮRKA, Jindřich a PETRAS, Michal. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2018, s. 139. ISBN 978-80-270-5197-7.

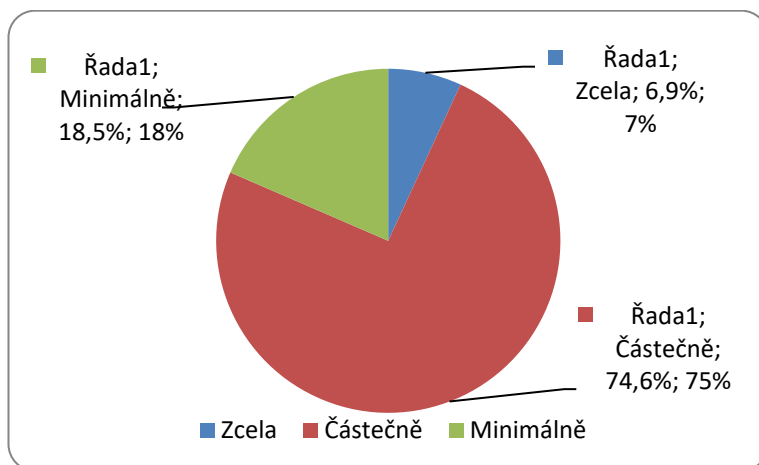
<sup>17</sup> *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2021*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2022, s. 135. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/sekce/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby>.

**Graf č. 7:** Jak velká část odsouzených se potýkala s danými jevy – Nedostatečné pracovní návyky



Vidíme zde nepatrný rozdíl, co se týče názoru respondentů na jejich rozšířenost v populaci (viz graf č. 7). Co je dle našeho názoru ale podstatnější, je možnost, jak tento problém během VTOS ovlivnit (graf č. 8).

**Graf č. 8:** Nakolik se dá ovlivnit dopad uvedených jevů u odsouzeného odborným působením – Nedostatečné pracovní návyky



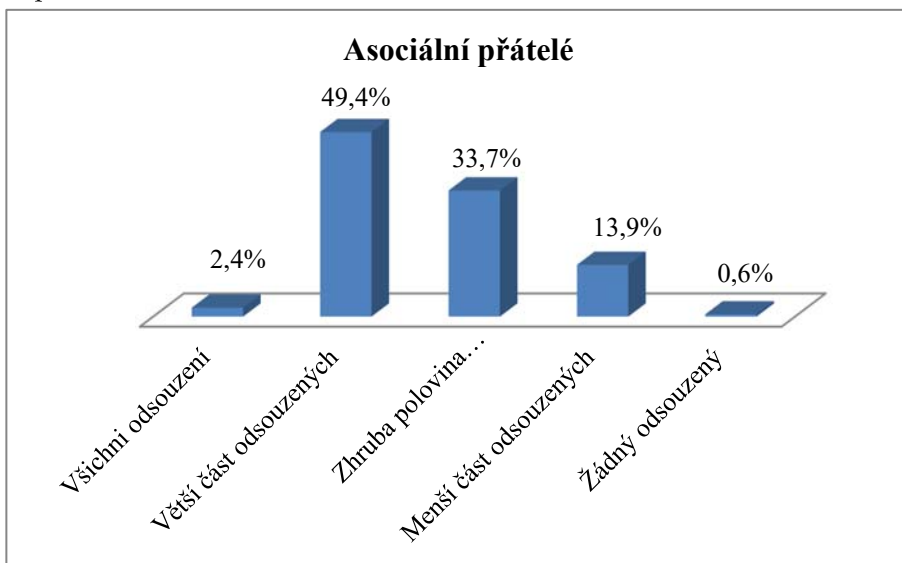
Spatřujeme zde významný rozdíl v odpovědích a většina respondentů je přesvědčena, že alespoň částečně tento jev je řešitelný (74,6 % respondentů).

Oproti tomu 18,5 % dotazovaných si myslí, že tento faktor lze ovlivnit odborným působením jen minimálně.

Problém nedostatečných pracovních návyků je standardně řešen zařazováním odsouzených do práce za podmínek stanovených vnitřními předpisy. Průměrná denní zaměstnanost v roce 2021 byla 6 837 odsouzených, tedy zhruba třetina. Z toho bylo v provozovnách hospodářské činnosti zaměstnáno průměrně 3 569 odsouzených, ve vnitřní režii a vlastní výrobě 2 799 odsouzených a u jiných subjektů bylo zaměstnáno průměrně 469 odsouzených. V nepracovním provozu bylo zařazeno do vzdělávacích programů 735 odsouzených, do terapeutických programů 643 odsouzených a na práce bez odměny v rámci programu zacházení bylo průměrně zařazeno 528 odsouzených. Všechny tyto programy slouží odsouzeným pro budoucí pracovní zařazení (absolvování kurzů, učebních oborů či zaučování na budoucí pracovní pozice).<sup>18</sup>

Na sedmém místě v častosti výskytu jsou **asociální přátelé**, což, jak víme, může představovat velice závažný kriminogenní faktor.

**Graf č. 9:** Jak velká část odsouzených se potýkala s danými jevy – Asociální přátelé

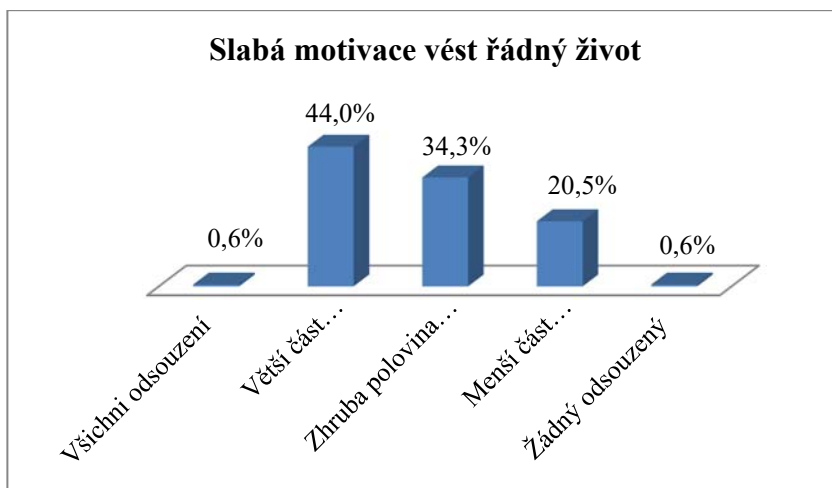


<sup>18</sup> *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2021*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2022. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/sekce/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby>.

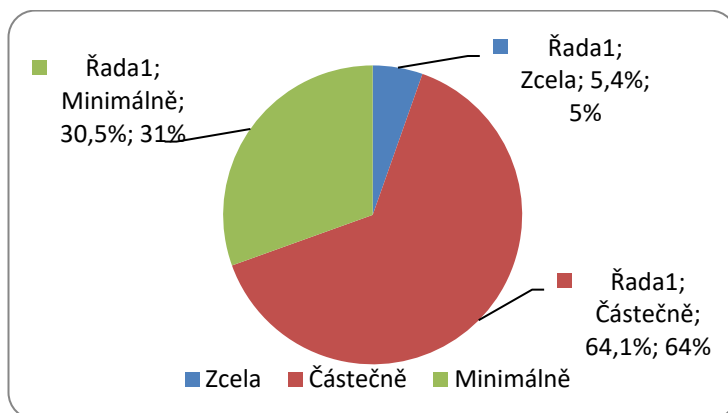
Na grafu č. 9 spatřujeme, že respondenti tento problém přisuzují celkem velké části vězeňské populace – skoro polovina dotazovaných (49,4 %) si myslí, že se týká větší části odsouzených a víc než třetina (33,7 %), že zhruba poloviny. A co odlišuje tento jev od předchozích zmíněných, logicky – je mnohem hůře ve výkonu trestu ovlivnitelný (variantu zcela uvedlo 0,6 %, částečně 26,8 % a minimálně 72,6 %).

Na osmém místě je **motivace odsouzených vést řádný život** (viz graf č. 10).

**Graf č. 10:** Jak velká část odsouzených se potýkala s danými jevy – Slabá motivace vést řádný život



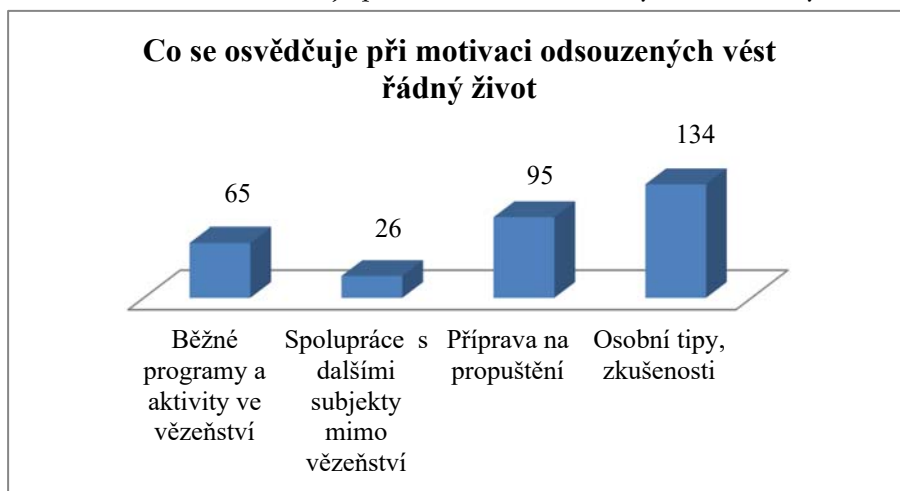
**Graf č. 11:** Nakolik se dá ovlivnit dopad uvedených jevů u odsouzeného odborným působením – Slabá motivace vést řádný život



U tohoto jevu můžeme zaznamenat menší rozšířenost mezi vězeňskou populací, alespoň tedy z pohledu respondentů. Oproti tomu se zde objevuje jistá skepse, co se týče ovlivnitelnosti problému během VTOS (viz graf č. 11).

Součástí námi citovaného výzkumu byla i otázka, k této se přímo vážící, a to, co se při práci s odsouzenými nejlépe osvědčilo, aby byla podpořena jejich motivaci žít řádný život (viz graf č. 12).

**Graf č. 12:** Co se osvědčuje při motivaci odsouzených vést řádný život



Otázka byla otevřená, respondenti mohli vypsát libovolný počet metod. Při zpracování jsme je rozdělili do 4 kategorií (Běžné programy a aktivity ve vězeňství; Spolupráce s dalšími subjekty mimo vězeňství; Příprava na propuštění a Osobní tipy, zkušenosti).

Respondenti uvedli, že při motivaci odsouzených využívají běžné prostředky dané prostředím výkonu trestu odnětí svobody, tedy např. pracovní aktivity (18x), či extramurální aktivity (7x). Dále zaznívaly aktivity jako speciálně výchovné aktivity, terapie, besedy odsouzených. Celkově byl tento typ motivace zmíněn 65krát. Dalším nástrojem využívaným respondenty při podpoře motivace odsouzených žít řádný život byla spolupráce s dalšími subjekty mimo vězeňství, ten byl zmíněn celkem 26krát, nejčastěji zmiňované byly neziskové organizace (13x), dále pak kurátor (5x).

Respondentům se osvědčilo také soustředit se na přípravu na propuštění, kdy toto jako podpůrný prostředek uvedli 95krát. Nejčastěji pak byla zmiňována podpora rodiny a řešení rodinných problémů (39x), zajištění bydlení pro propuštění (17x) a dluhové poradenství, včetně řešení insolvence (16x).

**Tabulka č. 1:** Vnímání příčin páčání trestné činnosti a možnosti jejich ovlivnění odborným působením zaměstnanců věznic

| Jev                                   | Pořadí dle rozšířenosti | Pořadí dle možnosti ovlivnitelnosti | Průměrné pořadí/kombinace pořadí |
|---------------------------------------|-------------------------|-------------------------------------|----------------------------------|
| Dluhy                                 | 1.                      | 5.                                  | 3                                |
| Nealkoholové drogy                    | 2.                      | 7.                                  | 3.5                              |
| Neschopnost spravovat osobní rozpočet | 3.                      | 6.                                  | 4.5                              |
| Nedostatečná pracovní kvalifikace     | 4.                      | 2.                                  | 3                                |
| Nízká úroveň vzdělání                 | 5.                      | 4.                                  | 4.5                              |
| Nedostatečné pracovní návyky          | 6.                      | 1.                                  | 3                                |
| Asociální přátelé                     | 7.                      | 15.                                 | 11                               |
| Slabá motivace vést řádný život       | 8.                      | 3.                                  | 5.5                              |
| Asociální osobnost odsouzeného        | 9.                      | 11.                                 | 10                               |
| Vztahové problémy v rodině            | 10.                     | 13.                                 | 11.5                             |
| Naučená bezmocnost                    | 11.                     | 8.                                  | 9.5                              |
| Alkohol                               | 12.                     | 9.                                  | 10.5                             |
| Nevyhovující bydlení                  | 13.                     | 12.                                 | 12.5                             |
| Trestná činnost v rámci rodiny        | 14.                     | 16.                                 | 15                               |
| Život v sociálně vyloučené lokalitě   | 15.                     | 14.                                 | 14.5                             |
| Gambling                              | 16.                     | 10.                                 | 13                               |

Z výpovědí respondentů vyplynulo, že nejčastěji se snaží podpořit odsouzené v jejich motivaci žít řádný život nějakým svým osvědčeným tipem. Individuální přístup k odsouzenému byl uveden 45x, dále se osvědčilo odsouzené podporovat v jejich samostatnosti k řešení vlastních problémů (15x) či seznamovat je s příklady jiných lidí coby vzorů (ať již vlastních příběhů či případů jiných odsouzených, kteří reintegraci zvládli, to se objevilo 15x). Dále zazněla otevřená komunikace s odsouzeným (14x) či pozitivní vztah plný důvěry s personálem (6x). Zcela minimálně se projevila skepse respondentů, pouze 4x zaznělo, že nefunguje nic a nelze je podpořit v žití řádného života.

Z důvodu rozsahu jsme v předchozím textu prezentovali polovinu nejrozšířenějších jevů dle respondentů našeho výzkumu. Pro úplnost pak uvádíme, že na devátém místě se umístila asociální osobnost odsouzeného, na desátém se umístily vztahové problémy v rodině. Na jedenáctém místě naučená bezmoc, na dvanáctém alkohol, na třináctém nevyhovující bydlení, na čtrnáctém trestná činnost v rámci rodiny, na patnáctém život v sociálně vyloučené lokalitě a na posledním, šestnáctém místě gambling. Následující tabulka (tabulka č. 1) znázorňuje v prvním sloupečku pořadí dle rozšířenosti, v druhém pořadí dle ovlivnitelnosti. Třetí sloupec představuje „průměrné pořadí“ a kombinuje uvedené dvě hodnoty, tedy z rozšířenosti jevu a možnosti jej během VTOS ovlivnit pohledem respondentů.

Pokud se tedy podíváme na výsledné pořadí, vidíme, že o „zlatou medaili“ se dělí tři jevy, dluhy, nedostatečná pracovní kvalifikace a nedostatečné pracovní návyky. Tyto problémy jsou tedy nejvíce rozšířené mezi vězeňskou populací, ale zároveň také pobyt ve vězení skýtá největší možnosti je ovlivnit. Na druhém místě se umístily nealkoholové drogy a o třetí příčku se dělí neschopnost spravovat osobní rozpočet a nízká úroveň vzdělání. Jak bylo v příspěvku rozebráno u jednotlivých jevů (řazených dle výskytu ve vězeňské populaci), na řešení „vítězných jevů“ (kriminogenních rizik) je ve vězeňském prostředí cíleno plošně. Což samozřejmě neznamená ignorování individuálních potřeb plynoucích z osobnosti odsouzeného a jeho konkrétní situace. Obdobně můžeme zhodnotit, že odvykací terapie jsou standardní součástí nabídky programů pro ty, jež je potřebují. S dluhy úzce souvisí, jak již bylo řečeno, problém neschopnosti hospodařit s penězi, respektive tento problém dluhům předchází. I řešení tohoto problému je v současné době přístupné všem odsouzeným, a to v podobě programů cílených na finanční gramotnost.

## Závěr

Závěrem našeho příspěvku si připomeňme, jaké jsou nejvýznamnější oblasti podporující desistenci:

- Bydlení
- **Vzdělání, kvalifikace a zaměstnání**
- Zdraví
- **Zvládnuté závislosti** (alkohol, OPL, patologické hráčství)
- **Finance a dluhy**
- Děti a rodina
- Přístup, myšlení a chování odsouzeného<sup>19</sup>

Tučně jsme označili oblasti, které v našem dotazníkovém šetření vyšly jako problematické pro většinu odsouzených, zároveň však v podmínkách VTOS ovlivnitelné. Můžeme proto náš příspěvek ukončit v optimistické náladě, že desistence, coby logický předpoklad resocializace, je podporována za podmínek českého vězeňství v těch bodech, které jsou klíčové a zároveň reálně ovlivnitelné (samozřejmě v oblasti závislostí pak dle názoru respondentů jen u nealkoholových drog). A úplným závěrem se sluší vyjádřit dík a obdiv našim respondentům, a to nejen proto, že se výzkumu účastnili, ale zejména kvůli jejich práci s odsouzenými. Pro zajímavost, z našeho výzkumu vyplynulo, že průměrný počet odsouzených svěřený do péče speciálního pedagoga činí 93 osob a sociálního pracovníka 156 osob.

## Seznam použitých zdrojů

- DRAHÝ, František, HŮRKA, Jindřich a PETRAS, Michal. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2018. ISBN 978-80-270-5197-7.
- JÍŘIČKA, Václav. Předpoklady pro odborné zacházení. In: DRÁPAL, Jakub, ed., JÍŘIČKA, Václav, ed. a RASZKOVÁ, Tereza, ed. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, s. 237-240. Právní monografie. ISBN 978-80-7676-066-0.
- HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X

<sup>19</sup> RASZKOVÁ, Tereza, ZHRŮVALOVÁ, Petra a NOVÁK, Petr. Příprava na propuštění specifických skupin odsouzených – teoretická východiska a praktické limity. In: BAJCURA, Lubomír (ed.). *Sociální práce ve vězeňství*. Stráž pod Ralskem: Akademie Vězeňské služby ČR, 2020, s. 94. ISBN 978-80-907836-2-1.



RASZKOVÁ, Tereza, ZHŘÍVALOVÁ, Petra a NOVÁK, Petr. Příprava na propuštění specifických skupin odsouzených – teoretická východiska a praktické limity. In: BAJCURA, Lubomír (ed.). *Sociální práce ve vězeňství*. Stráž pod Ralskem: Akademie Vězeňské služby ČR, 2020, s. 92-96. ISBN 978-80-907836-2-1.

*Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2021*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2022. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/sekce/statistikke-rocenky-vezenske-sluzby>.

SVOBODA, Milan. Práce ve vězení, odměňování a poplatky placené ve vězení. In: DRÁPAL, Jakub, ed., JIŘÍČKA, Václav, ed. a RASZKOVÁ, Tereza, ed. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, s. 120-126. Právní monografie. ISBN 978-80-7676-066-0.

VÁŇA, Martin. Institucionalizované vzdělávání a školská vzdělávací střediska. In: DRÁPAL, Jakub, ed., JIŘÍČKA, Václav, ed. a RASZKOVÁ, Tereza, ed. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, s. 126-131. Právní monografie. ISBN 978-80-7676-066-0.

ZEMAN, Petr a kol. *Uživatelé drog ve vězení: hodnocení účinnosti terapeutických programů*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019. Studie. ISBN 978-80-7338-178-3. Dostupné také z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/453.pdf>.

### **Mgr. Lucie Háková**

Absolvovala Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, obor sociologie. Od roku 2002 pracuje v Institutu pro kriminologii a sociální prevenci jako výzkumná pracovnice. Zabývá se zejména analýzou prezentace kriminality a jejího trestání v médiích, problematikou trestní politiky a veřejného mínění. Je členkou České kriminologické společnosti a České sociologické společnosti.

### **Mgr. et Mgr. Tereza Raszková**

Je absolventkou Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové (2007 Mgr., obor Sociální pedagogika; 2010 Mgr., obor Sociální pedagogika se zaměřením na etopedii). Své teoretické znalosti zúročila ve vězeňské praxi, kdy v letech 2006 až 2019 pracovala v oblasti nepodmíněného výkonu trestu odnětí svobody (VS ČR). Vedle toho se věnovala také výchově dalších penologů a v letech 2012 až 2019 působila na Pedagogické fakultě UHK. Mimo jiné je podepsána jako jeden z editorů a významných autorů právní monografie „*České vězeňství*“, která vyšla na sklonku roku 2021. V Institutu

pro kriminologii a sociální prevenci působí od roku 2018. Je členkou České kriminologické společnosti a České sociologické společnosti.

**Mgr. Petra Zhřivalová, Ph.D.**

V roce 1996 absolvovala Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Vědeckou kariéru započala na téže univerzitě, avšak Fakultě sociálních věd, kde v roce 2006 obhájila disertační práci na téma „*Formování politiky vůči Romům jako politický proces*“. Od roku 2012 externě spolupracovala s Institutem pro kriminologii a sociální prevenci, v roce 2018 se stala jeho zaměstnankyní. V IKSP se aktuálně podílí na řešení dvou výzkumných úkolů z oblasti penologie. Mimo to se realizuje jako autorka románů a v roce 2022 jí vychází pátá beletristická kniha. Je členkou České kriminologické společnosti.



## SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK AKTÉREM SOCIÁLNÍ PRÁCE V KONCEPTU VĚZEŇSTVÍ SE SPECIFIKACÍ NA PRÁCI VE VÝSTUPNÍM ODDÍLU

Mgr. Lukáš Stárek, Ph.D., DBA

**Abstrakt:** Odborný příspěvek s názvem „*Sociální pracovník aktérem sociální práce v konceptu vězeňství se specifikací na práci ve výstupním oddílu*“ přináší v teoretické rovině pohled a uvědomění si důležitosti a náročnosti profese sociálních pracovníků jako aktérů v konceptu vězeňské služby. Sociální pracovník je pro odsouzeného během výkonu trestu odnětí svobody velice důležitý nejen jako pojitko s okolním světem, ale hlavně v ohledu na plynulý přechod odsouzeného do řádného občanského života po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Nejvíce však v období, kdy je odsouzený zařazen do výstupního oddílu. Cílenou snahou sociálního pracovníka je zabezpečit odsouzenému podmínky a poskytnout mu potřebnou pomoc, aby byl připraven na samostatný způsob života.

**Klíčová slova:** profese, sociální pracovník, spolupráce, výstupní oddíl.

### Úvod

Pro charakteristiku tohoto příspěvku bychom prvotně vymezili základní tematické oblasti, mezi které samozřejmě patří podstata sociální práce, nejen v obecné rovině, ale právě v kontextu vězeňského prostředí v České republice a dále se zaměříme na výstupní oddíl jako součást procesu práce s lidmi, kteří vykonávají svůj trest.

**Vymezení sociální práce** v kontextu zkvalitnění sociálního fungování, kdy je sociální práce vymezena jako „schopnost lidí provádět úkony denního života a angažovat se ve vztahu k jiným lidem způsobem, který je uspokojující pro ně samotné, tak pro druhé a odpovídá potřebám organizované komunity.“ (Navrátil, 2001, s. 13) „Sociální práce je profesionální aktivita zaměřená na pomoc jedinci, skupině či komunitě zvýšit či obnovit schopnost sociálního fungování a vytvářet sociální podmínky v souladu s tímto cílem. Sociální práce spočívá v profesionální aplikaci hodnot sociální práce, principů a metod pro naplnění jednoho či více následujících cílů: pomáhat lidem obdržet služby; poskytovat poradenství a psychoterapii jednotlivcům, rodinám a skupinám; pomáhat komunitám nebo skupinám obdržet či zlepšit zdravotnické služby; participovat na relevantních legislativních procesech.“ (Barker, 2014, s. 408)

Sociální práci můžeme též vymezit dle smýšlení v kontextu sociální změny. „Sociální změna se dá charakterizovat jako proměna kvantitativních a kvalitativních vztahů mezi materiálními a duchovními prvky a silami v sociální struktuře, jde tedy o proměnu základních struktur celé společnosti. Sociální změny jsou trvalým jevem sociálního života, avšak v moderní éře se stávají obzvláště intenzivními.“ (Jandourek, 2001, s. 280) Matoušek (2016, s. 213) o sociální práci píše: „Sociální práce je společenskovědní disciplína i oblast praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů.“

Existuje tedy celá řada autorů, kteří se pokusili vymezit obsah, pojetí a cíle sociální práce, ale jen některé z definic skutečně posloužily k ohraničení profesionálního pole tohoto oboru. Například Navrátil (2001, s. 184) tvrdí, že „sociální práce je prostě to, co dělají sociální pracovníci.“ Podobná, převážně obecná, tvrzení jsou však podle konceptu sociální práce nedostatečná, neboť postrádají jasné vymezení a specifikaci vůči jiným oborům.

Premisou vymezení sociální práce, nejen v kontextu rezortu věznic, je poskytování sociální podpory pro jedince/skupinu se sociálním znevýhodněním, jenž se potýká s jistým problémem či komplikovanou životní situací. Tato podpora či forma pomoci by měla být poskytována odborníky v dané oblasti, a měla by tak být zcela profesionální úrovní. Cílem této podpory/pomoci je tedy prevence sociálních problémů. Stejně tak jako zkoumání již vzniklých konkrétních problémů a případné návrhy na jejich řešení.

Sociální práce tedy „vychází ze základních humanistických hodnot a od **sociálních pracovníků** se očekává jednání v souladu s etickými východisky profese, i když podmínky praxe často přinášejí nejednu nesnáz.“ (Malík Holasová, 2014, s. 104)

Odborná literatura (Gulová, Matoušek, Musil, Nečasová ...) uvádí celou řadu potřebných osobnostních předpokladů pro výkon profese sociálního pracovníka, jejichž pěstování, rozvíjení a učení závisí přímo na konkrétním pracovníkovi, a které autoři definují a popisují různě. Dále se jedná o předpoklady, které jsou jasně definované zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, například požadované vzdělání, vymezení profesní činnosti atd. Lze tedy tvrdit, že sociální pracovník musí obstát ve dvou skupinách předpokladů – odborných a osobnostních. Zároveň považuji za nutné zmínit, že obě dvě skupiny předpokladů jsou provázané a není možné je zcela dichotomicky odlišit.

Sociální práce s lidmi páchajícími trestní činností probíhá na více úrovních podle formy trestu pro odsouzeného. Probíhá jak během výkonu trestu odnětí svobody, tak i v případě, kdy došlo k uložení alternativního trestu.

Podle Hendrycha je nejsložitější oblastí přímá sociální práce s klienty, kteří byli odsouzeni k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. (Lukáš, 2018)

Hanzelová (2018) charakterizuje popisuje specifické prostředí věznic a práce s odsouzenými jenž klade na sociální pracovníky zvýšené požadavky i v oblasti sociálně psychologických dovedností, krizové intervence a také mediace. Základním požadavkem pro výkon funkce je empatie, akceptování odsouzeného takového, jaký je, umění individuálního přístupu, schopnost poskytovat službu, a nikoliv jen schopnost přizpůsobovat se zkostnatělému vězeňskému systému.

Na důležitost vědomostí a zkušeností sociálních pracovníků upozorňuje také Matoušek (2020, s. 41) „... aby mohl sociální pracovník vězni pomoci, musí si získat jeho důvěru jako klienta. Potřebuje k tomu specializované, ale i velmi široké pregraduální vzdělání a zkušenosti. Musí se orientovat ve všech procesech zacházení s vězňem uvnitř věznice, ale i v jeho zákonných zájmech a potřebách mimo věznici.“

Nejen na pozici sociálních pracovníků, ale všech aktérů/zaměstnanců bychom měli nahlížet i z pohledu hodnocení, kdy je dle Zpěváka, Kohouta, Víška, Fialy (2016) nutno poukázat na potřebu a důležitost efektivního hodnocení pracovníků v souvislosti s různými metodami hodnocení zaměstnanců v kontextu českého občanského zákoníku a zákoníku práce.

Trest je jedním ze základních výchovných prostředků a zároveň opatřením, které následuje po provinění, při kterém došlo k porušení závazných sociálních konvencí, pravidel či norem a též slouží i jako obranný mechanismus před tímto chováním a jednáním. Systém trestů je vymezen sociálními normami, především právem. (Kubíčková, Kmětík, 2011)

Trest by měl následovat co nejdříve po provinění a pro pachatele trestné činnosti by měl být citelný a až na výjimky jistý. (Sochůrek 2007) Musí být vykonáván v souladu s hlavními zásadami výkonu trestu odnětí svobody. S odsouzenými se tedy musí jednat tak, aby především byla respektována jejich důstojnost, byly omezeny škodlivé účinky zbavení svobody, přičemž nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti, zachovávat jejich zdraví, podporovat postoje a dovednosti, které jim umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem a tím pomohou k návratu do společnosti. (Zákon č. 169/1999 Sb.)

Pro naplnění účelu trestu odnětí svobody je potřeba prostředky stanovenými zákonem „působit na odsouzené tak, aby snižovali nebezpečí recidivy svého kriminálního chování a vedli po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem, chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit dalšímu páčání trestné činnosti.“ (Zákon č. 169/1999 Sb.) Účelem trestu není

odplata, ale hlavním cílem je především ochrana společnosti s požadavkem napravit pachatele, zamezit recidivě trestné činnosti a podpořit jeho integraci zpět do společnosti.

Pro vymezení **výstupního oddílu** využijeme legislativu, kdy zákon o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, tj. zákon č. 169/1999 Sb., vymezuje § 74 výstupní oddíl jako: „... ve věznicích lze zřídit výstupní oddíl, do nichž se přiměřenou dobu před očekávaným skončením výkonu trestu zpravidla zařazují odsouzení, kterým byl uložen trest na dobu delší než 3 roky, a odsouzení, jimž je třeba pomáhat při vytváření příznivých podmínek pro soběstačný život v souladu se zákonem. Programy zacházení jsou po zařazení odsouzených do výstupního oddílu aktualizovány a zaměřeny na jejich přípravu na soběstačný život v souladu se zákonem.“

### Výkon sociální práce se zaměřením na specifika výstupního oddílu

Hlavním smyslem sociálních pracovníků ve vězeňských službách je připravit vězně na život, který ho čeká po propuštění z věznice. Sociální pracovník tak usiluje o nápravu jeho chování do míry, kterou lze považovat za adekvátní neboli přiměřenou. Soustřeďuje se na proces resocializace jedince. Tento úkol však není snadný. Vězeňské prostředí působí/může působit na jedince spíše negativně a demotivačně, a odsouzený tak často neprojevuje sebelepší zájem o pomoc, kterou mu sociální pracovník nabízí. Problém nastává také díky tomu, že si klient sociálního pracovníka nevybral a ve většině případů s ním proto může odmítat spolupráci. Následně se může projevovat agresivním chováním nebo naopak být vůči pracovníkovi zcela apatický. Tento problém blíže popisuje Matoušek (2020, s. 42), který zmiňuje kromě jiného také vliv prostředí, z kterého klient pochází. „Sociální pracovník má na naplnění resocializační vize pracovat s klientem, který si ho nemohl vybrat. A navíc s klientem, který na spolupráci s pomáhajícím profesionálem není ze svého prostředí nastaven. Pokud měl zkušenost se státními orgány, dost často ji nevnímal jako přínosnou. Sociální pracovník navíc pracuje s klientem, u něhož je větší pravděpodobnost, že je recidivistou než takzvaným prvopachatelem. Jeho vzdělání bude statisticky nejčastěji základní, případně bude vyučený. Půjde s vyšší pravděpodobností o klienta, který bude zatížen psychickými poruchami a závislostmi na návykových látkách než o klienta, který tyto obtíže nemá.“ Pro úspěšnou resocializaci je tak nutné najít autentický zdroj motivace pro odsouzeného k trestu odnětí svobody. Je třeba jej přimět, aby spolupracoval a začal pracovat na sobě samém. Je vhodné mu neustále připomínat, že

všechno dělá především pro sebe, nikoliv pro ostatní či dosažení nějaké odměny. Sociální pracovník by měl zároveň odsouzeného spíše správně nasměrovat a pouze mu dopomáhat, podporovat ho v jeho aktivitách a zájmech. O změnu by se měl zasadit hlavně on sám.

Mezi další úkoly spadající pod kompetenci sociálního pracovníka je tvorba vstupního sociálního posouzení odsouzeného k trestu odnětí svobody, stejně jak tvorba jeho programu zacházení. Po dobu, kterou odsouzený stráví ve vězení, s ním navíc sociální pracovník vede jak individuální, tak skupinové pohovory. V kontaktu zůstává také s obětí pachatele trestného činu. Spolupracuje také s rodinou pachatele a jeho blízkými přáteli. Soustřeďuje se tak na osobní život a problémy odsouzeného, jeho vztahy s rodinou a dalšími blízkými osobami. V případě, že je pachatel zadlužený a nachází se ve finanční tísní, poskytuje mu dokonce i finanční poradenství. Sociální pracovník vězeňské služby spolupracuje také se soudem. Vytváří zprávy o odsouzených k trestu odnětí svobody pro rozhodování soudu, v jejichž rámci realizuje návrhy o přerušení trestu, dočasnému opuštění věznice či jeho předčasnému ukončení trestu a podmíněnému propuštění pachatele. Účastní se také jednání/porad nejen v rámci věznice a spolupracuje s různými státními i neziskovými organizacemi, které nabízejí podporu či pomoc v kontextu práce s lidmi po výkonu trestu.

Cílem výstupního oddílu je zabezpečit podmínky pro plynulý přechod odsouzených do občanského života a poskytnout jim potřebnou pomoc k tomu, aby po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody byli lépe připraveni na samostatný způsob života. Účelem je minimalizovat možná rizika jejich selhání při reintegraci do společnosti a přispět tak k prevenci kriminality.

V rámci výstupního oddílu působí tým odborných pracovníků většinou ve složení speciální pedagog, psycholog, vychovatel a sociální pracovník. „Respekt a pozitivní pohled na role pracovníků, i z jiných organizací, je základním komponentem efektivního spolupracujícího vztahu. Pro založení týmové spolupráce je velmi důležité, aby její členové akceptovali individuální rozdíly, učili se rozumět a respektovat ostatní a budovali si osobní vztahy s ostatními členy týmu ve vzájemné spolupráci. Každý člen týmu je jedinečným přínosem.“ (Stárek, 2021, s. 29) Tito zaměstnanci zajišťují chod provozu oddílu a odbornou činnost související s plněním programu zacházení a naplňování účelu výkonu trestu, včetně přípravy odsouzených na reintegraci do společnosti po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Tím že se multidisciplinárnímu pracovnímu týmu ve věznici podaří, aby se provinilec ztotožnil se svou nápravou a novým životem ve společnosti a vykročil s novými cíli, rozvíjí jedince a jeho vlohy a využívá tak každý pozitivní prvek osobnosti odsouzeného.



S odsouzenými zařazenými do výstupního oddílu je prováděna výchovná a poradenská činnost zaměřená zejména na život po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

**Orientuje se především na:**

- minimalizaci důsledků obou složek prisonizace,
- nácvik praktických životních dovedností,
- prohloubení vztahu odsouzeného k rodině,
- sociální poradenství spočívající především v metodické a odborné pomoci odsouzenému řešit jeho rodinné a sociální problémy,
- seznamování se současnými společenskými změnami,
- seznamování se s právními normami a předpisy potřebnými k vytváření a upevňování právního vědomí a k alespoň základní orientaci v běžných právních vztazích,
- utváření pozitivního vztahu k práci, podporu pracovních návyků, v případě potřeby na budování, obnovení či stabilizaci pracovních návyků,
- poučení o základech společenského chování,
- přípravu na možné negativní postoje blízkého i širšího sociálního prostředí – mimo jiné sociální stigma (labelling, stigmatizace) a z toho mnohdy plynoucí negativní efekt similarity.

Činnost výstupního oddílu se realizuje v souladu se zákonem o výkonu trestu odnětí svobody. Hlavním cílem pobytu odsouzených na tomto oddílu je plynulý přechod z vězeňského prostředí do běžného života. Odsouzeným se zde vytvářejí a prohlubují dovednosti a návyky, které jsou nezbytné pro vstup do samostatného života po propuštění odsouzeného na svobodu. (Kalvodová 2016)

Vybavení výstupního oddílu se co nejvíce podobá běžné domácnosti. Mimo ubytovacích prostor se na výstupním oddílu nachází kulturní místnost, sušárna, terapeutická místnost, kuchyň. Kuchyň je vybavená spotřebiči, nádobím a místem na stolování. V terapeutických místnostech se provádí speciální, výchovné a terapeutické aktivity. Odsouzení mají také k dispozici mimo jiné pračku, žehličku, pomůcky pro úklid. Celkový chod na výstupním oddíle se řídí časovým rozvrhem dne a plánem realizace programu zacházení s odsouzenými, stanoveným po kalendářních týdnech. Je dbáno na individuální přístup každého jedince za účasti a vzájemné spolupráce odborných zaměstnanců. Každodenní potřeby odsouzených tak zajišťují: vychovatel, sociální pracovník, speciální pedagog, psycholog, stálá dozorčí služba.

Extramurální aktivity jsou realizovány především za účelem připravení odsouzených na civilní svět a schopnost se v něm po ukončení výkonu trestu orientovat. (Španková 2013)

Dále sociální pracovník pracuje s nástrojem, který je označen zkratkou SARPO (Souhrnná Analýza Rizik a Potřeb Odsouzených), kdy vypracovává sociální posouzení – zpracovává sociální anamnézu v částech bydlení, zaměstnání, rodina, sociální kontakty a finance. Aktualizuje tyto oblasti s příslušným doporučením pro stanovení programu zacházení, sociální diagnózy a individuálního socioterapeutického plánu. Nástroj posuzuje pravděpodobnost opětovného selhání odsouzeného, soustředí se na kategorizaci odsouzených podle statických a dynamických rizik, rozlišuje mezi riziky vnitřními (život ve vězení) a vnějšími (život ve společnosti) a doporučuje vhodné a efektivní intervence. (Drahý, Hůrka, Petras, 2018)

**Program zacházení** je stanoven pro každého odsouzeného individuálně. Přihlíží se k potřebám jedince. Při sestavování programu zacházení se vychází z komplexní zprávy o odsouzeném a cílem je především odstranit nebo snížit rizika, které vedli odsouzeného k páchání trestné činnosti. (Bidermanová, Petras 2011) Bidermanová, Petras (2011) uvádí, že při tvorbě programů zacházení je důležité přihlížet k osobnosti, postojům, zájmům a potřebám odsouzených. Speciálně výchovné aktivity jsou odsouzeným předem určeny, zájmové aktivity si však mohou odsouzení vybrat podle svého uvážení. Ve chvíli, kdy je program zacházení schválen ředitelem věznice, je pro odsouzeného závazný a musí jej řádně plnit. Vychovatel poté pravidelně provádí vyhodnocení programu zacházení a speciální pedagog jej dle potřeby aktualizuje. Programy zacházení obsahují vzdělávací aktivity, pracovní aktivity, zájmové aktivity a speciální výchovné aktivity. Jedná se např. o terapie, poradenství, ale také sport, hudbu, jazyky apod. Sociální pracovníci a ostatní odborní zaměstnanci se prostřednictvím těchto aktivit snaží vést odsouzené k úspěšné resocializaci.

Oblast utváření vnějších vztahů je aktivitou, která probíhá mimo věznici. Pro odsouzeného tak znamenají možnost udržet si kontakt s vnějším světem. Jedná se například o návštěvy kulturních či sportovních akcí nebo také o dobrovolnické práce pro komunitu či neziskové organizace. V rámci těchto aktivit se odsouzení seznamují se změnou společenské situace, která se během jejich pobytu ve výkonu trestu mění. Tato oblast aktivit též zahrnuje navazování vztahů se sociálním kurátorem, s Probační a mediační službou, s organizacemi, které poskytují sociální poradenské služby, s dluhovými poradci, duchovními atd. Výkon trestu působí negativně nejen na odsouzené, ale také na celou jejich rodinu. Oblast utváření vnějších vztahů tedy zahrnuje také podporu kontaktu odsouzeného po dobu výkonu trestu s rodinou a přáteli – tedy

osobami blízkými. Jedná se o kontakt písemný a návštěvní. Cílem je především posílení sociálních vztahů.

**Sociální pracovník na výstupním oddíle zajišťuje** pro odsouzené informace, které budou potřebovat pro život mimo věznici po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, jako např. zda má odsouzený platný doklad totožnosti, na jakém úřadě se bude hlásit po propuštění, zda má kde bydlet, zda má peníze na cestu a na první dny po propuštění a kam si může dojít zažádat pro mimořádnou okamžitou pomoc a následně dávky hmotné nouze. Pokud má odsouzený potřebu zabezpečení od sociálního kurátora, sociální pracovník věznice kontaktuje sociálního kurátora pro dospělé v místě trvalého bydliště odsouzeného a zprostředkuje kontakt nebo návštěvu ve věznici, popřípadě předá odsouzenému adresu na kurátora a ten jej sám kontaktuje písemně. Sociální pracovník na výstupním oddíle vede např. Sociálně právní poradenství zaměřené na orientaci odsouzeného v systému sociálního zabezpečení, na získávání základních znalostí a dovedností při jednání na úřadech, kdy je třeba zajistit primární sociální potřeby v případě obtížné sociální situace po výkonu trestu odnětí svobody a všestrannou stabilizaci osobnosti se zaměřením na smysluplný život po ukončení výkonu trestu odnětí svobody. V rámci sociální práce také sociální pracovník udržuje přímé pracovní kontakty se sociálními kurátory, pobočkami úřadu práce, střediskem Probační a mediační služby, nestátními neziskovými organizacemi a dalšími institucemi zajišťujícími zejména sociální služby, podporu, nebo ochranu osob. Spolupracuje s orgány sociálního zabezpečení například: je nápomocna odsouzeným s vyplňováním žádostí o starobní, nebo invalidní důchody. Sociální pracovník vypracovává sociální posouzení v rámci komplexní zprávy o odsouzeném včetně její aktualizace s příslušným doporučením pro stanovení programu zacházení, sociální diagnózu a individuální socioterapeutický plán pro každého konkrétního odsouzeného. Zúčastňuje se poradny drogové prevence, je členem odborných komisí, na kterých se posuzují odsouzení k umístění do stupně zabezpečení a k jeho změně. Podílí se na návrhu k rozhodování o udělení přerušení výkonu trestu, povolování volného pobytu odsouzených mimo věznici, přefazování, nebo přemístění odsouzených. Podílí se na navazování potřebných kontaktů s blízkými osobami odsouzených a na řešení sociálních problémů odsouzených. Sociální pracovník je nápomocen odsouzeným v případě vyřizování nových dokladů totožnosti, rodných listů, průkazů pojištěnce a tak podobně.

**Sociální práce s odsouzenými před propuštěním** – hlavním cílem sociální práce s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody před jejich propuštěním na svobodu je řešení problémů, které by mohly bránit opětovnému soci-

álnímu začlenění. Problémy, které je potřeba nejčastěji řešit jsou: ztráta zaměstnání, nedostatek finančních prostředků, zadlužení, neadekvátní bydlení, riziko návratu k závislostem. Je potřeba si také uvědomit, že odsouzení jedinci, byť vlastním zaviněním, podstupují dočasnou ztrátu svobody, která přináší další negativa komplikující návrat do běžného občanského života. Odsouzený ve výkonu trestu odnětí svobody je vystaven dvěma protisměrně působícím vlivům. Na jedné straně je to pozitivní působení prostřednictvím programů zacházení, které obsahují odbornou činnost sociálních pracovníků, pedagogů a psychologů a na druhé straně působí prizonizace – odsouzený je takzvaně institucionalizován, respektive zneschopňován samostatně fungovat v běžném životě a zároveň je vystavován tlaku spoluvězňů, od kterých přejímá řadu nežádoucích postojů a hodnot, které opět brání úspěšnému začlenění do společnosti po ukončení výkonu trestu odnětí svobody.

Výkon trestu odnětí svobody bohužel vždy znamená pro odsouzeného odloučení od jeho nejbližších, od sociálního okolí, od rodiny. Pro uvězněného nebo již propuštěného jsou důsledky výkonu trestu odnětí svobody stigmatizující. Propuštěný pachatel se bude muset s největší pravděpodobností potýkat se stejně náročnými, složitými a tíživými obtížemi jako v samotném výkonu trestu odnětí svobody. Skutečností je, že jedním z nejvýznamnějších faktorů úspěšné sociální reintegrace je funkční rodinné zázemí. (Jůzl a kol. 2016)

Před propuštěním z výkonu trestu odnětí svobody je důležité, aby měl odsouzený platný občanský průkaz. Pokud ho nemá, zapíše sociální pracovník odsouzeného do seznamu na vystavení nového dokladu totožnosti. Věznice spolupracuje s příslušným úřadem, který zajišťuje evidenci a vystavení nových dokladů totožnosti. V případě, že nemá odsouzený peníze na správní poplatky je tento zaplacen z výdajů státního rozpočtu finančních prostředků – správní poplatky za vyhotovení rodných listů a občanských průkazů u nesolventních odsouzených. Zpravidla jednou měsíčně se dostaví pracovníce úřadu do věznice, kde vyřizují s odsouzenými vyhotovení občanských průkazů.

Nesolventním odsouzeným je také před výstupem z výkonu trestu odnětí svobody poskytována peněžní částka na cestu do trvalého bydliště, k příbuzným, popřípadě na ubytovnu. Pokud nemá odsouzený peníze na cestu, zjišťuje sociální pracovník, kolik bude stát doprava z místa věznice do místa, kam odsouzený pojedí. Sociální pracovník vypíše doložku s finanční částkou, která bude vyplacena odsouzenému při výstupu z výkonu trestu odnětí svobody. (Davidová a kol. 2010)

Propuštěný odsouzený, který se vydává na novou cestu životem s trochou peněz, které si vydělal ve vězení, popř. mu byla poskytnuta peněžní částka na

zakoupení jízdenky a s propouštěcí zprávou z věznice odchází do světa, který pro něj může být cizí. Rychle se vyvíjející společnost je jiná, obchody jsou jinde, městská hromadná doprava jezdí jinam než si pamatuje. Z tohoto důvodu je důležité pracovat s odsouzeným před koncem výkonu trestu odnětí svobody.

## Závěr

Na závěr lze konstatovat, že práce sociálního pracovníka ve vězeňství není jen důležitá a přínosem pro odsouzeného po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, ale i pro celou naši společnost, jelikož přispívá k minimalizaci rizik selhání při reintegraci odsouzeného do společnosti a přispívá i k prevenci kriminality. Pracovní pozice sociálního pracovníka ve vězeňství je psychicky náročná a specifická nejen v prostředí ve kterém samostatnou sociální práci poskytuje, v návaznosti na dodržování veškerých zásad bezpečnosti, zákonů, vnitřních předpisů, v jednání dle kodexu profesní etiky, ale hlavně vzhledem k různorodosti klientů.

Cílenou snahou sociálního pracovníka je zabezpečit odsouzenému podmínky a poskytnout mu potřebnou pomoc, aby byl připraven na samostatný způsob života.

Práce těchto sociálních pracovníků a ostatních odborných pracovníků ve vězeňství si zaslouží uznání a větší pozornost nejen odborné, ale i laické veřejnosti. Péče by měla být věnována též samotným pracovníkům nejen v kontextu odborného rozvoje, odborné terapeutické podpory a reflexe vlastních potřeb a pocitů.

## Seznam použitých zdrojů

BARKER, Robert L.. *The social work dictionary*. Washington, DC: NASW Press, 2014. ISBN 978-0-87101-447-4.

BIEDERMANOVÁ, Eva a PETRAS, Michal. *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. ISBN 978-80-7338-115-8.

DAVIDOVÁ, Ivana a kolektiv. *Metodická příručka pro sociální kurátory a metodiky sociální prevence*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010. ISBN 978-80-7368-628-4.

DRAHÝ, František, HŮRKA, Jindřich a PETRAS, Michal. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2018. ISBN 978-80-270-5197-7.

- GULOVÁ, Lenka. *Sociální práce*. Praha: Grada Publishing a.s., 2011. ISBN: 978-80-247-3379-1.
- HANZELOVÁ, Jiřina. Sociální práce ve vězeňství. *Sociální novinky*. [cit. 2022-03-16]. Dostupné z: <http://socialninovinky.cz/novinky-v-socialni-oblasti/557-socialni-prace-ve-vezenstvi>
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0.
- JŮZL, Miloslav a kolektiv. *Aktuální dilemata českého, slovenského a polského vězeňství*. Brno: Institut mezioborových studií, s.r.o., 2016. ISBN 978-80-88010-06-7.
- KALVODOVÁ, Věra. *Trest odnětí svobody a jeho výkon*. Praha: Wolters Kluwer, 2016. ISBN 978-80-7552-163-7.
- KUBÍČKOVÁ, Pavla a KMĚTÍK, Ivo. *Penologie*. Karviná: Střední odborná škola ochrany a majetku s.r.o., 2011. ISBN neuvedeno.
- LUKÁŠ, Dalibor a kolektiv. *Sociální práce s osobami, které spáchaly trestný čin*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2018. Sešit sociální práce. ISBN 978-80-7421-157-7.
- MALÍK HOLASOVÁ, Věra. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách*. Praha: Grada Publishing a.s., 2014. ISBN 978-80-247-4315-8.
- Matoušek, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1154-9.
- MATOUŠEK, Oldřich. Sociální pracovník/pracovnice ve vězeňství. In: BAJCURA, Lubomír a kol., *Sociální práce ve vězeňství*. Stráž pod Ralskem: Akademie Vězeňské služby České republiky, 2020, s. 41-43. ISBN 978-80-907836-2-1.
- MUSIL, Libor. *Tři pohledy na budoucnost sociální práce*. první. Hradec Králové: Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. ISBN 978-80-7435-086-3.
- NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001. ISBN: 80-903070-0-0.
- NEČASOVÁ, Mirka. (2001). *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. ISBN 80-210-2673-01.
- SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl – Úvod do teorie trestu a trestání*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. ISBN 978-80-7372-203-6.
- STÁREK, Lukáš a kolektiv. *Speciálně pedagogická praxe jako významný komponent pregraduální přípravy studentů – Student praxe profesí/Special education work placement as a crucial component of undergraduate student*

*preparation – Student practice profession*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha s.r.o., 2021. ISBN 978-80-7452-208-6.

ŠPANKOVÁ, Jana. *Resocializácia odsúdených*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013. ISBN 978-80-7380-484-8.

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. In: *Sbírka zákonů České republiky*.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In: *Sbírka zákonů České republiky*.

ZPĚVÁK, Aleš, KOHOUT, Martin, VÍŠEK, Jiří a FIALA, Zdeněk. The Importance of Personnel Evaluation Activities of the Armed Forces — Evaluation Methods, Taking Into Account Certain Aspects of Czech Private Law. *Internal Security [online]*. 2016, 8(2), 7-18 [cit. 2022-03-15]. DOI: 10.5604/01.3001.0010.2267. ISSN 2080-5268. Dostupné z: <http://internal-security.pl/gicid/01.3001.0010.2267>

**Mgr. Lukáš Stárek, Ph.D., MBA, DBA**

ORCID iD: 0000-0002-6068-215X

SCOPUS ID: 57222578369

Univerzita Jana Amose Komenského Praha

Katedra speciální pedagogiky

Roháčova 63 Praha 3, 130 00

Email: [starek.lukas@ujak.cz](mailto:starek.lukas@ujak.cz)

## COVID-19 JAKO VÝZVA A IMPULS – AKTUÁLNÍ ZMĚNY VE ZPŮSOBU VZDĚLÁVÁNÍ PERSONÁLU VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČR

*plk. Ing. František Vlach, Ph.D., MBA, LL.M., Ing-Paed IGIP*

**Abstrakt:** Příspěvek se zabývá problematikou profesního vzdělávání zaměstnanců Vězeňské služby ČR v době pandemie covid-19. V úvodní části jsou popsány úkoly a zaměření Akademie VS ČR ve Stráži pod Ralskem, která je jedinou vzdělávací institucí pro potřeby Vězeňské služby ČR. Cílem příspěvku je seznámit čtenáře s prvními zkušenostmi související s přechodem od tradičního prezenčního vzdělávání a výcviku do distanční formy a popsat inovativní způsoby a přístupy v oblasti vzdělávání vězeňského personálu v době šíření koronaviru. Dále je věnována pozornost mezinárodní spolupráci a pořádání bilaterálních virtuálních setkání a odbornému jazykové vzdělávání formou webinářů.

**Klíčová slova:** Akademie Vězeňské služby ČR, bilaterální virtuální setkání, mezinárodní webináře, on-line výuka, výcvikové a vzdělávací centrum, vzdělávání vězeňského personálu.

### Úvod

Každá společnost si buduje svůj vězeňský systém odpovídající sociálním, ekonomickým a kulturním podmínkám. Vězeňství je chápáno jako nezbytná a potřebná sociální služba veřejnosti s příslušnými bezpečnostními prvky. Základní význam pro efektivní fungování vězeňského systému má zejména odborně vzdělaný a kvalifikovaný vězeňský personál, jenž v rámci zákonem stanovených podmínek poskytuje kvalitní sociální služby vězněným osobám. Dobře vycvičený a kvalitně vzdělaný odborný personál má významný vliv na výchovnou práci s vězněnými osobami a perspektivu jejich bezpečného návratu a začlenění do společnosti.

Lze obecně konstatovat, že význam výchovy, vzdělávání a výcviku zaměstnanců všech organizačních jednotek Vězeňské služby České republiky neustále roste. Další vzdělávání, jež je základem veškerých vzdělávacích aktivit v resortu Vězeňské služby České republiky, má dlouhodobou koncepci založenou na potřebě nepřetržité kultivace člověka a jeho osobnostního a profesního rozvoje. Stává se pro zaměstnance trvalou, systematickou, plánovitou a všestrannou formou přípravy k výkonu jejich funkcí od vstupu do služebního nebo pracovního poměru až do ukončení profesní kariéry ve Vězeňské službě České republiky.



Vzdělávání a výcvik vězeňského personálu vede ke snížení rizik vzniku mimořádných událostí. Dále se podílí na zkvalitnění celkové kultury pracovního prostředí uvnitř věznic a vazebních věznic, jež se projevuje snížením počtu interpersonálních konfliktů a nedorozumění napříč všemi organizačními stupni řízení.

Kvalitní výkon práce či služby zaměstnanců však s ohledem na zákonem dané úkoly Vězeňské služby ČR nezbytně závisí na systému resortního vzdělávání, jehož základním garantem a koordinátorem je Akademie Vězeňské služby ČR.

### Akademie Vězeňské služby ČR

Akademie Vězeňské služby ČR je resortním vzdělávacím zařízením Ministerstva spravedlnosti ČR a organizační jednotkou Vězeňské služby České republiky s celorepublikovou působností. Úkolem Akademie VS ČR je zajistit, aby především nově nastupující příslušníci a občanskí zaměstnanci Vězeňské služby ČR byli náležitě vycvičení a vyškoleni pro výkon služby nebo práce ve Vězeňské službě ČR. Zaměstnancům, kteří se již zapracovali a fungují ve služebním či pracovním procesu v organizačních jednotkách již déle, zabezpečuje odborný kvalifikační růst prostřednictvím specializačních kurzů.

Akademie VS ČR vedle své hlavní činnosti v oblasti vzdělávání provádí také výzkum v oboru penologie, jehož výsledky a vědecké poznatky jsou využívány při výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody. Pravidelně jsou v Akademii pořádány vědecké konference na celorepublikové i mezinárodní úrovni za účasti zástupců spolupracujících vzdělávacích institucí dalších bezpečnostních sborů a vysokých škol.

**Akademie VS ČR na základě zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráží České republiky a dalších norem zajišťuje především:**

- **základní odbornou přípravu pro nově nastupující zaměstnance**

Základní odborná příprava je členěna zvlášť pro příslušníky (délka trvání kurzu je 15 týdnů) a pro občanské zaměstnance (délka přípravy je od 1 týdne až do 8 týdnů podle funkce v organizační jednotce Vězeňské služby ČR).

- **služební zkoušky**

Do tří let od nástupu k bezpečnostnímu sboru musí každý příslušník složit zákonem stanovenou služební zkoušku. Příprava na zkoušku je realizována v jednotlivých věznicích a vazebních věznicích, kde si příslušníci opakuji nejdůležitější praktické postupy a teoretické znalosti zákonů a předpisů vztahujících se k vězeňské problematice. Vlastní průběh zkoušky pak zajišťuje Akademie VS ČR.

- **další vzdělávání**

Na každé kalendářní pololetí je zasílána nabídka specializačních kurzů a školení určených pro různé profese ve vězeňské službě, součástí nabídky je také Doplnující pedagogické studium, nabídka kurzů pro sociální pracovníky a nabídka jazykových kurzů a dalších.

- **penologický výzkum**

Učitelé odborných předmětů se aktivně podílejí na výzkumné činnosti, ze které jsou pak zpracovávány analýzy a výzkumné studie a jsou publikovány odborné články v časopisech.

- **publikační činnost**

Průběžně jsou vydávány studijní opory k jednotlivým předmětům a podpůrné materiály k jednotlivým školením a kurzům, Akademie VS ČR vydává odborný časopis Historická penologie, sborníky z konferencí Penologické dny a další účelové publikace.

- **vědecké konference a instruktážně metodická zaměstnání**

Ve Stráži pod Ralskem se organizují celorepublikové i mezinárodní konference, zaměstnanci se účastní resortních i meziresortních pracovních setkání.

Většina vězeňského personálu si přeje svou práci vykonávat kvalifikovaně a profesionálně, a proto si zaslouží být k této především psychicky náročné práci správně vyškoleni, protože práce ve vězeňství má svá specifika. Cílem vzdělávání a odborné přípravy je zajistit prohlubování znalostí a dovedností zaměstnanců v návaznosti na již absolvované vzdělání. Průběžné vzdělávání je realizováno za účelem odborného a osobního rozvoje zaměstnanců.

Dále Akademie VS ČR realizuje řadu specializačních kurzů a školení pro specifické skupiny v rámci vězeňské služby. Zde příslušníci a občanští zaměstnanci získávají postupně svou další odbornou specializaci. Studium ve všech typech specializačních kurzů slouží k průběžnému rozšiřování odborné úrovně pracovníků. Akademie VS ČR vždy reaguje svou nabídkou kurzů a školení na aktuální potřeby zadané vedením Vězeňské služby ČR, jejichž cílem je flexibilně reagovat na probíhající změny v českém vězeňském prostředí.

Některé kurzy jsou zajišťovány ve spolupráci s externími vzdělávacími subjekty. Velmi dobře se rozvíjí spolupráce s dalšími vzdělávacími institucemi bezpečnostních sborů v ČR, jako jsou Policejní akademie ČR, Vyšší a střední policejní školy MV v Praze a v Holešově, dále je to spolupráce s univerzitami a dalšími akademickými pracovišti, jako např. Univerzita Karlova Praha,

Technická univerzita Liberec, Univerzita Jana Amose Komenského Praha, Vysoká škola tělesné výchovy a sportu Palestra, a s výzkumným pracovištěm resortu justice, jímž je Institut kriminologie a sociální prevence.

Akademie VS ČR vedle svých základních úkolů, kterými jsou realizace všech forem základní odborné přípravy zaměstnanců Vězeňské služby ČR a zajišťování kurzů dalšího průběžného vzdělávání (specializační kurzy, školení, semináře, instrukčně-metodická zaměstnání), umožňuje ve svých prostorech zajišťovat další aktivity a činnosti, jakými jsou např. školení a semináře pořádané jinými organizačními složkami státu, případně přímo jednotlivými odbory Generálního ředitelství VS ČR, Ministerstva spravedlnosti ČR, ale i pracovní setkání a konference zástupců odborových svazů. Pro tyto akce Akademie VS ČR zajišťuje potřebné prostory odpovídající předpokládanému počtu účastníků, ubytování ve svých ubytovnách, v případě potřeby i stravování ve smluvním stravovacím zařízení.

### **Moderní a inovativní způsoby vzdělávání a přípravy zaměstnanců Vězeňské služby ČR v době pandemie covid-19**

Do března roku 2020 probíhaly všechny vzdělávací aktivity v prezenční formě v budově Akademie VS ČR ve Stráži pod Ralskem. Poté však došlo k zastavení veškeré prezenční výuky a vzdělávacích aktivit. Ze dne na den byla okamžitým rozhodnutím vedení Vězeňské služby ČR ukončena prezenční výuka nejen nových příslušníků a odborných občanských zaměstnanců, ale také veškerých dalších aktivit včetně konferencí a zahraničních návštěv. Důvodem bylo vydání mimořádných opatření z důvodu výskytu viru SARS-CoV-2 v České republice a vážná obava jeho přenosu do vězeňských zařízení.

V důsledku dané situace bylo třeba se rychle, operativně a také perspektivně připravit na jinou formu vzdělávání. Věznice nemohou čekat několik měsíců, než bude vyškolen a připraven nový personál. Během šíření koronaviru došlo k výrazným změnám, které se velmi dotkly i způsobu realizace výuky přípravy zaměstnanců Vězeňské služby ČR v rámci jejich profesní přípravy. Opatření, která vydala Vláda ČR a Ministerstvo zdravotnictví ČR, byla zaměřena na prezenční výuku. Akademie VS ČR musela tak jako i jiné vzdělávací instituce reagovat na nové podmínky a dokázat se jim přizpůsobit. Jak již bylo uvedeno výše, nemohla ukončit svou činnost a čekat, až se situace vrátí zpět do běžných kolejí (což se bohužel stalo až po dvou letech). Přesunutí výuky do on-line prostoru představovalo velkou výzvu jak pro Akademii VS ČR, tak i pro všechny věznice a vazební věznice v České republice, protože nikdo neměl žádné zkušenosti s tímto typem komunikace a výuky. To, co

bylo ještě před pandemií covid-19 nepředstavitelnou záležitostí, je už dnes samozřejmostí i v českém vězeňství.

Prvním inovačním počinem se stalo pořízení figurín pro praktickou přípravu. Figuríny běžně používáme ve zdravotní přípravě. Ale když se učitelé snažili vyřešit problémy spojené s hygienickými opatřeními, přišli s nápadem pracovat s figurínami i v dalších předmětech. Byly zakoupeny figuríny, a to jak mužské, tak ženské. Aby byl výcvik co nejbližší skutečnosti, oblékly se do různých vězeňských oděvů. Ačkoli figuríny neslouží primárně pro tyto účely, jsou schopny většiny pohybů nutných pro nácvik poutání či prohlídek vězněných osob. Akademie se touto inovativní metodou a unikátní pomůckou, která byla vyvinuta v době pandemie covid-19, prezentovala úspěšně v médiích. Snahou všech bylo zachovat praktickou výuku v Akademii VS ČR ve Stráži pod Ralskem a tím odlehčit věznicím, protože i ty musely řešit problém koronaviru. Zároveň bylo potřeba sjednotit výuku po stránce kvalitativní a kvantitativní. Vedení usilovalo o podporu úlohy vzdělávání v Akademii i v této pandemické době.

V době pandemie byl připraven a dle hygienických možností realizován intenzivní kurz praktické přípravy (standardní délka přípravy v rámci základní odborné přípravy byla v té době 13 týdnů a tato délka byla na základě vydaných epidemických opatření redukována na pouhý týdenní praktický výcvik, všechny ostatní předměty byly převedeny do distanční formy studia). Studenti (noví příslušníci) se rozdělili do tříd po 15 osobách z hygienických důvodů v souvislosti s ubytováním a také z důvodu, aby nedocházelo ke kontaktu příslušníků z různých věznic (panovala velká obava ze šíření koronaviru ve věznicích). Praktický výcvik se zaměřil na manipulaci se zbraní, na výcvik práce s teleskopickým obuškem, prohlídky a poutání.

Inovace v praktické výuce se staly dalším impulzem pro hledání optimálního a na praktickou výuku navazujícího způsobu teoretické distanční výuky. Ale situace ohledně koronaviru se nezlepšovala, a tudíž vedení Akademie VS ČR bylo postaveno před nelehký úkol, jakým způsobem zabezpečit výuku i v době nouzového stavu. S oddělením ICT se hledaly způsoby, jak výuku distanční formou realizovat v podmínkách Vězeňské služby ČR. Videokonference, sdílení společných úložišť a dalších již běžně využívaných aplikací pro elektronickou komunikaci bylo v českém vězeňství nemyslitelné. Vždyť elektronická komunikace nebyla do té doby povolena ani ředitelům, natož podřízeným nebo přímo novým příslušníkům. Vše se v době koronaviru změnilo a musela se upravit i politika Ministerstva spravedlnosti ČR a vedení Vězeňské služby ČR a připravit se na to, že věznice, Akademie, generální ředitelství a ministerstvo budou muset mezi sebou komunikovat prostřednictvím internetu, tudíž se povolily i takové aplikace, které byly dříve přísně blokovány.

Realizoval se nákup výpočetní techniky do všech věznic a vazebních věznic, který napomohl k zprostředkování distanční výuky prostřednictvím elektronických nástrojů. Podařilo se zajistit program „Skype for Business“ pro veškeré videokonferenční hovory. Pro potřeby videopřenosů byla Akademie vybavena novými kamerami se zabudovanými mikrofony, videosety pro vedení a díky této technice mohla být rozšířena distanční výuka pro studenty v jednotlivých věznicích.

Učitelé v daném čase pracovali na elektronicky dostupných distančních materiálech pro studenty základní odborné přípravy, ale také proběhlo školení s novou technikou a nastavila se pravidla pro komunikaci. Zhotovily se nejen podpůrné materiály pro teoretické předměty, ale i metodické a didaktické podklady jako pomocné návody především pro instruktory výcviku ve věznicích, kteří měli část praktické přípravy nových příslušníků na starost. Všechny tyto studijní materiály se ukládají v elektronickém úložišti zabezpečeném heslem, v tzv. „budniku“ justice (<https://budnik.justice.cz/>), který umožňuje dostupnou distribuci směrem ke studentům a který zároveň slouží jako velkokapacitní úložiště pro potřeby Akademie. Současně s tím se musel připravit systém kontroly znalostí studentů pro jednotlivé předměty a nastavit jednotné procesy platné pro celou vězeňskou službu.

Za opětovné pomoci oddělení ICT v Akademii VS ČR byla využita technologie Microsoft SharePoint pro nasazování elektronických testů v rámci intranetu Vězeňské služby ČR. Na webportál byly ve velmi krátkém čase vloženy různé varianty didaktických testů pro jednotlivé studenty základní odborné přípravy. Jejich úspěšné splnění se stalo podmínkou pro klasifikaci ze stanovených vyučovacích předmětů a předpokladem pro úspěšné zakončení základního studia. Každý student musel v rámci předmětů úspěšně složit didaktické testy, které svým rozsahem kontrolovaly dosažené teoretické znalosti, jež jsou nutné pro službu ve věznici. Mimo týdny praktického výcviku byly postupně zařazeny i týdny povinné on-line výuky z teoretických předmětů prostřednictvím nástroje Skype for Business. Učitelé využívali tuto technologii ke konzultacím se studenty, a i pracovníky věznic, kteří měli nové studenty na starost.

### Výcvikové a vzdělávací centrum

V době koronaviru se také významně rekonstruoval další objekt Akademie VS ČR, a to Výcvikové a vzdělávací centrum. Do roku 2021 byla k dispozici pouze hlavní budova, kde probíhala jak teoretická příprava, tak ve dvou specializačních učebnách bylo možné simulovat praktický nácvik a řešit typické modelové situace ve věznicích. Byla to učebna s celou a učebna se

vstupem do střeženého objektu. Bohužel chyběla koncepce praktického výcviku a také vhodné prostory pro bezpečný nácvik praktických činností, se kterými se nově nastupující příslušník setká ve vězeňském prostředí.

V roce 2021 Akademie VS ČR oficiálně otevřela nové výukové prostory ve Výcvikovém a vzdělávacím centru. V tomto objektu sídlila až do roku 2016 mateřská škola. V roce 2018 obdržela Vězeňská služba ČR stavební povolení k zahájení rekonstrukce. Postupně byly provedeny opravy a rekonstrukce objektu. Pro stávající účely byl objekt zkolaudován v březnu 2021. Poté se mohlo začít s přípravami na zahájení výuky. Od srpna 2021 už mohou studenti centrum plně využívat.

Celý areál disponuje celkem deseti učebnami, které využívají také alternativní prostory, jako je schodiště, chodby aj. Potenciál objektu je tedy maximálně využitý. V učebně praktické přípravy se nově přichází příslušníci učit například nácvik poutání či provádění osobní prohlídky. Další učebna demonstruje strážní stanoviště a vstup do střeženého objektu. Nechybí ani učebny pro výcvik základů sebeobrany a místo pro praktický výcvik v oblasti zdravotědy. Největší multifunkční místnost může být využívána buďto pro teoretickou výuku nebo jako soudní místnost pro nácvik činností justiční stráže a příslušníků eskort. Malé učebny umožňují monitorování výcviku kamerovým systémem, kdy je následně nahrávka se studenty analyzována, a ti mohou přesně vidět, které úkony dělají dobře, případně kde mají ještě nedostatky. Takto vybaveny jsou dvě cvičné cely, cvičný pokoj a kancelář vychovatele.

Pedagogové se svými studenty mohou simulovat jednotlivé úkony přesně tak, jak reálně probíhají ve věznicích. Perfektně se procvičí v činnostech, jako je rozdělení služeb, vydávání zbraní, činnosti na strážném a dozorčím stanovišti, činnosti vykonávané v chodbách věznic a práci v prostředí cely nebo pokoje vězněných osob. Pro praktickou výuku byl vyčleněn devítičlenný tým pedagogů, kteří vedou jednotlivé vyučovací bloky ve dvojicích, sebeobranu pak mají na starosti tři lektori.

### Mezinárodní spolupráce a pořádání bilaterálních virtuálních setkání

Akademie VS ČR je od roku 2016 členem Evropské sítě vězeňských akademií (EPTA) a velmi aktivně se zapojuje do jejích aktivit a podílí se na akcích pořádaných Radou Evropy, EuroPris a dalšími zahraničními vzdělávacími institucemi, jež se zabývají vzděláváním vězeňského personálu.

Na základě bilaterálních dokumentů o spolupráci Akademie VS ČR úzce spolupracuje s partnerskými institucemi na Slovensku, v Polsku, Francii, Dolním Sasku, Lotyšsku, Litvě a Rumunsku. Reciproční studijní pobyty jsou považovány za smysluplnou součást profesního rozvoje zaměstnanců. Poznávání a srovnávání zahraničních vězeňských systémů a systémů vzdělávání vězeňského personálu je inspirativní a konkrétní aspekty lze následně implementovat do českého penitenciárního prostředí. Pandemie covid-19 však ovlivnila mezinárodní spolupráci. Všechny plánované mezinárodní aktivity byly zrušeny. Komunikace se zahraničními partnery probíhala ze začátku především prostřednictvím e-mailů. Později různé on-line elektronické platformy komunikace nahradily tradiční mezinárodní setkání, workshopy a konference. V roce 2021 začala Akademie VS ČR organizovat bilaterální virtuální setkání ke konkrétním cílům. Od té doby proběhlo několik on-line bilaterálních jednání s partnery v Litvě, Rumunsku a na Slovensku. Dosud byla využívána platforma Skype for Business, což ztěžuje připojení některých zahraničních partnerských institucí.

Zkušenost s účastí na on-line mezinárodních akcích je strategicky důležitá, protože podporuje vůli účastníků účastnit se a organizovat podobné akce. Dokazuje schopnost používat a implementovat různé platformy pro vzdálená setkání, umožňuje srovnání různých stylů, metod, typů agend a dalších aspektů pro další implementaci. Samozřejmě nabízí výměnu informací a osvědčených postupů. Sdílení informací o aktuální situaci, o zavádění účinných pandemických opatření nebo o moderních metodách výuky či školení je vždy zásadní. Virtuální setkání se v době pandemie jevila jako nejlepší způsob, jak zůstat v kontaktu. Vzdálená setkání šetří čas a finance potřebné ke studijním návštěvám, ale nikdy nemohou nahradit vidění reality a získávání osobních zkušeností, které mohou vězeňské profesionály obohatit a přispět k jejich profesnímu rozvoji.

### **Odborné jazykové vzdělávání organizované během pandemie**

Pro udržení a zlepšení jazykových kompetencí zaměstnanců Vězeňské služby ČR získaných v kurzech a workshopech byla v roce 2021 zahájena Akademií VS ČR série mezinárodních anglických webinářů a virtuálních workshopů. Převážně na základě dokumentů o bilaterální spolupráci, které má Akademie uzavřené, se zahraniční odborníci zavázali přednášet a vést diskuze zdarma. Tyto webináře jsou zaměřeny od efektivní komunikace v mezinárodním vězeňském prostředí až po semináře věnované rozvoji prezentace dovedností pokrývajících určité odborné téma z penitenciární oblasti. Velká část

on-line seminářů je zpřístupněna také zahraničním vězeňským odborníkům, a to jako účastníkům nebo jako spoluorganizátorům.

## Závěr

Vedení Akademie VS ČR musí stále sledovat a vyhodnocovat efektivitu přípravy nově nastupujících zaměstnanců a realizovat kurzy a školení, které budou reagovat na aktuální potřeby ve Vězeňské službě, a také připravovat projekty dalších vysokoškolských studií se zaměřením na penitenciární problematiku.

Není pochyb o tom, že pandemie covid-19 ovlivnila a ovlivní všechny druhy a úrovně vzdělávacích systémů po celém světě. Výjimkou není ani školení vězeňského personálu. Akademie VS ČR, jako jediná odborná instituce poskytující vzdělávání a školení zaměstnancům Vězeňské služby ČR, čelí výzvám, se kterými se před vypuknutím pandemie nepočítalo. Opatření, inovativní strategie a neotřelé přístupy implementované do přípravy českého vězeňského personálu (jak počátečního, tak celoživotního) by měly být nadále zkoumány, hodnoceny a zdokonalovány. Zdá se, že konkrétní prvky lze v budoucnu využít buď stejným způsobem a ze stejných důvodů, jako byly aplikovány během pandemie, nebo je lze implementovat jako dílčí součást tradiční výuky.

V současné době probíhají diskuse o proveditelnosti již realizovaných opatření pro jejich integraci do post-covidového systému vzdělávání vězeňského personálu. V tomto ohledu lze Akademii VS ČR považovat za „učící se“ organizaci. A učení jako proces zahájený pandemií covid-19 bude pro Akademii VS ČR jistě přínosné. Některé technické inovace a didaktické postupy budou s největší pravděpodobností využívány i v budoucnosti. Zejména v oblasti prohlubující se digitalizace vzdělávacího procesu již nikdy nedojde k návratu do podoby před pandemií covid-19.

V důsledku výše uvedeného proběhne v budoucnosti jistě celková optimalizace systému vzdělávání zaměstnanců Vězeňské služby ČR.

## Seznam použitých zdrojů

JŮZL M., VLACH F. 2022. *Modern Approaches in Czech Prison Staff Education and Training Against a Background of Comenius' Thoughts*. In: Tušer I., Hošková-Mayerová Š. (eds) *Trends and Future Directions in Security and Emergency Management. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 257. Springer, Cham.  
[https://doi.org/10.1007/978-3-030-88907-4\\_24](https://doi.org/10.1007/978-3-030-88907-4_24)



KOPENCOVA, D. 2020. *Secondary education with security focus*. INTED 2020 Proceedings, pp. 2477-2481. 14th International Technology, Education and Technology and Development Conference. 2nd-4th March, 2020, Valencia, Spain. ISBN: 978-84-09-17939-8, ISSN: 2340-1079, DOI: 10.21125/inted.2020.0755, [https://library.iated.org/view/KOPENCOVA2020\\_CZE](https://library.iated.org/view/KOPENCOVA2020_CZE)

VLACH, F., RAK, R. 2021. *Czech prison staff training and enhancement in the times of pandemic*. In L. Gómez Chova, A. López Martínez, I. Candel Torres. EDULEARN21 Proceedings. 13th International Conference on Education and New Learning Technologies. Spain. Published by IATED Academy, pp. 4880-4889. ISBN 978-84-09-31267-2. doi:10.21125/edulearn.2021.1007. <https://library.iated.org/view/VLACH2021CZE>

VLACH, F. 2020. Akademie VS ČR při zavádění on-line výuky v rámci profesní přípravy zaměstnanců VSČR. Moderní formy vzdělávání dospělých v době koronavirové. *Diagnostika a poradenství v pomáhajících profesích* r. 4, č. 2., s. 48-58. ISSN 2570-7612.

**plk. Ing. František Vlach, Ph.D., MBA, LL.M., Ing-Paed IGIP**

ředitel Akademie Vězeňské služby ČR

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7598-8370>

František Vlach začínal v roce 2000 jako učitel odborných předmětů, později byl vedoucím pedagogického oddělení a 1. zástupcem ředitele. Od roku 2015 je ředitelem Akademie Vězeňské služby ČR ve Stráži pod Ralskem. Působí na Univerzitě Jana Amose Komenského Praha, na Technické univerzitě Liberec a na Vysoké škole Ambis v Praze. Velmi aktivně se zabývá problematikou vzdělávání vězeňského personálu a vzdělávání dospělých.

# VALIDITA RESOCIALIZACE VĚZŇŮ, JEJÍ SOCIÁLNÍ PERCEPCE A SOCIOLOGICKÁ AKCEPTACE

PhDr. Mgr. René Strouhal, Ph.D.

**Abstrakt:** Validita resocializace ozřejmuje, jakými cestami v programech zacházení se vydat. Její percepce a akceptace vyjádřena výzkumem přináší informatikum o příznivém a odmítavém postoji společnosti k této činnosti. V druhém případě vězeňský personál i propuštění vězni mohou zažívat mnohačetné ambivalentní pocity. Východiskem k prezentování smysluplnosti resocializace se jeví také větší osvěta a demonstrace osobního svědectví.

**Klíčová slova:** vězni, resocializace, programy zacházení, percepce, akceptace, východiska.

## Resocializace vězňů a její validita

V penologii, *penitenciaristice* či *speciální pedagogice* jsme si již uvykli tomu, že cílem věznění není pouze trest a oddělení viníka od společnosti, ale také jeho resocializace. Je zřejmé, že výkon trestu odnětí svobody je jedním z důležitých úseků boje společnosti proti trestné činnosti. Vše od odnětí svobody přes diferenciaci odsouzených, jejich denní režim, vztahy mezi odsouzenými a zaměstnanci vězeňských zařízení, vztahy mezi odsouzenými navzájem až po prostředí ve vězeňských zařízeních má napomáhat tomuto cíli. Výsledkem působení v penologii a vězeňství známých standardizovaných i nestandardizovaných metod by měl být úspěšný návrat na svobodu a reintegrace do společnosti.<sup>20</sup>

*Validita a úspěšnost naplnění strategické cílů, jakými jsou snížit recidivu trestné činnosti či vytvoření komplexního systému propojení penitenciární péče, postpenitenciární péče a programů prevence kriminality<sup>21</sup>, informuje o tom, jakými cestami se ve vězeňských programech zacházení dále vydat.*

Mimo jiné úspěšné výsledky programů zacházení s vězněními osobami jsou podmíněny a determinovány dostatečnými počty kvalifikovaných a pozitivně motivovaných odborných zaměstnanců a vychovatelů.

<sup>20</sup> Srov. SOCHŮREK, J., *Kapitoly z penologie. II. díl, Teorie a praxe zacházení s vězněními*, s. 25-26.

<sup>21</sup> Srov. *Koncepce vězeňství do roku 2025*, s. 119.

K optimalizaci efektivnosti výkonu trestu odnětí svobody je nesporně dáno rovněž uplatňováním principu individualizace, který spočívá v takové volbě prostředků působení na odsouzeného, jež jsou nejvíce přizpůsobené zvláštnostem jejich osobnosti. Řádná a včasná diagnostika osobnosti odsouzených umožňuje výběr účinných způsobů resocializace a je východiskem pro stanovení konkrétních dílčích cílů v různých oblastech osobnostního rozvoje v rámci převýchovného procesu, přičemž nemusí jít vždy o elektivnost kompletního programu, nýbrž jen jeho částí. Volba alternativ je realizována tak, aby ve svém formativním důsledku byly rovnocenné. Kombinace alternativ umožňují sestavit programy v potřebné míře individualizované.

Plnění cíle programu zacházení se u každého vězně hodnotí pravidelně ve stanovených termínech a také v rámci řízení o přeřazení do jiné věznice i v řízení o přerušení výkonu trestu. Při hodnocení se program aktualizuje v souladu s vývojem osobnosti odsouzeného a změnami v jeho chování a jednání. Vždy je však podstatné koncipovat cíle tak, aby postihovaly charakter trestné činnosti a sledovaly jistou genezi v odbourávání charakterových rysů, jež trestance k páčání trestné činnosti vedly.

Za měřítko úspěšné trestní politiky a skutečné reintegrace propuštěných vězňů ve smyslu § 2 *odst. 2 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody*, bývá považována míra recidivy. Proto cílem strategického dokumentu *Koncepce vězeňství do roku 2025* je akcentovat a preferovat podmínku úspěšné resocializace s jejími cíli, které byly shora uvedeny.

Nejzákladnější okruh problémů při návratu z výkonu trestu odnětí svobody lze shrnout do obtíží s hledáním zaměstnání, bydlení, nebezpečí plynoucích z návratu do závadového prostředí, nefungujících rodinných vazeb, hrozící recidivy závislosti na návykových látkách či střetu s odmítavou reakcí širšího sociálního okolí. Významnou okolností snižující šanci na úspěšnou reintegraci osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody je vysoká míra zadluženosti, která se většinou po dobu výkonu trestu ještě navýší. Rovněž tak míra orientace ve společnosti je u dotčených osob většinou menší a vyžaduje cílenou asistenci. Opakovaným návratům většiny vězeňské populace do výkonu trestu odnětí svobody je tak nezbytné zabraňovat intenzivním společným úsilím státních i nestátních subjektů, směřovaným do odstranění základních překážek resocializace pachatelů trestné činnosti po odpykání trestu.

Optimalizace a efektivita takové snahy se skládá z empirie výzkumu a žité praxe ve věznicích v globálním a generálním měřítku i konkretizací podmínek jednotlivých věznic a typů odsouzených. O tématu probíhá výzkum a odborná diskuze od poloviny 70. let 20. století zejména v euroatlantickém prostoru (Velká Británie, Kanada, Spojené státy a další). Fokusování

k podstatě problému generuje otázky po tom, jaké typy či druhy intervenčních programů mohou vést ke snížení kriminálních tendencí pachatele a ke snižování rizik recidivy, o kolik procent může recidiva klesnou, jaká je strategie zavádění takových programů do praxe, jaké jsou náklady a zda se to společnosti vůbec ekonomicky vrátí. Komparování takových výzkumů v řádu stovek poskytlo zajímavé empirické poznatky a určité principy pro efektivní zacházení s odsouzenými.<sup>22</sup> Všechny měly za cíl přinést větší účinnost programů zacházení, potažmo resocializace vězňů osob.<sup>23</sup>

I přesto dle názorů odborníků lze predikovat, jak bude situace vypadat za pár let, když se věznice naplní personálem dostatečně se orientujícími v penitenciární problematice, jak pověřené osoby zvládnou manažerskou a koordinační roli a podobně.<sup>24</sup> Má-li se pokračovat k vytčeným cílům, je pak nutností podpora společnosti od politiků přes odborníky po laickou veřejnost k vytváření adekvátní podmínek.<sup>25</sup>

Zkoumanou efektivitou programů zacházení vyjadřujeme praktickou účinnost realizovaných programů zacházení. Jinými slovy, jedná se o souhrnné vyjádření konkrétních účinků programů, neboť efektivita obvykle bývá hlavním kritériem při posuzování jejich úspěšnosti. Velké množství výzkumů bylo provedeno v Severní Americe (USA, Kanada) i v Evropě a šetření došlo k různým výsledkům. Podle některých autorů sledované programy nemají vliv na statisticky významné snížení míry opětovného odsouzení mezi zkušebními a srovnávacími skupinami v míře výsledků<sup>26</sup>, jiné našly důkazy o jejich účinnosti ve formě statisticky významného snížení míry opětovného odsouzení u určitých typů pachatelů.<sup>27</sup>

Jak se daří naplňovat programy zacházení v praxi, korelují například níže výzkumy z pozice vězňů osob z Anglie, Walesu a České republiky, ale i hodnocení koncových realizátorů těchto programů.

<sup>22</sup> Srov. LOWENKAMP, C. T., LATESSA, E. J., HOLSINGER, A. M., *The Risk Principle in Action*, dostupné z: <http://cad.sagepub.com/content/52/1/77>.

<sup>23</sup> Srov. GORNIK, M., *Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior*, dostupné z: <http://static.nicic.gov/Library/017624.pdf>.

<sup>24</sup> Srov. BIEDERMANOVÁ, E., PETRAS, M., *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*, s. 7.

<sup>25</sup> Srov. BIEDERMANOVÁ, E., PETRAS, M., *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*, s. 6.

<sup>26</sup> Srov. HARPER, G., CHITTY, CH., *Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů*, s. 14.

<sup>27</sup> Srov. HARPER, G., CHITTY, CH., *Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů*, s. 14.

Tedy kupříkladu studie provedené v letech 2002–2003 v Anglii a Walesu zaměřené na potlačování násilného chování v Evropě demonstrují fakt, že odsouzení, kteří programy dokončili, si vedli lépe než ti, kteří se nezapojili nebo program nedokončili.<sup>28</sup>

U nás v České republice byl roku 2006 ve věznicích Jiřice, Světlá nad Sázavou a Kuřim odstartován Program 3Z (Zastav se, Zamysli se a Změň se) a postupně rozšiřován do dalších věznic. V červenci 2011 byl program 3Z začleněn do přílohy č. 1 NGR č. 35/2011 jako standardizovaný program. Kvantitativním šetřením lze konstatovat, že k menší recidivě trestné činnosti došlo ve skupině, která programem neprošla. U 10,6 % osob absolvujících program 3Z totiž došlo zhruba po půl roce po jejich propuštění k recidivě trestné činnosti. Osoby, které program neabsolvovaly, vykazovaly recidivu 6,5 %. Výzkumně tedy nelze na základě potvrdit hypotézu, že samo absolvování programu 3Z bude mít za následek menší recidivu po propuštění.<sup>29</sup> Podobně v rámci standardizovaného programu 3Z konala roku 2011 výzkum výzkumnice Eva Biedermanová: na výzkumné populaci o počtu 148 odsouzených osob zjistila, že není možné potvrdit hypotézu, podle níž absolvování resocializačního programu 3Z bude mít za následek menší recidivu po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.<sup>30</sup> Stran statistických údajů Vězeňské služby České republiky z pohledu členění odsouzených dle počtu již vykonaných trestů ke konci roku 2019 je evidentní, že 63 % tvoří vězni, kteří již ve výkonu trestu alespoň jednou byli.<sup>31</sup>

K celkovému vyhodnocení programů zacházení je ale možné zmínit zpětnou vazbu duchovní služby. Průzkum efektivity z hlediska postpenitence mapující období od vzniku duchovní služby do roku 2015 včetně, který realizoval hlavní kaplan *Vězeňské duchovní služby ČR*, poukazuje na tuto efektivnost. Duchovní služba jako celek nabídla konkrétní pomoc po propuštění řádově tisícům vězňů, po dobu trvající minimálně půl roku po propuštění pomáhala cca 400 propuštěným a do dnešní doby eviduje cca 260 těch, kteří žijí řádným životem.<sup>32</sup>

<sup>28</sup> Srov. HARPER, G., CHITTY, CH., *Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů*, s. 15.

<sup>29</sup> Srov. BIEDERMANOVÁ, E., PETRAS, M., *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*, s. 76.

<sup>30</sup> Srov. BIEDERMANOVÁ, E., PETRAS, M., *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*, s. 66.

<sup>31</sup> Srov. *Statistická ročenka Vězeňské služby ČR 2019*, s. 117.

<sup>32</sup> Srov. *Koncepce vězeňství do roku 2025*, s. 49.

## Percepce fenoménu vězeňské resocializace společnosti

*Konfrontaci vězeňských zaměstnanců i vězňů samotných po výkonu trestu přináší sociální percepce fenoménu vězeňské resocializace jakož i akceptace celého procesu společností vyjádřena sociologicky výzkumným šetřením.*

Důvěra široké veřejnosti k úspěšnosti resocializaci vězněných osob je většinou velmi nízká. Programy zacházení jsou vnímány jako snaha ulehčit vězňům pobyt ve vězení, která vede ke snížení účinnosti trestu, vyžaduje značné finanční prostředky daňových poplatníků a v konečném výsledku nemá žádný praktický efekt. Na druhou stranu požadavek veřejnosti na účinnost programů zacházení se dá označit jako maximalistický – úplná eliminace recidivy u propuštěných vězňů je nereálná.<sup>33</sup>

Tak dle penologa Mezníka jsou důvody, proč tento maximalistický požadavek nelze nikdy naplnit, následující:

- negativní osobnostní rysy a povahové vlastnosti, které vedly jedince k páchání trestné činnosti, jsou pevně fixovány ve struktuře osobnosti a jsou často rezistentní vůči výchovným či léčebným metodám;
- vězení nemůže anticipovat sociální podmínky a poměry prostředí, do něhož se vězeň po propuštění vrátí;
- koncentrace osobností s negativními povahovými vlastnostmi v omezeném prostoru vězení je kontraproduktivní resocializačním snahám;
- monotonie vězeňského života vede k redukci pozitivních osobnostních vlastností a rysů;
- politika podmíněného propuštění odsouzených z vězení je neúčinná především jejím nesprávným prováděním;
- není k dispozici dostatek fundovaných pracovníků ve vězení schopných kvalitně provádět resocializační program;
- motivace vězňů pro účast na převýchovných aktivitách je malá;
- výběr vězňů pro programy zacházení je neadekvátní atd.<sup>34</sup>

K tomu lze dále dodat, že nynější systém vězeňství spíše posiluje ve vězňích srovnání s rolí pasivního příjemce sociálních dávek a většina vězňů po

<sup>33</sup> Srov. MAREŠOVÁ, A., *O resocializaci ve vězeňství trochu jinak*, dostupné z: <https://www.mvcr.cz/npou/soubor/o-resocializaci-ve-vezenstvi-trochu-jinak-doc.aspx>.

<sup>34</sup> Srov. MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČTA, J., *Základy penologie*, s. 75.

propuštění je předurčena k přihlášení se na úřadech práce k této roli. Vězně tak formuje do jisté pasivity.<sup>35</sup>

### Akceptace celého procesu společností

*Výzkumná validita resocializačních metod ozřejmuje, jakými cestami v programech zacházení se vydat. Její percepce a akceptace vyjádřena výzkumem níže přináší informatikum o příznivém a odmítavém postoji společnosti k této činnosti. V druhém, tedy odmítavém, případě vězeňský personál i propuštění vězni mohou zažívat mnohačetné ambivalentní pocity.*

Jak jsme si nastínili textovou analýzou výše, dle odborníků v oboru penologie a penitenciaristiky Marešové, Mezníka, Kalvodová či Kuchty je percepce veřejnosti stran účinnosti programů zacházení a akceptace vězeňské populace nízká. Podrobili jsme tato tvrzení výzkumnému šetření k další její koleraci a potvrzení či vyvrácení.

Kvantitativně – kvalitativní metody použité v našem výzkumném šetření v komparaci s odborným textem mají nabídnout míru ztotožnění se populačního vzorku s metodami zacházení. Jedná se o metody škálování, aritmetického průměrování a komparace. Počet respondentů je 145. Jedná se o muže i ženy, napříč všemi kraji České republiky, městy i obcemi, respondenty se vzděláním základním přes střední s vyučením se nebo maturitou po vysokoškolského včetně, se stáří od plnoletosti do důchodového věku včetně.

#### **V našem výzkumu zjišťujeme a k zpětné vazbě předkládáme:**

1) V jaké míře populace respondentů vůbec akceptuje vězně samé a zda je přesvědčena o možnosti jejich nápravy jako předmětu úsilí programů zacházení *Vězeňské služby ČR* i pastorační činnosti církvi, když byla ve *Vězeňské ročence 2020* hodnocena přínosně.

2) Nakolik věřící, u nichž se předpokládá benevolentnější přístup, preferují péči církve mezi jinými kategoriálními formami pastorece.

<sup>35</sup> Srov. MAREŠOVÁ, A., *O resocializaci ve vězeňství trochu jinak*, dostupné z: <https://www.mvcr.cz/npo/soubor/o-resocializaci-ve-vezenstvi-trochu-jinak-doc.aspx>.

Ad 1)

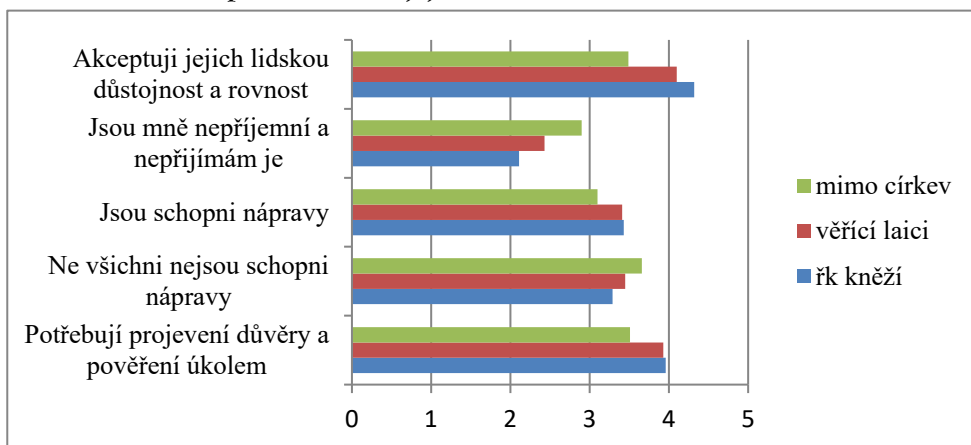
Tabulka 1: Akceptace vězňů a jejich hodnocení

| Vězni                                         | aritmetický průměr<br>N = 145 |
|-----------------------------------------------|-------------------------------|
| Akceptuji jejich lidskou důstojnost a rovnost | 3,97                          |
| Jsou mně nepříjemní a nepřijímám je           | 2,48                          |
| Jsou schopni nápravy                          | 3,31                          |
| Ne všichni nejsou schopni nápravy             | 3,47                          |
| Potřebují projevení důvěry a pověření úkolem  | 3,8                           |

Dle výsledků šetření prostřednictvím metody Likertovy škály jsou vězni vnímáni takto:

- většina respondentů akceptuje jejich lidskou důstojnost a rovnost (preferují v souhrnu přesvědčení spíše ano);
- to, že jim vězni jsou nepříjemní a nepřijímají je, ve většině respondentů nepocítují (preferují v souhrnu přesvědčení spíše ne);
- v otázce, zda jsou vězni schopni nápravy, jsou respondenti nerozhodní (preferují v souhrnu přesvědčení ani ano, ani ne);
- podobně hodnotí, zda aspoň někteří vězni jsou schopni nápravy, i když s lepším desetinným skóre (preferují v souhrnu přesvědčení ani ano, ani ne);
- větší část respondentů zastává názor, že vězni potřebují projevení důvěry a pověření úkolem (preferují v souhrnu přesvědčení spíše ano).

Graf 1: Akceptace vězňů a jejich hodnocení





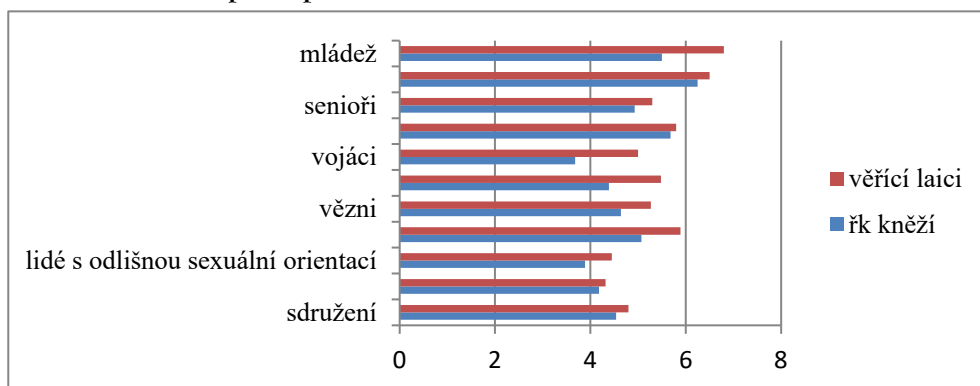
Ad 2)

Tabulka 2: Akceptace péče o vězně

| Za současné situace je třeba se věnovat této oblasti pastorače: | aritmetický průměr<br>N = 72 |
|-----------------------------------------------------------------|------------------------------|
| Mládež                                                          | 6,15                         |
| Rodiny                                                          | 6,38                         |
| Senioři                                                         | 5,12                         |
| Nemocní                                                         | 5,74                         |
| Vojáci                                                          | 4,34                         |
| Lidé v ústavech                                                 | 4,94                         |
| Vězni                                                           | 4,96                         |
| Neúplné rodiny                                                  | 5,48                         |
| Lidé s odlišnou sexuální orientací                              | 4,17                         |
| Národnostní menšiny (Rómové, Vietnamci)                         | 4,25                         |
| Sdružení (Junák, Orel, Kolpingovo dílo)                         | 4,67                         |

Na sedmistupňové škále od hodnot 0 vyjadřující hodnocení „vůbec“ po hodnotu 7 definující hodnotu „velmi silně“ je přínosnost pastorače vězňů s hodnotou 4,96 v komparaci s dalšími kategoriálními pastorcemi vnímána jako akceptovatelná, avšak mezi méně preferovanými.

Graf 2: Akceptace péče o vězně



Dle našeho výzkumného vzorku jsou vězni společností akceptováni se střízlivou prognózou nápravy a pastorační péče o ně je jejími členy přijímána jako opodstatněná, ale vykázaná do nižších sfér zájmu po preferovanějších skupinách společnosti.

Péče o vězně je relevantní a programy zacházení jsou správnou cestou, která si zaslouží většího systematického výzkumu a následného uvedení do široké praxe.

### Východiska z hlediska informací o smyslu resocializace

1) V odborném příspěvku vydaném *Institutem pro kriminologii a sociální prevenci* lze vzít v potaz tyto podněty:

- fundament podoby trestní politiky se odvíjí od vládnoucí špičky společnosti, jež skladbu vězeňského personálu i vězněných osob radikálně mění a podřizuje potřebám právě převládajících mocenských názorů.<sup>36</sup>
- bylo by vhodné diferencovat vězně (prosociální / antisociální, vyčlenit patologii – zejména psychopaty, toxikomany, neurotiky, astenické vězně (označované jako možná oběť násilí) a tím ve všech typech věznic pružněji reagovat na rizika vyplývajících ze sociální patologie;
- nejčastěji recidivují vězni, jejichž první odsouzení spadá mezi 15. – 18. rok jejich věku, což potvrzuje relevantnost spojování kriminální recidivy s raným věkem spáchání prvních trestných činů v životě jedince a predikuje včasnou prevenci;
- stran osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody nejrizikovějším obdobím pro recidivu bývá prvních 6 měsíců po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody a maximum recidivujících pachatelů se dopouští nového trestného činu v průběhu 3 let po propuštění., přičemž selhání se objeví u pachatelů, kteří nemají pozitivní pracovní návyky;
- nejpriznivější prognózu nezávisle na trestném činu a délce trvání trestu vykazují vězněné osoby, které mají trvalou pozitivní rodinnou vazbu, stálé bydliště a vysoké šance integrace v povolání;
- v současné době terapeutické a jiné programy často nahrazují klasickou pracovní činností, ovšem ani sebelepší terapie nepokryje pohledávky odsouzených, ani je nenaučí potřebným pracovním návykům, jež vězni často postrádají nebo je při výkonu trestu z valné části či zcela ztratí<sup>37</sup> (je

<sup>36</sup> Srov. MAREŠOVÁ, A., *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody – kriminologická analýza*, s. 77-78.

<sup>37</sup> Srov. MAREŠOVÁ, A., *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody – kriminologická analýza*, s. 89.

nezbytné zevrubně zjišťovat, který z vězňů a v jaké míře speciálně výchovné aktivity opravdu potřebuje a zda by mu spíše neprosperely klasické pracovní aktivity)<sup>38</sup>;

- rychlost a průběh resocializace jsou odvislé od schopnosti adaptace vězně na sociální změnu, na otevřenosti sociálního systému vůči odsouzenému, respektive na míře pomoci a na míře odlišnosti nového sociálního prostředí od prostředí předchozího.<sup>39</sup>

## 2) Na základě našeho výzkumu lze doplnit, že:

- důvěra veřejnosti v resocializaci vězněných osob je procentuálně nezanedbatelná, přičemž iniciování akcentování programů zacházení společenskými a politickými silami je vítaná;
- cestou k prezentování smysluplnosti resocializace se jeví také větší osvěta a demonstrace osobního svědectví, které je přesvědčivější než vydávání dokumentů.

## Seznam použitých zdrojů

BIEDERMANOVÁ, Eva a Michal PETRAS. *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. 99 s. ISBN 978-80-7338-115-8.

FISCHER, Slavomil, ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2. vyd. Praha: Grada, 2014. 231 s. ISBN 978-802-4750-460.

HARPER, Genna, CHITTY, Chloe. *Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů*. 2. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009. 104 s. ISBN 958-80-7338-080-9.

GORNIK, Mark. *Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior*. [online]. Dostupné z: [https://www.academia.edu/6044884/Moving\\_from\\_Correctional\\_Program\\_to\\_Correctional\\_Strategy\\_Using\\_Proven\\_Practices\\_to\\_Change\\_Criminal\\_Behavior](https://www.academia.edu/6044884/Moving_from_Correctional_Program_to_Correctional_Strategy_Using_Proven_Practices_to_Change_Criminal_Behavior)

*Koncepce vězeňství do roku 2025*. [online]. 1. vyd. Praha: Ministerstvo spravedlnosti České republiky, 2015. Dostupné z: <http://vscr.cz/wpcontent/uploads/2017/06/Koncepce-vezenstvi.pdf>

<sup>38</sup> Srov. MAREŠOVÁ, A., *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody – kriminologická analýza*, s. 89.

<sup>39</sup> Srov. *Koncepce vězeňství do roku 2025*, s. 119-120.

LOWENKAMP, Christopher T., LATESSA, Edward. J, HOLSINGER, Alexander M. *The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13,676 Offenders and 97 Correctional Programs?* In: *Crime & Delinquency* 2006 52: 77. Dostupné z: <http://cad.sagepub.com/content/52/1/77>.

MAREŠOVÁ, Alena. *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody – kriminologická analýza*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2016. 180 s. ISBN 978-80-7338-157-8

MEZNÍK, Jiří, KALVODOVÁ, Věra, KUČHTA, Josef. *Základy penologie*. 1. vyd. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 1995. 75 s. ISBN 80-210-1248-X.

SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie. II. díl, Teorie a praxe zacházení s vězňnými*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. 77 s. ISBN 978-80-7372-204-3.

*Statistická ročenka 2019*. [online]. 1. vyd. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2019. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2020/05/Statisticka-rocenka-2019.pdf>

*Statistická ročenka 2020*. [online]. 1. vyd. Praha: Vězeňská služba ČR. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/rocenky/statisticka-rocenka-2020.pdf>

*Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb.*

### **PhDr. Mgr. René Strouhal, Ph.D.**

Vystudoval teologii (Mgr.), sociální práci (PhDr.) a andragogiku s pedagogikou (Ph.D.). Jako katolický kněz působí v Brněnské diecézi, navštěvuje vězňny v Rapoticích a spolupracuje s redakcí zpravodajství České televize. Externě spolupracuje s Katedrou speciální pedagogiky Univerzity Jana Amose Komenského v Praze a Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.



## RODIČ VE VÝKONU TRESTU – ZKUŠENOSTI DÍTĚTE Z DĚTSKÉHO DOMOVA

*PhDr. Alois Daněk, Ph.D.*

**Abstrakt:** Děti přicházejí do dětských domovů z výrazně narušených a nefunkčních rodin. Někteří členové těchto rodin byli, nebo jsou ve výkonu trestu odnětí svobody. V příspěvku si za hlavní cíl klademe zjistit, jaký vliv má tato skutečnost na dítě žijící v dětském domově. Informace jsme získali za pomoci kvalitativního výzkumného designu, který byl postaven na polostrukturovaných rozhovorech, zúčastněných pozorováních a na analýze dostupné pedagogické dokumentace. Naše výsledky poukazují na závažné dopady uvěznění rodiče na dítě. Zaznamenali jsme negativní vliv na rozvoj sociálních kompetencí dítěte a velice častá nerealistická očekávání od budoucnosti. Na základě našich výstupů prodiskutujeme potřebu meziresortní spolupráce a zejména nezbytnost dostupné následné péče.

**Klíčová slova:** dětský domov, následná péče, syndrom CAN, psychická deprivace, rodinná terapie.

Děti přicházejí do dětských domovů z výrazně narušených a nefunkčních rodin. Někteří členové těchto rodin byli, nebo jsou ve výkonu trestu odnětí svobody. V příspěvku si za hlavní cíl klademe zjistit, jaký vliv má tato skutečnost na dítě žijící v dětském domově. Informace jsme získali za pomoci kvalitativního výzkumného designu, který byl postaven na polostrukturovaných rozhovorech, zúčastněných pozorováních a na analýze dostupné pedagogické dokumentace. Naše výsledky poukazují na závažné dopady uvěznění rodiče na dítě. Zaznamenali jsme negativní vliv na rozvoj sociálních kompetencí dítěte a velice častá nerealistická očekávání od budoucnosti. Na základě našich výstupů prodiskutujeme potřebu meziresortní spolupráce a zejména nezbytnost dostupné následné péče.

### Úvod

Všichni se rodíme bezbranní a zcela závislí na péči našich rodičů. Rodiče jsou těmi zásadními osobami, které ovlivňují naše životy. Někteří z nich však nezvládnou tuto náročnou a odpovědnou roli. V takových případech pak může být řešením dětský domov. V dětském domově se můžeme setkat také s dětmi, jejich rodiče mají zkušenost s výkonem trestu. Hlavním cílem tohoto příspěvku bude zjistit, jestli jsou děti výkonem trestu svých rodičů ovlivněny. Pokusíme se označit oblasti života sledovaných dětí a mladých dospělých,

které byly zasaženy. V příspěvku nejprve představíme použitou metodologii a prostudovanou literaturu. Následně provedeme sondu do prostředí Dětského domova Klánovice, v kterém probíhá náš dlouhodobý výzkum. Na závěr budeme prezentovat získané poznatky a prodiskutujeme možné modifikace edukačního procesu v Dětském domově Klánovice.

### Současný stav poznání

Problematika dětských domovů stojí poněkud stranou hlavního zájmu speciálních pedagogů. Ačkoli se bezesporu jedná o celospolečensky aktuální téma, poslední komplexní monografie vyšla z pera Vocilky před více než dvaceti lety. Dokonce i vysoce ceněná publikace Škoviery byla vydána už v roce 2007. Zájemce o tuto oblast je odkázán na materiály sborníkového typu, zde je třeba vyzdvihnout práce Myškové nebo Šedové. Dále jsou realizovány výzkumy zpracovávající dílčí otázky spojené s dětskými domovy, mimo jiné i adaptabilitu dětí z dětských domovů po jejich odchodu. Aktuálně běží několik výzkumů, například projekt Persist a námi řešený projekt Uplatnění mladých dospělých opouštějících dětský domov na současném trhu práce.

Otázce dopadů uvěznění rodiče na dítě se věnuje obsáhlá zahraniční literatura, dále je k dispozici řada internetových zdrojů. Ačkoli je třeba brát v potaz specifika tuzemského nápravného systému, zahraniční prameny jsou důležitým zdrojem poznání. V České republice nabízí celou řadu materiálů Mezinárodní vězeňské společnosti, problematice se věnuje například Punová. Aktivně se do řešení problému zapojuje i samotná Vězeňská služba České republiky, které realizuje řadu aktivit, jmenujme projekt Očima dítěte. Zajímavé jsou výstupy projektu Dětského centra Přerov Děti jsou bez viny – jak pracovat s pěstouny a dětmi v náhradní rodinné péči, jejichž rodič je ve vězení.

### Metodologie

Přiklonili jsme se ke kvalitativnímu výzkumnému designu, který se osvědčil v našich předchozích výzkumech.<sup>40</sup> Výzkumný design je postaven na rozhovorech, dlouhodobém pozorování a na analýze pedagogické dokumentace. Rozhovory používáme volné, umožňují nám větší volnost. Verbální sdělení zapisujeme do záznamových archů. Pozorování probíhá při standardním provozu Dětského domova Klánovice. Získané informace jsou následně dále zpracovávány za pomoci zakotvené teorie a interpretativní fenomenologické analýzy. V posledních výzkumech se nám osvědčily prvky narativní analýzy,

<sup>40</sup> DANĚK, Alois. Možnosti kvalitativního výzkumu pro speciální pedagogiku.

kterou můžeme chápat jako naši interpretaci příběhů, které získáváme od jedinců přítomných ve zkoumaném prostředí, tedy rekonstrukce konstrukce, převyprávění vyprávění.<sup>41</sup>

Značnou výhodou je přítomnost výzkumníka ve zkoumaném prostředí, autor v Dětském domově Klánovici působí jako vychovatel a metodik prevence. Děti a mladí dospělí přistupují k autorovi jako ke členovi jejich sociálních struktur.<sup>42</sup> Jsme si vědomi nebezpečí konfirmačního zkreslení, proto výsledky našich výzkumů předkládáme k revizi odborníkům bez vazby na zkoumané prostředí. Kvalitativní výzkum umožňuje hlubší vhled do zkoumaného problému, ale výsledky nelze prezentovat jako všeobecně platné. Jsou platné pouze pro zkoumané prostředí, pro zkoumanou skupinu, pro jasně definovaný časoprostor. Zkoumali jsme prostředí Dětského domova Klánovici, kde provádíme náš aplikovaný výzkum již od roku 2014. Proběhla depistáž s cílem vyhledat děti a mladé dospělé, kteří mají zkušenost s rodičem ve výkonu trestu. Následně byla získána relevantní pedagogická dokumentace. Shromáždili jsme soubor jednotlivých kazuistik, které byly podkladem pro naši případovou studii.<sup>43</sup> Intenzivní sběr informací probíhal od ledna do dubna 2022, nicméně jsme do výzkumu zapracovali i výstupy z dřívějších projektů. V našem kvalitativním výzkumu jsme hledali odpověď na několik výzkumných otázek. Hlavní otázkou bylo, jestli má uvěznění rodiče vliv na dítě v dětském domově. Pokud ano, v jakých oblastech. Dalším směrem našeho bádání bylo zjistit, jak děti a mladí dospělí vnímají uvěznění svých rodičů.

### Zkoumané prostředí

Dětský domov Klánovici je školské zařízení pro výkon ústavní výchovy. Ústavní výchovu nařizuje občansko-právní soud v případě, že rodina dítěte není schopna plnit svoji roli. Dětský domov je určen pro děti a mladé dospělé bez závažných poruch chování. To ale neznamená, že osazenstvo dětských domovů je prosto problémů. Děti přicházejí výhradně z rodin, které lze označit za patologické. Násilí, zanedbávání, alkohol, drogy, týrání. To je pouhá výše z palety negativních vlivů, kterým byly děti dlouhodobě vystaveny.<sup>44</sup>

<sup>41</sup> ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Str. 75.

<sup>42</sup> Tato skutečnost se ukazuje jako zcela zásadní. V několika provedených experimentech jsme zjistili, že děti a mladí dospělí modifikují svoje odpovědi podle očekávání výzkumníků.

<sup>43</sup> CHRASTINA, Jiří. Jak (správně) zpracovat a publikovat kazuistiku z klinické praxe? Str. 136.

<sup>44</sup> Podle našich informací je standardní doba trvání patologických vlivů před zásahem OSPOD přibližně pět let.



Dále je nutné poukázat na fakt, že drtivá většina našich dětí má za sebou alespoň jeden pobyt v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc<sup>45</sup>, nebo jinou formu náhradní rodinné péče. Sociálnímu systému se ale nepodařilo sanovat narušené rodiny, nebyla k dispozici žádná možnost náhradní rodinné péče, dítěti tedy byla nařízena ústavní výchova. Je zřejmé, že všechny děti přišly do Dětského domova Klánovice silně citově deprivované, u velké části z nich můžeme sledovat projevy syndromu CAN. Každé z našich dětí má celou řadu speciálních vzdělávacích potřeb. Na základě našich předešlých výzkumů si dovoluujeme tvrdit, že největší deficity můžeme pozorovat v oblasti sociálních kompetencí. Ačkoli je v současnosti preferovaný narativ o nepodnětnosti ústavní výchovy, naše zjištění potvrzují potřebu státem garantované bezpečného prostředí pro takové děti, pro které není možné nabídnout alternativu v podobě náhradní rodinné péče.<sup>46</sup>

### Průběh výzkumu a významná zjištění

Nejprve bylo třeba zjistit, kolika dětí a mladých dospělých se problematika dotýká. Některé zdroje hovoří o 30 000 až 40 000 dětí v ČR, což odpovídá zhruba 2 % všech dětí a mladých dospělých. Po analýze pedagogické dokumentace Dětského domova Klánovice jsme zjistili, že v posledním roce 9 dětí z celkových 54 mělo rodiče nebo pečující osobu ve výkonu trestu. Je tedy zřejmé, že v prostředí Dětského domova Klánovice je zastoupení dětí a mladých dospělých s rodičem ve výkonu výrazně vyšší trestu než v intaktní populaci. Při opakovaných rozhovorech s dětmi a mladými dospělými jsme zjistili, že zkušenost s členem širší rodiny, který byl ve výkonu trestu má mnohem více dětí, než jsme očekávali. Vzhledem k chybějící evidenci v pedagogické dokumentaci nejsme schopni prezentovat přesné počty. Podle našich odhadů by se mohlo jednat až o 30 % dětí.

Při rozhovorech jsme u oslovených zaznamenali značné relativizování trestných činů, které přivedly jejich rodiče do výkonu trestu. Všichni respondenti hovořili o mírných prohřešcích, které jejich rodičům neumožňují být s nimi.

Velmi zajímavý materiál nám poskytla analýza korespondence, ke které jsme získali přístup. Nejvýraznějším kódy byla tristní úroveň pravopisu a naprostá absence sebereflexe. Rodiče sice zahrnovali děti vyznáními lásky, ale ani v jednom případě nebyli ochotni akceptovat jejich podíl na současné situaci. Výkon trestu v jejich podání byl zásadně následek nespravedlivého soudu,

<sup>45</sup> Tyto sociální služby jsou známy jako Klokánky.

<sup>46</sup> ŠKOVIERA, Albín. *Dilemata náhradní výchovy: teorie a praxe výchovné péče o děti v rodině a v dětských domovech.*

zaujaté Policie ČR či blíže nedefinovanému zásahu vyšší moci. Při analýze korespondence jsme zaznamenávali psychickou nezralost, chlapecky lehkomyslnou mentalitu projevující se neschopností odložit uspokojení vlastních potřeb a tendenci k vyhýbání se odpovědnosti, povinnostem a závazkům, což potvrzuje možnou krizi mužských vzorů v současné společnosti.<sup>47</sup>

U chlapců s rodičem ve výkonu trestu jsme bez výjimky zaznamenali projevy poruch chování. Chlapci inklinovali k násilnému řešení problémů. Dalším společným rysem byl negativní vztah k reprezentantům pořádkových sil. Pro všechny členy naší zkoumané skupiny bylo společné nízké sebevědomí a potíže v navazování hlubších vztahů.

Nejvíce prostoru jsme věnovali dvěma mladým dívkám z rodinné skupinky, na které autor působí. Otcové jsou recidivisté s dlouhými tresty. Oba tvrdí, jak jim velice záleží na budoucnosti jejich dcer. Často píšou dopisy, telefonují a využívají možnosti návštěv. Do dosažení plnoletosti bylo potřeba zajistit vychovatele, který byl přítomen návštěvě, v současnosti dětský domov zajišťuje děvčatům dopravu do věznic. Dívky chápou návštěvu ve vězení jako povinnost vůči otci. Dále obě posílají svým otcům povolené balíky, které financují z kapesného a z příjmů z brigád. Dívky hovoří o tom, jak budou s otci po propuštění žít a vybudují nové rodiny. A zde vidíme velký problém do budoucna. Rodina je nejdůležitějším sociálním faktorem, ve kterém si dítě utváří způsoby chování. A právě rodina se může stát rizikovým faktorem pro rozvoj poruch chování v případě, že se v ní vyskytují různé patologické jevy. Hovoříme především o případech, kdy jsou u členů rodiny přítomny modely asociálního nebo antisociálního chování.<sup>48</sup> Rodina je také tradičně považována za hlavního činitele, jenž svým selháním umožňuje dětem kriminální chování.<sup>49</sup> Je zřejmé, že děti uvězněných rodičů jsou ve zvýšené míře ohroženy vznikem nežádoucích modelů chování.<sup>50</sup> Dále je třeba poukázat i na ekonomickou oblast. Rodiče ve výkonu trestu nemohou být ekonomicky aktivní, zároveň se jim hromadí pokuty a penále jejich pohledávek. Po návratu z výkonu trestu jim záznam v rejstříku trestů ztěžuje návrat na trh práce.<sup>51</sup>

<sup>47</sup> KUCHAROVÁ, Věra, et al. *Zpráva o rodině 2020*. Str. 152.

<sup>48</sup> BLAŽEK, Petr, Slavomil FISCHER a Jiří ŠKODA. *Delikvence: analýza produktů činnosti delikventní subkultury jako diagnostický a resocializační nástroj*. Str. 30.

<sup>49</sup> SYCHROVÁ, Adriana a Martina HALÍŘOVÁ. *Ústavní péče v resocializačním kontextu*, str. 121.

<sup>50</sup> DAVIS, Lois M., et al. *The Impact of Incarceration on Families: Key Findings*. Str. 117.

<sup>51</sup> TURNEY, Kristin a Rebecca GOODSSELL. *Parental Incarceration and Children's Wellbeing*. Str. 149.

## Závěr a doporučení pro praxi

Můžeme tvrdit, že uvěznění rodiče má na dítě multifaktoriální dopad. Zaznamenali jsme především vliv na psychický stav a na sociální kompetence sledovaných dětí. Je třeba si uvědomit, že námi sledovaná skupina dětí a mladých dospělých je ohrožena nejen negativním dopadem uvěznění rodiče, ale i faktem, že je jejich životním prostředím instituce.<sup>52</sup>

Značný problém pro náš výzkum byla absence detailních informací o trestné činnosti rodičů. Speciálně pedagogická intervence vyžaduje přesné informace, jinak se bude mýjet účinkem. Jednotlivé resorty ale nemají zákonem danou povinnost sdílet informace, narážíme také na otázku problematiky zákonných zástupců.<sup>53</sup> Jsme přesvědčeni, že bude nutně třeba posílit mezioborovou spolupráci. Resorty spravedlnosti, školství, sociální ochrany, zdravotnictví, ty všechny musí spojit síly a společně zahájit synergickou spolupráci. V týmové spolupráci je důležité, abychom byli schopni akceptovat individuální rozdíly, učili se rozumět a respektovat ostatní a budovali si osobní vztahy s ostatními členy týmu ve vzájemné spolupráci. Každý člen týmu je jedinečným přínosem.<sup>54</sup> Právě meziresortní týmy by mohly být nástrojem zefektivňujícím práci s dětmi a mladými dospělými, kteří mají zkušenost s rodičem ve výkonu trestu.

V současnosti žije v dětských domovech 4247 dětí a mladých dospělých.<sup>55</sup> Část z nich má rodiče ve výkonu trestu, ale každý z nich jednoho dne odejde. A my se musíme ptát, kam povedou jejich kroky. Následná péče není v dostatečné míře k dispozici pro „standardní“ odcházející, o specializované následné péči pro mladé dospělé s uvězněným rodičem ani nemluvě. Na základě našich zjištění musíme vznést požadavek na vybudování systému následné péče, který by zájemcům nabízel odbornou poradenskou a psychoterapeutickou pomoc, zejména ve formě rodinných terapeutických programů.

Jsme přesvědčeni, že námi sledovaný okruh dětí a mladých dospělých patří mezi nejdrtivěji zasaženou, nejvíce ohroženou a maximální podporu a profesionální přístup vyžadující skupinu. Komorbidita traumatu z uvěznění rodiče a vlivu institucionálního prostředí vyžaduje odborný přístup. To bude

<sup>52</sup> DRAHÝ, František, Jindřich HŮRKA a Michal PETRAS. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Str. 86.

<sup>53</sup> Nařízení ústavní výchovy neznamená odebrání rodičovských práv.

<sup>54</sup> STÁREK, Lukáš, ed. *Speciálně pedagogická praxe jako významný komponent pregraduální přípravy studentů– Student – Praxe – Profese*. Str. 29.

<sup>55</sup> MŠMT. *Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele školního roku 2021/2022*.

vyžadovat obohacení vzdělávacích programů připravující vychovatele ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy o znalosti z resocializační a penitenciární problematiky. Jen tak lze naplňovat potřeby této specifické skupiny dětí a mladých dospělých!<sup>56</sup>

### Seznam použitých zdrojů

ALLARD, Patricia a Judith GREENE. Children on the Outside: Voicing the Pain and Human Costs of Parental Incarceration. *Justice strategies*, 2011. [online]. Dostupné z: <https://www.justicestrategies.org/publications/2011/children-outside-voicing-pain-and-human-costs-parental-incarceration>

BLAŽEK, Petr, Slavomil FISCHER a Jiří ŠKODA. *Delikvence: analýza produktů činnosti delikventní subkultury jako diagnostický a resocializační nástroj*. Praha: Grada, 2019. Psyché (Grada). ISBN 978-80-271-2013-0.

DANĚK, Alois. Adaptabilita dětí opouštějících zařízení ústavní výchovy v současné společnosti. *Manager: Poradce – auditor 2022* [online]. Praha: P&M Český aktuální film, 2022, 15(mimořádné číslo), 95-106. ISSN 1803-9324. Dostupné z: [https://www.ceua.cz/\\_files/ugd/ddd14b\\_8844e34a6ddf4b2bb11ab31b5d9c5b6f.pdf](https://www.ceua.cz/_files/ugd/ddd14b_8844e34a6ddf4b2bb11ab31b5d9c5b6f.pdf)

DANĚK, Alois. Možnosti kvalitativního výzkumu pro speciální pedagogiku. In: RAJSKÝ, Andrej. *JUVENILIA PAEDAGOGICA 2021: Aktuálne teoretické a výskumné otázky pedagogiky v konceptoch dizertačných prác doktorandov*. Trnava: Trnavská univerzita, 2021, s. 26-29. ISBN 978-80-568-0248-9. Dostupné z: <https://pdf.truni.sk/katedry/kps/veda-vyskum?juvenilia-paedagogica#2021-zbornik>

DAVIS, Lois M., et al. The Impact of Incarceration on Families: Key Findings. *Understanding the Public Health Implications of Prisoner Reentry in California: State-of-the-State Report*, RAND Corporation, 2011, str. 117–42, <http://www.jstor.org/stable/10.7249/mg1165tce.13>. Accessed 6 May 2022. [online].

DRAHÝ, František, Jindřich HŮRKA a Michal PETRAS. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2018. ISBN 978-80-270-5197-7.

---

<sup>56</sup> ALLARD, Patricia a Judith GREENE. Children on the Outside: Voicing the Pain and Human Costs of Parental Incarceration. Str. 8.

CHRASTINA, Jiří. Jak (správně) zpracovat a publikovat kazuistiku z klinické praxe? *Praktický lékař*. Praha: Česká lékařská společnost J. E. Purkyně, 2021. 101(3): 135-141 ISSN 0032-6

KUCHAŘOVÁ, Věra, Jana BARVÍKOVÁ, Sylva HÖHNE, Olga NEŠPOROVÁ, Jana PALONCYOVÁ a Lucie VIDOVIČOVÁ. *Zpráva o rodině* 2020. Praha: VÚPSV, 2020. ISBN 978-80-7416-379-1.

MARTIN, Eric. Hidden Consequences: The Impact of Incarceration on Dependent Children, *NIJ Journal*, 2017. Dostupné z: <https://nij.gov/journals/278/Pages/impact-ofincarceration-on-dependent-children.aspx>

MEZINÁRODNÍ VĚZEŇSKÉ SPOLEČENSTVÍ z.s. Aby z dětí vězňů rostli dobří lidé. [online] 2021. Dostupné z: <https://mvs.cz/aby-z-deti-veznu-rostli-dobri-lide/>.

MŠMT, *Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele školního roku 2021/2022*. [online]. Dostupné z: <https://statis.msmt.cz/ročenka/ročenka.asp>

PUNOVÁ, Monika. Odolnost dítěte s rodičem ve výkonu trestu odnětí svobody. In Martin Smutek. *Sociální práce jako nástroj prosazování lidských práv a zkušenosti z oblasti sociální práce v období koronavirové krize: Sborník textů z XVII. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2020. str. 122-126. ISBN 978-80-7435-802-9.

ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6382-2.

STÁREK, Lukáš, ed. *Speciálně pedagogická praxe jako významný komponent pregraduální přípravy studentů – Student – Praxe – Profese*. Praha: UJAK, 2021. ISBN 978-80-7452-208-6.

SYCHROVÁ, Adriana a Martina HALÍŘOVÁ. *Ústavní péče v resocializačním kontextu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2014. ISBN 978-80-7395-756-8.

CENTRUM PRO RODINU A DĚTI PŘEROV. *Děti jsou bez viny*. [online], 2018. Dostupné z: [https://centrum-prerov.webnode.cz/\\_files/200000579-4bf7e4cf15/Methodika\\_graphics%20-%20kopie%20-%20final1.pdf](https://centrum-prerov.webnode.cz/_files/200000579-4bf7e4cf15/Methodika_graphics%20-%20kopie%20-%20final1.pdf)

ŠKOVIERA, Albín. Dilemata náhradní výchovy: *teorie a praxe výchovné péče o děti v rodině a v dětských domovech*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-318-5.

TURNEY, Kristin a Rebecca GOODSSELL. Parental Incarceration and Children's Wellbeing. *The Future of Children*, vol. 28, no. 1, 2018, str. 147–64, <https://www.jstor.org/stable/26641551>. Accessed 6 May 2022.

VOCILKA, Miroslav. *Dětské domovy v České republice: (charakteristika jednotlivých dětských domovů)*. Praha: Aula, 1999. ISBN 80-902667-6-2.

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY a VOLONTE. *Očima dítěte*. 2022 Dostupné z: <https://www.volonte.cz/projekty>

### **Grantová afiliace**

Příspěvek vznikl na základě podpory IGSO UJAK 7/2022 „Uplatnění mladých dospělých opouštějících dětský domov na současném trhu práce“.

**PhDr. Alois Daněk, Ph.D.**

Univerzita Jana Amose Komenského Praha

Katedra speciální pedagogiky

E-mail: [danek.alois@ujak.cz](mailto:danek.alois@ujak.cz)



## SPECIFICKÉ ASPEKTY VĚZEŇSKÝCH ZAŘÍZENÍ V ČR

*plk. PhDr. Dušan Gáč, MBA*

### Historická východiska

Přístupy a postoje všech vězeňských institucí jakož i jejich řízení byly ve své historii vždy ovlivněny **společenskou, politickou a ekonomickou** situací daného kontinentu a státního zřízení. Vývoj lze datovat od samého **počátku lidstva**, kdy se začaly aplikovat sankce za protispolečenské jednání. Například trestní proces v prvobytně pospolné společnosti byl postaven na síle vůdce kmene, který rozhodoval dle svého uvážení o osudu pachatele.

Středověké praktiky byly ovlivněny feudálním zřízením, často pod taktovkou církve s **absencí humanitního a racionálního přístupu**. Zacházení s vězněnými osobami vykazovalo velmi hrubé zacházení, mučení a trestání (oko za oko, zub za zub) v naprosto nelidských podmínkách tamních vězení s výskytem mnoha života ohrožujících nemocí. Nežádka byli uvězněni i nevinní jedinci, kteří začali postrádat víru ve spravedlnost a funkce trestu tímto ztratila smysl a svůj účel.

**Humanizaci** vězeňství a počátky odborného rozvoje personálu můžeme vnímat přibližně od 18 století, kdy začali oblast vězeňství ovlivňovat významní myslitelé a vzdělanci, kteří již začali vězněné osoby diferenciovat, aplikovat odborné přístupy s cílem resocializace, ale i léčit po fyzické a duševní stránce. Toto období je často definováno jako návrat k antickým kořenům, ke kterému se pojí právě rozvoj humanitních věd.

Řízení vězeňských zařízení začalo vyžadovat **odborný rozvoj personálu** v čele s fundovaným vedením. Strážci věznic z řad vojenských žoldáků začali být nahrazováni příslušníky a zaměstnanci vyškolenými v zacházení s vězněnými osobami. Na řídicích pozicích se začínají uplatňovat vzdělanci například z oblasti práva, pedagogiky, teologie, psychologie a medicíny.

Vývoj **českého vězeňství** byl ovlivněn monarchistickým či státním zřízením dané doby. V rámci velmi stručného historického exkurzu se do vývoje české penitenciární péče zapsala historická období od starověku, středověku až po novověk. Konkrétně tedy vliv Velkomoravské říše, Českého knížectví, království, Habsburské říše, Československa a nyní České republiky. V těchto etapách se aplikovaly prvky feudalismu, monarchistické přístupy, totalitní režimy, reformy až po současné moderní trendy zacházení. Rozvoj moderního vězeňství můžeme datovat přibližně od Rakouska-Uherska, kdy již například Habsburkové během svého vládnutí aplikují reformní tendence v této oblasti.



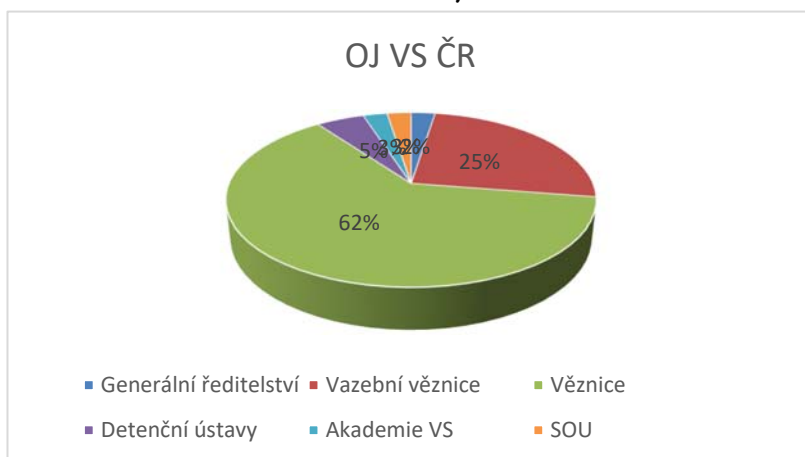
**Současný vězeňský systém** a trend v České republice se řídí **humanitními pravidly**. Vychází z „Listiny základních práv a svobod“ a „Evropských vězeňských pravidel“ stejně tak, jak v ostatních evropských státech. Je tak naplňována myšlenka evropské integrace, kooperace a inovace s cílem humanizace.

Rada Evropy přijala Doporučení, které upravuje Evropská vězeňská pravidla, která byla revidována a upravena Výborem ministrů 1. července 2020. Tato **pravidla**, která obsahují klíčové právní standardy a principy týkající se managementu, personálu a zacházení s vězněnými osobami usměrňují zákony, koncepce a praxi 47 členských států Rady Evropy. Revize se vztahuje na směrnice k ukládání informací o vězněných osobách a správu spisů, zacházení s vězněnými ženami, vězněných cizinců, a také používání speciálních bezpečnostních opatření, jako oddělování vězněných osob od ostatních vězňů, samostatné ubytování, používání donucovacích prostředků, potřeba zajistit adekvátní úroveň vězeňského personálu, kontrola či nezávislý monitoring ([www.vscr.cz](http://www.vscr.cz)).

### Organizační jednotky VS ČR

Vězeňská služba je zřízena **Zákonem o Vězeňské službě a justiční stráž** ČR č. 555/1992 Sb. Konkrétně dle dikce daného zákona zajišťuje Vězeňská služba ČR (dále jen VS ČR) výkon vazby, výkon zabezpečovací detence a výkon trestu odnětí svobody. Dále v rozsahu stanoveném tímto zákonem zajišťuje ochranu pořádku a bezpečnosti při výkonu soudnictví a správě soudů a při činnosti státních zastupitelství a Ministerstva spravedlnosti.

Organizačními jednotkami Vězeňské služby jsou **generální ředitelství, vazební věznice, věznice, ústavy pro výkon zabezpečovací detence, Střední odborné učiliště a Akademie Vězeňské služby**.



## Profilace

Profilaci vazebních věznic, věznic pro výkon trestu odnětí svobody a ústavů pro výkon zabezpečovací detence v České republice určuje **Nářízení Generálního ředitele VS ČR** (dále jen NGŘ) č. 7/2020. V daném NGŘ se určuje místo výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody. Uvedený předpis dále stanovuje základní typy věznic a zřizuje oddělení a oddíly různých základních typů v příslušných věznicích.

### Příklad profilace OJ:

- přijímací oddíl,
- oddělení pro výkon vazby,
- oddělení s ostrahou se středním stupněm zabezpečení
  - o nástupní oddíl,
  - o standardní oddíl,
  - o specializovaný oddíl pro poruchy chování, protialk. léčení...
- oddělení s ostrahou s vysokým stupněm zabezpečení
  - o nástupní oddíl,
  - o standardní oddíl,
  - o oddíl bezdrogové zóny,
- krizový oddíl,
- uzavřený oddíl,

Mimo výše uvedenou profilaci disponují příslušné OJ také **ústavy pro výkon zabezpečovací detence** a vězeňskými **nemocnicemi**. V takových OJ jsou u zaměstnanců vyžadovány vyšší nároky na znalost legislativy, která upravuje činnost těchto institutů, tedy **zákony** o výkonu vazby, výkonu trestu odnětí svobody a výkonu zabezpečovací detence. K tomu musí znát i prováděcí **vyhlášky a vnitřní předpisy**. Vzhledem k zajišťování zdravotní péče ve vězeňské nemocnici se musí vedení této OJ orientovat také v legislativě upravující právě i tuto zdravotnickou oblast.

### *Vězeňská zařízení*

Nároky kladené na chod vězeňských zařízení VS ČR se napříč spektrem vazebních věznic, věznic a ústavů pro výkon zabezpečovací detence diametrálně liší. Každá OJ má svá specifika, ať již zmíněná profilace věznice, **počty zaměstnanců** a v neposlední řadě také **počty vězněných osob**. Specifikem je také **lokalita** umístění OJ, konkrétně v jakém místě se věznice nachází, neboť z toho vychází příslušné komunální a bezpečnostní kontakty včetně mediální

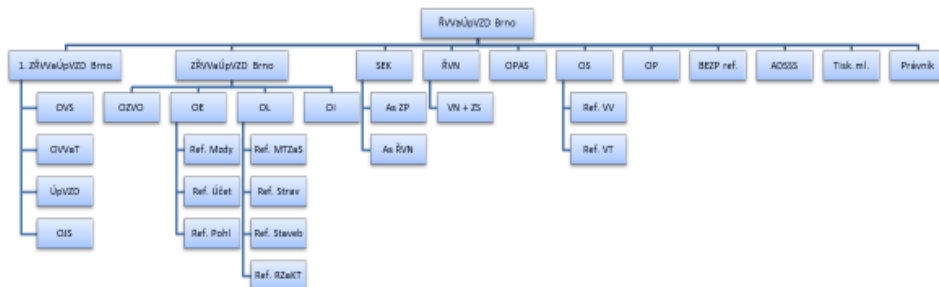
pozornosti (hlavní město, krajská města, okresní města, venkov nebo odlehlé oblasti).

### Personální zabezpečení

Působnost řízení OJ je stanovena ve vnitřním předpisu stanovuje nařízení ředitele příslušné OJ. Tímto předpisem se vydává organizační řád dané věznice, jehož součástí je i organizační schéma s uvedením kompetencí a odpovědností daných funkcionářů. Každá OJ má postaven organizační řád **dle specifík** příslušné vazební věznice, věznice nebo ústavu zabezpečovací detence. Ve vybraných OJ jsou součástí organizačního řádu také vězeňské nemocnice. Prakticky všechny úseky a oddělení OJ disponují svým organizačním řádem a schématem. Mimo vrcholový management OJ, kam se řadí ředitelé a jejich zástupci, se podílí na řízení instituce také vedoucí oddělení a **poradní orgány**, kterými jsou **stanovené komise** v čele s určenými předsedy.

#### Oddělení OJ:

- Sekretariát ředitele
- Prevence a stížnosti
- Personální
- Správní
- Ekonomický
- Logistiky
- Informatiky
- Vězeňské stráže
- Výkonu vazby a trestu
- Ústav pro výkon zabezpečovací detence
- Justiční stráže
- Zaměstnávání vězněných osob
- Nemocnice, popř. zdravotnického středisko

Organizační struktura Vazební věznice a ÚpVZD Brno

- ÚV a ÚpVZD - Ředitel Vazební Věznice a Ústavu pro Výkon Zabezpečovací Detence Brno
- 1. ZŘV a ÚpVZD - 1. Zástupce ředitele
- ZŘV a ÚpVZD - Zástupce ředitele
- SEK - Sekretariát ředitele
  - As. ZP - Asistent Zdravotních pojišťoven
  - As. RVN - Asistent ředitele vězeňské nemocnice
- RVN - Ředitel vězeňské nemocnice
  - Vězeňská nemocnice a zdravotní středisko
- OPAS - Oddělení prevence a stížností
- OS - Oddělení správní
  - Ref. VV - Referát výkonu vazby
  - Ref. VT - Referát výkonu trestu
- OP - Oddělení personální
- BEZP. ref. - Bezpečnostní referent
- AOSSS - Administrátor databázových systémů spisové služby
- Tisk. ml. - Tiskový mluvčí
- OVS - Oddělení vězeňské stráže
- OVVaT - Oddělení výkonu vazby a trestu
- ÚpVZD - Ústavu pro Výkon Zabezpečovací Detence
- OIS - Oddělení justiční stráže
- OZVO - Oddělení zaměstnávání vězných osob
- OE - Oddělení Ekonomické
  - Ref. Mzdy - Referát likvidace mzdových náležitostí příslušníků, občanských zaměstnanců a výroby
  - Ref. Účet - Referát účetnictví a pokladničních služeb
  - Ref. Pohl. - Referát mezd, sociálního zabezpečení a správy pohledávek vězňů
- OL - Oddělení logistiky
  - Ref. MTZaS - Referát materiálně-technické zabezpečení a služeb
  - Ref. Strav. - Referát stravování a výživy
  - Ref. Staveb - Referát stavební
  - Ref. RZaKT - Referát zabezpečovací a komunikační technologie
- OI - Oddělení informatiky

### Poradní orgány

Nedílnou součástí řízení OJ jsou poradní orgány ředitele, které mají za úkol poskytovat řediteli jakožto rozhodovacímu orgánu fundovaná **doporučení a stanoviska**. Poradní komise jsou garanty za podávání informací a oprávnění jednat pro potřeby ředitele prakticky ve všech oblastech chodu OJ. Každá věznice má svým vnitřním předpisem ustanovené příslušné komise v čele s předsedy a tajemníky, kteří odpovídají za plnění požadovaných úkolů s cílem zajistit řídicímu orgánu věcné a relevantní informace k jeho potřebám v oblasti vedení a rozhodování. Poradní komise OJ mají pouze poradní charakter. Příslušných komisí se mohou v případě potřeby účastnit i jiní přizvaní hosté z řad odborného personálu.

**Poradními orgány ředitele VVaV jsou:**

- vedení
- shromáždění
- komise

**Poradní orgány ředitele:**

- komise pro kontrolu a dodržování **léčebného režimu**
- komise pro projednávání a řešení **škod** a ztrát, odškodňování služebních /pracovních úrazů příslušníků a občanských zaměstnanců, včetně pracovních úrazů odsouzených, obviněných a chovanců detence
- **požárně technická** komise
- komise k prohlídkám technického stavu objektu, bezpečnosti a hygieny práce
- **odborná komise** dle nařízení, které stanoví **stupně zabezpečení** u odsouzených zařazených do věznice s **ostrahou** a změnu stupně
- odborná komise, která projednává a doporučuje ke schválení návrhy při **přerušení výkonu trestu** odnětí svobody, opuštění věznice v souvislosti s návštěvou nebo programem zacházení a další
- odborná komise, která se zabývá výběrem a **zařazováním** / vyřazováním a přeřazováním chovanců na / z pracoviště
- odborná komise pro zařazování obviněných do vazby se zmírněným režimem
- komise pro **posuzování pracovišť** dle nařízení o výběru a zařazování odsouzených, obviněných a chovanců na pracoviště
- **bezpečnostní komise**
- komise pro posouzení vhodnosti uchazeče o služební poměr
- poradna drogové prevence
- komise pro používání **FKSP**
- vyřazovací komise nepotřebného movitého majetku
- komise pro **ochranu informací a osobních údajů**
- odborná komise pro výkon zabezpečovací detence
- komise pro oceňování majetku
- **protiepidemická komise**

Jako poradní orgány ředitele slouží i **další komise**, které jsou zřizovány pro jednotlivé konkrétní případy z dalších okruhů činnosti. Členy těchto komisí jmenuje ředitel na návrh příslušného vedoucího oddělení, jehož se daná problematika týká.

## Regionální Rozdělení OJ VS ČR

OJ VS ČR jsou dle příslušného NGR o regionálním uspořádání zařazeny do čtyř regionů s přihlédnutím ke krajskému uspořádání. V čele příslušného regionu stojí regionální ředitel, který je služebně zařazen taktéž na služebním místě v dané věznici regionu a plní tak úkoly a povinnosti související i s jeho kmenovou OJ.

Dle díkce NGR č. 4/2016 je smyslem regionálního uspořádání vazebních věznic, věznic, ústavů pro výkon zabezpečovací detence a Akademie Vězeňské služby zabezpečení úkolů vyplývajících z právních a vnitřních předpisů a v zájmu **koncepčního a metodického** ovlivňování a usměrňování činností souvisejících s řízením organizačních jednotek Vězeňské služby České republiky, zabezpečení účelu výkonu vazby, výkonu trestu odnětí svobody, výkonu trestního opatření a výkonu zabezpečovací detence, realizace profilace vazebních věznic a věznic a součinnostních programů Vězeňské služby se státními a nestátními institucemi, řešení otázek v oblasti ekonomického a logistického zabezpečení, správních činností, krizových situací a **mimořádných událostí**.

| Počet OJ | R1                  | R2                 | R3                | R4                 |
|----------|---------------------|--------------------|-------------------|--------------------|
| 1.       | V Příbram (RŘ)      | V Stráž p. R. (RŘ) | V Valdice (RŘ)    | VVaÚpVZD Brno (RŘ) |
| 2.       | V Plzeň             | VV Liberec         | VV Praha-Ruzyně   | VV Ostrava         |
| 3.       | V Horní Slavkov     | VV Litoměřice      | VV Praha-Pankrác  | VV Olomouc         |
| 4.       | V Kynšperk nad Ohří | VV Teplice         | VV Hradec Králové | V Karviná          |
| 5.       | V Ostrov n. O.      | V Rýnovice         | V Pardubice       | V Heřmanice        |
| 6.       | V Oráčov            | V Nové Sedlo       | V Odolov          | VaÚpVZD Opava      |
| 7.       | V Vinařice          | V Všehrady         | V Jiřice          | V Mírov            |
| 8.       | VV České Budějovice | V Bělušice         | V Světlá n. S.    | V Rapotice         |
| 9.       |                     | Akademie VS ČR     |                   | V Břeclav          |

|     |  |  |  |          |
|-----|--|--|--|----------|
| 10. |  |  |  | V Kuřim  |
| 11. |  |  |  | V Znojmo |

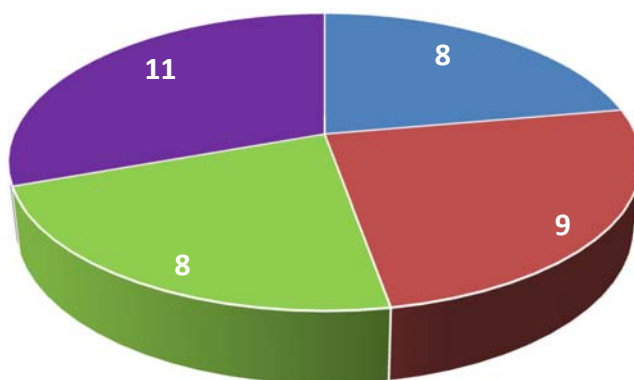
legenda: V – věznice

ÚpVZD – ústav pro výkon zabezpečovací detence

VV – vazební věznice RŘ – regionální ředitel

Počty OJ v Regionech VS ČR

■ R 1 ■ R 2 ■ R 3 ■ R 4



### Kooperace s jinými subjekty

Každá organizace, která chce efektivně fungovat, musí disponovat **otevřeným systémem**, který je založen na aktivní integraci, komunikaci a kooperaci v rámci spřízněných subjektů s perspektivou dosažení společných cílů. Taktéž inovační tendence vnímáme jako základní pilíř k úspěšnému formování organizace a její směřování ve smyslu moderních trendů. V opačném případě hrozí stagnace, konzervace a v nejhorším případě i úpadek daného systému, což se negativně projeví v komplexním fungování příslušné instituce. Fungování bezpečnostních složek nesmí být postaveno na individuálním pojetí, ale musí spolupracovat s ostatními orgány tak, aby byla naplňována podstata a daný účel výkonu služby včetně zákonné díkce upravující povinnosti a plnění úkolů.

Řízení prakticky všech OJ VS ČR vyžaduje zajištění spolupráce jak s ostatními **bezpečnostními sbory**, tak s **civilními institucemi**, které mají ve své gesci problematiku **penitenciární a postpenitenciární péče**. Předmětná spolupráce může být postavena na základě ústní domluvy, ale především je vázána smluvně formou memoranda o spolupráci nebo je stanovena v realizačních či součinnostních dohodách.

V rámci plnění služebních úkonů spolupracuje VS ČR nejvíce s **Policií ČR**, nicméně v některých oblastech kooperuje také s **Hasičským záchranným sborem**, Bezpečnostní informační službou, Celní správou, ale i Armádou ČR. Z hlediska plnění úkolů nesmíme zapomenout na součinnost s ústředními orgány státní správy a na poli prevence funguje spolupráce také s nestátními neziskovými organizacemi.

### *Orgány státní správy*

Nezbytnou podmínkou pro řádný chod OJ VS ČR je fungující spolupráce a kooperace prakticky se všemi příslušnými orgány státní správy. Na nejvyšší úrovni spolupracují OJ VS s **orgány veřejné moci**, které ze zákona rozhodují o právech a povinnostech fyzických i právnických osob zejména v případě moci výkonné, soudní nebo zákonodárné. V rámci výkonu služby a práce spolupracují OJ VS především s ostatními bezpečnostními sbory, justičním aparátem, daným ministerstvem a příslušnými vládními i ústavními orgány. K zajištění požadovaných činností věznic v oblasti správních úkonů je nezbytná spolupráce také na všech úřednických úrovních státní správy. Významným aspektem v oblasti spolupráce je taktéž součinnost OJ VS s **místní samosprávou** (obce, města, městské části, kraje), místními spolky, neziskovými organizacemi a podobně. Cílem této lokální spolupráce je zvýšit účel resocializačních procesů, správních činností, ale také přinášet užitek místním občanům stran vězeňských institucí.

**Ústřední orgán státní správy** (nebo také ústřední správní úřad) je složka státní moci, která vykonává správu na věcně vymezeném úseku fungování společnosti. Jde o správní úřad, který stojí na vrcholu správní hierarchie a jemuž není nadřízen žádný jiný úřad, ale zpravidla vláda. Příkladem ústředního orgánu státní správy je ministerstvo (wikipedia.cz).

Mimo výše uvedené působí v systému státního zřízení **další ústřední orgány státní správy**. Dalšími ústředními orgány státní správy jsou:

- Úřad vlády České republiky
- Národní bezpečnostní úřad
- Český telekomunikační úřad



- Úřad pro ochranu osobních údajů
- Správa státních hmotných rezerv
- Český statistický úřad
- Úřad pro ochranu hospodářské soutěže
- Národní úřad pro kybernetickou a informační bezpečnost
- Státní úřad pro jadernou bezpečnost
- Energetický regulační úřad
- Český úřad zeměměřický a katastrální
- Úřad pro přístup k dopravní infrastruktuře
- Český báňský úřad
- Rada pro rozhlasové a televizní vysílání
- Národní sportovní agentura
- Úřad pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí

Mimo uvedené orgány státní správy působí na chod OJ VS i **jiné státní instituce**. V oblasti vnější kontrolní činnosti po linii vězněných osob (např. **Veřejný ochránce práv**), zaměstnanců (např. **Státní úřad inspekce práce**) a provozních podmínek (např. **Nejvyšší kontrolní úřad**, příslušné hygienické stanice, inspektorát životního prostředí apod.). Vzhledem ke skutečnosti, že je systém výkonu vazby, trestu odnětí svobody a zabezpečovací detence ČR otevřen i moderním zahraničním trendům, jsou respektovány také **zahraniční instituce**, které se zabývají dohledem a kontrolou nad zacházením s vězněnými osobami. K uvedenému se Česká republika ratifikovala přijetím Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. Kontrolu v této oblasti nejčastěji v ČR vykonává výbor proti mučení – CPT a v případě řešení podání podnětů ze strany vězněných osob i evropské soudní instituce. Vězněné osoby mají možnost podávat stížnosti orgánům příslušným k jejich vyřízení, jsou to zejména tyto orgány a organizace:

- Výbor pro lidská práva
- Komise pro lidská práva
- Úřad pro lidská práva
- Výbor pro odstranění rasové diskriminace
- Výbor proti mučení
- Komise OSN pro postavení žen
- Výbor pro práva dítěte
- Vysoký komisař OSN pro lidská práva

- Vysoký komisař pro uprchlíky
- Evropský soud pro lidská práva
- Výbor pro zabránění mučení
- Vysoký komisař OBSE pro národnostní menšiny
- Úřad OBSE pro demokratické instituce a lidská práva
- Amnesty International
- Mezinárodní Federace pro lidská práva
- Mezinárodní helsinská federace pro lidská práva
- Mezinárodní společnost pro lidská práva
- Mezinárodní romská unie
- Mezinárodní výbor Červeného kříže

### Bezpečnostní sbory

Nedílnými partnery vězeňské služby v rámci spolupráce při zajištění služebních úkonů jsou bezesporu ozbrojené a bezpečnostní složky ČR včetně dalších složek **Integrovaného záchranného sboru** (dále jen IZS). Spolupráce s těmito subjekty funguje prakticky na všech úrovních. V elementární rovině kooperují tyto složky při zajišťování účelu výkonu vazby, trestu odnětí svobody a zabezpečovací detence. Konkrétně je spolupráce realizována např. při zajišťování **úkonů s orgány činnými v trestním řízení**, řešení **mimořádných událostí**, vyhlášení **krizových stavů** a poskytnutí nezbytné **zdravotnické péče**.

### POLICIE ČESKÉ REPUBLIKY

Policie České republiky (dále jen PČR) je ozbrojený bezpečnostní sbor, který se řídí příslušnými zákonnými normami. Hlavní motto PČR, které je uváděno i na služebních vozidlech, zní: „Pomáhat a chránit“. Uvedené motto vystihuje v kostce prakticky hlavní obsah spolupráce mezi VS ČR a PČR a lze konstatovat, že se jedná o hlavního partnera spolupráce při plnění služebních úkolů. Realizační dohoda o spolupráci mezi jednotlivými OJ a útvary PČR je postavena na řešení mimořádných a krizových situací, přičemž úkolem PČR je pomáhat při vzniku těchto událostí a v co největší míře chránit životy, zdraví a majetek účastněných osob a subjektů. Spolupráce PČR s ozbrojenými složkami, bezpečnostními sbory a dalšími orgány veřejné správy, ale i s jinými právníky a fyzickými osobami vychází ze Zákona o policii ČR, kde jsou jasně vymezeny oblasti příslušné spolupráce. Dle dikce Zákona č. 273/2008 Sb. o Policii ČR je spolupráce s právníky a fyzickými osobami realizována v těchto oblastech:

- prevence kriminality a sociálně patologických jevů,
- vzdělávacích aktivit na úseku vnitřního pořádku a bezpečnosti,
- poskytování podpory, péče a pomoci obětem trestných činů,
- zmírňování následků trestných činů, nebo
- prevence a řešení následků krizových situací a mimořádných událostí na úseku vnitřního pořádku a bezpečnosti

Nejvíce je spolupráce OJ VS ČR s PČR realizována při úkonech souvisejících s činností orgánů činných v trestním řízení, při eskortní činnosti v rámci bezpečnostních opatření a dále pak při řešení mimořádných a krizových situací. Z mimořádných událostí je nejvíce spolupráce zaznamenávána při útěcích vězněných osob, porušování kázně a pořádku ve střežených objektech, při vzniku živelných pohrom, při závadách stavebně technického zabezpečení střežených objektů a jiné. Nelze opomenout také spolupráci v oblasti součinnostních cvičení, kdy je zpravidla simulována daná mimořádná událost, přičemž modelová situace je řešena společnými silami.

### HASIČSKÝ ZÁCHRANNÝ SBOR ČESKÉ REPUBLIKY

Hasičský záchranný sbor České republiky (dále jen HZS) je bezpečnostní sbor, jehož základním úkolem je chránit životy a zdraví obyvatel, životní prostředí, zvířata a majetek před požáry a jinými mimořádnými událostmi a krizovými situacemi. Hasičský záchranný sbor se podílí na zajišťování bezpečnosti České republiky plněním a organizováním úkolů požární ochrany, ochrany obyvatelstva, civilního nouzového plánování, integrovaného záchranného systému, krizového řízení a dalších úkolů, v rozsahu a za podmínek stanovených tímto zákonem a jinými právními předpisy. Hasičský záchranný sbor při plnění svých úkolů spolupracuje se správními úřady a jinými státními orgány, orgány územní samosprávy a s osobami. Hasičský záchranný sbor při plnění úkolů spolupracuje s mezinárodními organizacemi, orgány cizího státu nebo zahraničními osobami. Bližší podmínky a způsob spolupráce mohou být upraveny v prováděcích dokumentech v rámci uzavřených smluv. Spolupráci lze vymezit také v jiných písemných ujednáních (Zákon č. 320/2015 Sb.).

Spolupráce HZS s VS ČR je realizována především v případech vzniku mimořádných událostí, u kterých je nevyhnutelné využít příslušnou techniku a odborného personálu integrovaného záchranného systému (dále jen IZS). Mimo řešení ostrých variant mimořádných a krizových situací je realizováno pravidelné součinnostní cvičení OJ VS ČR se složkami IZS. Nácvik řešení mimořádných událostí po linii HZS je zaměřen především na eliminaci živelných pohrom, požárů, chemického poplachu, vznik provozních havárií jako

je např. blackout apod. K těmto účelům jsou realizována osobní jednání, mapování terénu a možností použití techniky k zásahu přímo ve věznici, zpracování krizové dokumentace a pasportizace s cílem vytyčit všechna možná slabá místa v areálu věznice. Komplexní spolupráce OJ VS ČR se složkami IZS je nezbytným nástrojem k eliminaci mimořádných událostí a krizových stavů.

## OSTATNÍ BEZPEČNOSTNÍ SBORY

Mimo výše uvedené bezpečnostní sbory, spolupracují OJ VS ČR v rámci plnění služebních povinností i s jinými ozbrojenými a bezpečnostními sbory včetně složek IZS.

Při výkonu služby je vyvíjena spolupráce například s **Celní správou ČR**, kdy se využívá příslušných technických prostředků a odborných poznatků příslušníků celní správy k úkonům souvisejícím s drogovou problematikou stran vězněných osob ať už v případě trestné činnosti nebo z preventivních důvodů. V rámci protidrogové problematiky jsou taktéž realizována součinnostní cvičení nebo odborná školení.

V případech podezření ze spáchání trestných činů příslušníků VS ČR spolupracují OJ VS ČR také s **Generální inspekcí bezpečnostních sborů** (dále jen GIBS). Z preventivních důvodů některé OJ realizují tzv. preventivní semináře, kde příslušníci GIBS prezentují případná rizika v jednání příslušníků ozbrojených sborů, která mohou vést až k trestnímu stíhání včetně upozornění na možné následky.

V rámci řešení problematiky organizovaného zločinu, terorismu a jiných nebezpečných činů monitorovaných v řadách vězněných osob funguje také spolupráce s **Bezpečnostní informační službou** (dále jen BIS). S tímto bezpečnostním sborem jsou realizovány také výcviky související s eskortní činností, konkrétně ochrana osob a řízení služebních vozidel v krizových situacích.

V oblasti **zdravotnické služby** je nastavena kooperace s civilními zdravotnickými zařízeními v dané dislokaci. Jedná se o realizaci zdravotních eskort z důvodu vyšetření a ošetření, střežení vězněných osob v civilních nemocnicích při hospitalizaci a v neposlední řadě i přivolání rychlé zdravotnické záchranné služby v případě ohrožení života a zdraví.

Zdravotnická záchranná služba je zdravotní službou, v jejímž rámci je na základě tísňové výzvy, není-li dále stanoveno jinak, poskytována zejména přednemocniční neodkladná péče osobám se závažným postižením zdraví nebo v přímém ohrožení života (Zákon č. 374/2011 Sb.).

V určitých situacích (mimořádné události, výcviková činnost, materiální zabezpečení apod.) spolupracují OJ VS také s **Armádou ČR**.

**plk. PhDr. Dušan Gáč, MBA**

ředitel Vazební věznice a ÚPVZD Brno  
62599 Brno – Bohunice

# NÁSILÍ JAKO NÁSTROJ EX-POST EVALUACE ZACHÁZENÍ S MLADÝMI DOSPĚLÝMI VĚZNI

plk. PhDr. Petr Juříček, Ph.D.

**Abstrakt:** Násilí je v českých věznicích fenoménem, který je prezentován v rozmanitých formách. Příspěvek nabízí náhled do této problematiky, a především metodiky identifikace nebezpečných osob ve výkonu trestu, která je založena na diagnostickém nástroji užívaný odborným personálem ve výkonu trestu odnětí svobody. Vychází z diagnostiky vnějších a vnitřních rizik u vězněných osob, která je základním kamenem konstrukce specializovaných programů zacházení. Předložený text čtenáři ukazuje základní projevy násilí mezi vězněnými osobami a prostřednictvím jejího vývoje evaluuje „ex-post“ modelem efektivnost programu realizovaného u mladých dospělých odsouzených ve Věznici Kuřim v období 2017–2021.

**Klíčová slova:** Vnější a vnitřní riziko, koeficient důležitosti, mladý dospělý odsouzený, násilí, možný objekt násilí, další vytypovaná osoba.

## Úvod

Termín *nebezpečné chování*, který je používán často zaměnitelně s pojmem násilí, označuje relativně úzkou paletu jednání, které je charakteristické použitím síly nebo hrozby jejího použití a zpravidla vyústí ve zranění jednoho či více jedinců. Za predikci násilného jednání tak můžeme označit odhad výsledku, průběhu nebo vývoje, který je rozšířený o další (validní) poznatky, co se stane nebo nestane v budoucnosti<sup>57</sup>. Zjednodušeně můžeme říci, že pokud hovoříme v kriminologii o nebezpečnosti, jde spíše o predikci (pravděpodobnost), že se pachatel (znovu) dopustí nebezpečného, násilného, antisociálního či problémového chování. Megargee (1976) takovéto označení považuje za nešťastné, jelikož naznačuje existenci *rysu nebezpečnosti*, který by pak měl být stejně jako třeba inteligence relativně konstantní charakteristikou posuzované osoby<sup>58</sup>.

<sup>57</sup> Blatníková, Š., & Netík, K. (2008). Zpráva ze sondy do problematiky mimořádných událostí ve vězeňství. Praha: IKSP.

<sup>58</sup> Megargee, E. in Blatníková, Š. (2016). Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí: Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Praha 5. Reprocentrum. ISBN 978-80-7338-158-5

Posouzení (odhad) nebezpečnosti je proces, jehož účelem je u daného jedince identifikovat potenciál k násilí či tendencím ohrožovat své okolí, můžeme jej označovat jako *risk assessment* (posouzení či odhad). Nástroje používané pro posouzení rizik v oblasti vězeňství, napomáhají tvorbě tzv. *klasifikaci odsouzených*. Risk assessment slouží ke komplexní diagnostice pachatele a představuje predikci vývoje pachatele (recidivuje – nerecidivuje). V rámci této diagnostiky se identifikují faktory, které posilují nebo oslabují daný závěr. Podle Gottfredsona a Moriartyové (2006, str. 178) „...je důležité odlišit posouzení konkrétního pachatele jednak ve smyslu tzv. rizika veřejné bezpečnosti, které zahrnuje predikci trestně patologických jevů, jako je útěk z vězení, ublížení sobě nebo ostatním, ale i recidivu kriminálního jednání.“ V odborném zacházení v prostředí věznice se používá metodika posuzování rizika dalšího kriminálního jednání pro predikci úspěchu či selhání v programech zacházení<sup>59</sup>.

Nebezpečnost vězně se v českých podmínkách posuzuje prostřednictvím *Souhrnné Analýzy Rizik a Potřeb Odsouzených (SARPO)*, a to pokud je provedena komplexní analýza tzv. *rizika újmy*. Nebezpečnost je zde pojata, jak z pohledu autoagrese v podobě zaznamenaných projevů maladaptivního chování v minulosti (sebepoškození, pokus o sebevraždu, volní odmítání stravy), tak i z pohledu heteroagresivních projevů v průběhu výkonu trestu. Nebezpečnost vězně, tak může být vnímána jako jedna z komponent jeho rizikovosti. Sleduje a hodnotí se riziko vězněné osoby v charakteristikách, jako je způsobení vážné újmy pracovníkům věznice či vězňům, sleduje se i rizikovost vězně ve smyslu možného útěku či neplnění pravidel instituce. Vyhodnocuje, zda u daného vězně existují reálné obavy týkající se rizika sebevraždy, sebepoškození, zvládání pobytu ve vězeňském zařízení, zranitelnosti, útěku, problémů s vnější kontrolou (autoritou), či porušování pravidel.<sup>60</sup>

Vězněné osoby, které působí problémy, spory a konflikty trvale, mohou být osoby, které se dopouští výtržností, narušují chod věznice, realizují násilné incidenty, ale také o jedince, kteří spolupůdně k takovému jednání povzbuzují, nebo o vězně, u kterých byla zjištěna nějaká forenzně nevýznamná duševní porucha (např. jedinci s kverulatorními rysy, s psychopatickou či sociální strukturou osobnosti, nebo osoby s abúzem psychotropních látek).

<sup>59</sup> Gottfredson, S., & Moriarty, L. (2006). Statistical Risk Assessment – old problems and new applications. *Crime and Delinquency*, 52(1), 178-200.

<sup>60</sup> Blatníková, Š. (2016). Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí: Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Praha 5. Reprocentrum. ISBN 978-80-7338-158-5.

Typické jsou u nich poruchy osobnosti, pro niž je charakteristická jistá „*ne-vyléčitelnost duše*“.<sup>61</sup>

### Projevy násilí v českých káznicích

Násilí ve specifickém prostředí věznice má řadu podob a forem. Základní kategorizace násilí se odvíjí od projevů vůči skupině, či jednotlivci. Jedná se tak o násilí *kolektivní a interpersonální*.

#### Kolektivní násilí v prostředí vězení

Případy tzv. kolektivního násilí jsou většinou kvalifikovány jako mimořádné události. Nejsou běžnou součástí vězeňského života, a pokud se vyskytne, většinou má kolektivní násilí formu nepokojů a vzpour. Je zřejmé, že takové jednání narušuje normální fungování a sociální struktury v celé instituci. Z historického pohledu vzpoury ve věznicích odrážely nejčastěji nespokojenost s životními podmínkami, rasové napětí, výrazné interpersonální konflikty mezi vězni, nebo mezi vězni a vězeňským personálem, či nespokojenost s právním postavením vězně. Také nespokojenost vězňů a jejich obavy z ohrožení politických a občanských práv. Vzpoura je tak nejčastěji „*kolektivním vyjádřením*“ nespokojenosti s nevyhovujícími životními podmínkami a přeplněností věznic.

#### Interpersonální násilí v prostředí vězení

Tato forma násilí nemá zásadní vliv na běžný provoz věznice a bývá nejčastěji děleno podle povahy vztahu mezi pachatelem a obětí. Každá z variant interpersonálního násilí pak může mít různou formu či projev. Může se jednat o *fyzické, psychické* nebo *ekonomické násilí*. Pokud projevy interpersonálního násilí převedeme do trestněprávní roviny, mohou mít podobu trestných činů vraždy, zabití, znásilnění, loupeže, vydírání, ublížení na zdraví apod.

Eskalace násilí od verbálních útoků, přes výhrůžky až po fyzické napadení – není neobvyklá. Pokud jsou verbální útoky „předstupněm“ fyzických útoků (u verbálního agresora, ale i jako „spouštěč“ fyzického útoku ze strany „označovaného“ vězně), vězeňský personál by k nahlášeným událostem, týkajících se slovních útoků, měl být vnímavý.

Jedná se o:

- 1) násilí vězňů mezi sebou

---

<sup>61</sup> Liebling, A. (2001). Policy and practice in the management of disruptive prisoners. V E. Clare, & K. Bottomley, Evaluation of close supervision centre (Vol. 219, pp. 115-160). London: Home Office Research Study.



- 2) útok vězňů na personál věznice
- 3) násilí personálu vůči vězňům<sup>62</sup>

Násilí mezi vězni má často banální spouštěcí mechanismus, který může vzniknout pouhou „*hrou na špičkování*“ či dětinskou provokací a plynule přechází do konfliktu s fyzickým projevem. Není výjimkou vznik konfliktu po potyčce ve frontě při výdeji stravy, při obsazení místa u sledování televize či nesportovním zákroku při fotbale.

Zatímco projevy kolektivního násilí (obvykle v podobě vzpour a nepokojů) narušují normální chod a sociální zákonitosti dané instituce, interpersonální násilí fungování věznice jako organizace nenarušuje, zato ale ovlivňuje každodenní vězeňský život. Jde o násilné jednání osob ve výkonu trestu a vazby mezi sebou navzájem, o násilí vězňených osob, které je směřované proti příslušníkům a občanským zaměstnancům vězeňské služby (vězeňskému personálu), případně má podobu nepřiměřeného násilí personálu vůči vězňeným osobám. Finnová (2007) jako samostatnou kategorii vyčleňuje ještě znásilnění, které zahrnuje do interpersonálního násilí, psychické povahy, které je možné považovat za pravděpodobně nejlatentnější formu násilí ve vězeňském prostředí<sup>63</sup>. Někteří autoři se při studiu násilí ve vězení také věnují zvláště šikaně nebo ekonomickému vydírání. Jednotlivé kategorie se mohou překrývat, stejně tak i formy projevu násilí v rámci jedné kategorie mohou být odlišné<sup>64</sup>.

### Verbální útoky

Urážlivé verbální útoky jsou běžnou součástí vězeňské subkultury, patří k rutině a nejméně závažnému projevu násilí ve vězení a ze strany vězeňské populace jsou nejvíce akceptované/tolerované. Význam takových projevů je samotnými vězni bagatelizován („byla to jenom sranda“), zároveň jsou ovšem slovní útoky vězni vnímány jako jeden z nejčastějších důvodů pro fyzické napadení „autora urážky“, které pak vysvětlují jako formu vyřizování si účtů (Edgar, O'Donnell, & Martin, 2011)<sup>65</sup>. Samozřejmě, že v pozadí takového fyzického útoku pak může být nejen reakce na slovní útoky či snaha o zachování si „tváře“ či pozice mezi ostatními odsouzenými. Verbální útoky jsou

<sup>62</sup> V tomto ohledu hovoříme o zákonném postupu v případě použití donucovacích prostředků.

<sup>63</sup> Finnová in Blatníková, Š. (2016). Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí: Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Praha 5. Reprocentrum. ISBN 978-80-7338-158-5

<sup>64</sup> Ibid.

<sup>65</sup> Edgar, K., O'Donnell, I., & Martin, C. (2011). Prison Violence: The Dynamics of Conflict, Fear and Power (2. vyd.). New York: Routledge.

jako běžné jednání vnímány i ze strany obětí. Urážky se většinou týkají blízkých osob vězňů, týkají nejčastěji jejich matek, sester, žen a přítelkyň než urážky orientované na ně samotné.

U mladistvých odsouzených to byl nejčastěji uváděný důvod pro násilí nebo verbální útok, i když jsou patrné tendence útoky bagatelizovat, vysvětlovat je jako „vtipkování“, tedy jakousi formu racionalizace působící na straně obětí jako obranný mechanismus, který napomáhá „minimalizovat škody a dopady. Cílem takových verbálních výpadů může být snaha zranit a ponížit oběť, může jít také o testování hranic (práh tolerance) u nově příchozích vězňů ze strany spoluvězňů, ale také mohou verbální útoky napomáhat izolaci oběti od její skupiny ti, kteří byli úspěšně izolováni od své skupiny, jsou pak zranitelnější a lépe manipulovatelní. Tak mohou verbální útoky pomoci při získávání dominantního postavení. Forem či podob verbálních útoků najdeme mnoho. Může jít o urážky, degradaci obětí nebo o tzv. likvidační značkování, tím je myšleno např. označení pro pachatele sexuálních deliktů, informátory, odsouzené s mentálními poruchami nebo zranitelnější odsouzené. Pokud je vězeň takto verbálně označován, třeba i bez reálného důvodu, je vystaven ze strany ostatních odsouzených obecné nesnášenlivosti, např. vůči pachatelům sexuálních deliktů či informátorům, značnému riziku fyzického útoku<sup>66</sup>.

### Útok a napadení

V této souvislosti je nutné odlišit *rvačku vězňů, útok či napadení*, kdy nejde o vzájemné násilí, ale o útok jednoho vězně na druhého, kdy mnohdy chybí prvek vzájemnosti. Za útok se považuje „*pár facek*“ mezi dvěma vězni, spontánní, impulzivní agresivní jednání v konfliktní situaci, chronické ubližování až mučení, útoky mezi rovnocennými protějšky nebo útoky mezi silnějšími a slabšími vězni, mezi jednotlivci i skupinami vězňů, kde se následky mohou pohybovat od několika odřenin až po život ohrožující krvácení. Cílem takového jednání může být udržování svého statusu a ochrana své reputace, může se jednat o formu donucování, uvolňování napětí, nebo je účelem získávání zdrojů či zboží apod. Získávání si respektu ve skupině patří k častým motivům, které najdeme v pozadí útoků, zároveň ale takové jednání obvykle vede k narušení vztahů (minimálně mezi agresorem a napadeným), a často je pak spojeno s odplatou z druhé strany, která nechce působit zranitelně. Také je třeba zmínit, že často může oběť hrát v konfliktu velmi aktivní roli, a pak je otázkou, kdo koho *viktimizoval*, navíc ještě můžeme někdy v útoku najít i sexuální komponentu.

<sup>66</sup> Blatníková, Š. (2016). Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí: Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Praha 5. Reprocentrum. ISBN 978-80-7338-158-5

### „Násilí“ ze strany vězeňského personálu – nutná restrikce

Útokem násilníka vůči personálu věznice je mimořádnou situací, při které je vězeňská služba oprávněna využít donucovací prostředky, což jí umožňuje zákon č. 555/1992Sb., o vězeňské a justiční stráží a následně může dle zákona č. 169/1999S. Sb., o výkonu trestu odnětí svobody realizovat kázeňskou praxi, která má dopad na komplexní hodnocení chování odsouzeného. Násilí personálu vůči odsouzeným, tak mívá pouze restriktivní funkci, kdy je nutné zajistit kázeň a pořádek u vězňů. K tomuto se využívá donucovacích prostředků, a to především proti osobám, které ohrožují život nebo zdraví, úmyslně poškozují majetek nebo násilím se snaží mařit účel výkonu zabezpečovací detence, výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody. *„Příslušník je oprávněn omezit volný pohyb osoby, která fyzicky napadá příslušníka nebo jinou osobu, ohrožuje vlastní život, poškozují majetek nebo se pokusí o útěk, připoutáním k vhodnému předmětu, zejména pomocí pout. Toto omezení musí být ukončeno v okamžiku, kdy je zřejmé, že osoba takové jednání nebude opakovat, nejdéle však po uplynutí 2 hodin od okamžiku připoutání“<sup>67</sup>.* (16 až 17 Zákona č. 555/1992 o vězeňské a justiční stráží)

### Sebepoškozování a suicidální pokusy

Sebepoškozování a suicidální pokusy představují násilí vedené výhradně vůči sobě samému a mívá zpravidla *expresivní* (neplánovaný) nebo *instrumentální* charakter (dosažení cíle, spíše plánované jednání). Sebedestruktivní akce či sebevraždy jsou mnohdy proklamovány již v rodinné anamnéze dané osoby a u obou skupin (sebepoškození a sebevraždy) jsou projevem aktuální, často dlouhodobé emocionální či duševní instability, za přítomnosti depresivních stavů, pocitů beznaděje, případně předchozího sebepoškozování. Identifikována je podobnost psychických poruch (u sebevražedných a sebepoškozujících se jedinců), možná je i identifikace klíčové (zlomové) události. Tyto jsou zřídka vnímány jako *signifikantní*, protože nejsou u vězeňské populace neobvyklé.

### Znásilnění

Na straně pachatele sexuálního útoku ve vězení je toto jednání nejčastěji „....*demonstrací vlastní síly a postavení v hierarchii vězeňské subkultury.*“ (Dirga, Lochmannová, Juříček, 2015, str. 567). Sexuálnímu útoku mohou předcházet přímé hrozby násilím, jemnější formy nátlaku ve smyslu zastrašování nebo obtěžování (hvízdání, komentáře se sexuálním podtextem, osahávání). Jedná se o jedinou formu ochrany nahlašování incidentů vězeňskému personálu nebo spojení s jiným sexuálním agresorem, který pak „slouží“ jako

<sup>67</sup> § 16 až 17 Zákona č. 555/1992 o vězeňské a justiční stráží

ochranitel potenciální oběti před jinými. Mezi vězňenými ženami se odhaduje spíš menší výskyt sexuálních útoků (znásilnění), a když tak více ve formě obtěžování nebo sexuálního nátlaku (ne ve formě fyzického násilí). K prediktorům sexuálních útoků ve vězení řadí Morash a kol., na straně obětí, trestný čin loupeže a sexuální útok na dospělou osobu v anamnéze, a také víceletý výkon trestu<sup>68</sup>. Na straně agresorů pak jako významné proměnné vidí předchozí sexuální útoky na dospělé osoby, přičemž zásadní vliv připisují charakteristikám na straně osobnosti jedince.

### Opatření k předcházení násilí mezi odsouzenými

V souvislosti s ustanovením v oblasti ochrany odsouzených proti neoprávněnému násilí a ponižování lidské důstojnosti vyplývajících z Evropských vězeňských práv využívá vězeňská služba metodiku k tomuto tématu, která je upravena v interním nařízení generálního ředitele a stanovuje postup při předcházení a včasném odhalování násilí mezi odsouzenými, a stanovuje, jak povinnosti pro odsouzené, tak personál věznice.

Zjistí-li zaměstnanec VS ČR, že je ohroženo právo odsouzeného na jeho ochranu před neoprávněným násilím, jakýmkoliv projevy ponižování lidské důstojnosti a urážkami nebo výhrůzkami nebo oznámí-li mu odsouzený takové jednání, je povinen učinit neprodleně opatření nezbytná k zamezení takového jednání a současně oznámit tuto skutečnost řediteli věznice. Pokud bylo prokázáno nebo je důvodné podezření, že se jednání vykazující znaky násilí dopustil zaměstnanec vězeňské služby, ředitel věznice zajistí, aby až do vyšetření případu nepřišel takový zaměstnanec do přímého styku s odsouzeným. Ředitel věznice je současně povinen dbát, aby odsouzení, kteří vzhledem k psychickým vlastnostem, věku, zdravotnímu a tělesnému stavu a dalším zjištěným skutečnostem mohou být oběťmi násilí a ponižování lidské důstojnosti, byli ubytováni odděleně od odsouzených s agresivními sklony; přitom využívá zejména poznatky lékaře, psychologa, sociologa, speciálního pedagoga, sociálního pracovníka, kaplana a vychovatelů<sup>69</sup>.

#### Mezi základní projevy, které vykazují parametry násilí, patří:

- vzájemné násilí mezi vězňenými osobami případ násilí, kdy se nejméně dvě vězněné osoby vzájemně fyzicky napadnou a nelze prokazatelně zjistit, kdo je objektem a kdo pachatelem násilí,

<sup>68</sup> Morash, M., Jeong, S., & Zang, N. (2010). An Exploratory Study of the Characteristics of Men Known to Commit Prisoner-on-Prisoner Sexual Assault. *The Prison Journal*, 90(2), 161-178.

<sup>69</sup> § 35 Vyhlášky č. 345/1999Sb, kterou se vydává Řád výkonu trestu odnětí svobody.

- stopou po fyzickém násilí jakákoli změna na těle vězněné osoby, která je v příčinné souvislosti s přímým působením zdroje fyzického násilí (ohraňčený otok a ohraňčený otok s překrvením pokožky, různé defekty pokožky podle druhu použitého zevního násilí škrábance, plošné oděrky, otevřená rána atd.).<sup>70</sup>

Vzhledem k identifikaci jednotlivých projevům násilí vězeňská služba diferencuje dílčí kategorie objektů, které jsou v kontextu násilí hlavními aktéry.

*Vězněná osoba s výrazně sníženou tělesnou hmotností* – „STH“, kdy se jedná o osobu s výrazně sníženou tělesnou hmotností, kterou se rozumí minimálně podváha podle indexu tělesné hmotnosti (BMI).<sup>71</sup>

*Vězněná osoba se zjevně nízkou mentální úrovní* – „NMÚ“, v tomto případě diagnostiku provádí psycholog věznice z vlastního podnětu nebo lékaře věznice.<sup>72</sup>

*Vězněná osoba jako možný objekt násilí* – „MON“, vězněná osoba, u níž je patrné, že je lehce zranitelná a hrozí jí z tohoto důvodu riziko fyzického napadení nebo sexuálního zneužití.<sup>73</sup>

*Vězněná osoba jako možný pachatel násilí* – „MPN“ je jedinec se sklony k agresivnímu jednání nebo páchání násilí, zohledňuje se aktuální chování vězněné osoby (např. míra schopnosti sebeovládání, fyzické předpoklady včetně závažnosti spáchané trestné činnosti, způsobu jejího provedení a způsobených následků).<sup>74</sup>

*Vězněná osoba jako další vytypovaná osoba* – „DVO“, je osoba, která je další vytypovanou osobou, proti které je vedeno medializované trestní stíhání pro zvláště závažnou trestnou činnost nebo trestnou činnost spáchanou na dítěti, která je aktuálně medializována.<sup>75</sup>

*Další vytypovaná osoba charakteristická výkonem profese* – „DVO-P“ je vytypovaná osoba charakteristická výkonem profese, která v době pěti let

<sup>70</sup> § 2-3 NGŘ č. 2/2019, o včasném předcházení násilí mezi odsouzenými, obviněnými a chovanci.

<sup>71</sup> § 2 NGŘ č. 2/2019, o včasném předcházení násilí mezi odsouzenými, obviněnými a chovanci.

<sup>72</sup> § 5 NGŘ č. 2/2019, o včasném předcházení násilí mezi odsouzenými, obviněnými a chovanci.

<sup>73</sup> § 6 NGŘ č. 2/2019, o včasném předcházení násilí mezi odsouzenými, obviněnými a chovanci.

<sup>74</sup> § 7 NGŘ č. 2/2019, o včasném předcházení násilí mezi odsouzenými, obviněnými a chovanci.

<sup>75</sup> § 8 NGŘ č. 2/2019, o včasném předcházení násilí mezi odsouzenými, obviněnými a chovanci.

před dodáním nebo nástupem do výkonu vazby nebo výkonu trestu, byla příslušníkem ve služebním poměru nebo zaměstnancem v pracovním poměru.

### Koncepce programu „Zvýšení efektivity v zacházení s mladými dospělými ve věku 18–26 let ve Věznici Kuřim“

Program zacházení s mladými dospělými (dále jen „MD“) byl vypracován na základě Koncepce zacházení s mladými vězni a navazuje na principy Evropských vězeňských pravidel. Tento program již v době svého vzniku předjímal část požadavků, které jsou uvedeny v současné koncepci ve vztahu k mladé generaci jako např. vyšší důraz na vzdělání, pro následnou možnost lepšího uplatnění na trhu práce, lepší využití volného času apod.

Primárním cílem je potlačení negativního vlivu vězeňského prostředí na odsouzeného, motivuje ke změně životního stylu, aby po návratu do společnosti odsouzený vedl řádný život a nepáchal již další TČ. Vzhledem k tomu, že se jedná o skupinu odsouzených, u kterých zatím není dokončena socializace a sociální integrace, je tato skupina osob lehce ovlivnitelná, a to jak ve smyslu pozitivním, tak ve smyslu negativním, a proto je třeba této skupině věnovat větší pozornost.

Program je koncipován na roční období rozdělené do tzv. modulů A, B, C a zajišťují jej dva vychovatelé, dva speciální pedagogové, dva psychologové a sociální pracovníce. Nově zařazený odsouzený do programu, vstupuje do modulu C. V tomto modulu, musí každý odsouzený absolvovat 10 dvouhodinových setkání v těchto aktivitách: Základy anglického jazyka, Sociálně psychologický výcvik – rozvoj osobnosti, Sociálně psychologické aktivity – eliminace trestné činnosti, Job club, Komunikační dovednosti a Výcvik pracovních činností (dílň). Po absolvování modulu C, je odsouzený přeřazen do modulu B, kde jsou zařazeny aktivity typu, Sociálně-právní poradenství, Relaxační cvičení – jóga, Etika a etiketa, Zpracování potravin, Kynologie a myslivost, Modelářský kroužek a Sportovní aktivity. Po osmi měsících, kdy absolvuje zmíněné aktivity, je přeřazen do Modulu A, kde je navržen na zařazení do zaměstnání. Každý odsouzený je povinen plnit také pracovní úkoly. Odsouzení v Modulu A (tj. ti, co jsou již zařazení do práce) plní pracovní úkoly v rámci svého pracovního zařazení a jedenkrát týdně jsou hodnoceni mistrem příslušného pracoviště. Odsouzení z Modulu B a C, plní pracovní úkoly, které jim uloží personál na oddílu, jedná se především o úklidové práce a práce pro potřeby věznice. Během týdne jsou odsouzení povinni si sami stanovit osobní úkol. Jedná se o tzv. volnou disciplínu, při níž si odsouzený například zvolí vypracování referátu z přečtené knihy či časopisu, aktualizace nástěnek, vy-

robení vlastního výrobku apod. V rámci realizace programu by měli odsouzení zařazení v Modulech B a C projít také speciálním rekvalifikačním kurzem, kterými jsou kurz malíře a zedníka.

Hlavním důvodem zařazení těchto kurzů je rozšíření kvalifikace odsouzených při propuštění z výkonu trestu. Kurzy jsou realizované zaměstnanci škol vzešlých z výběrového řízení, kapacita každého kurzu je deset osob. Vyřazení je možné na základě vlastní žádosti odsouzeného, nebo pokud dojde k závažnému porušení kázně. Dalším důvodem je pak pokud neplní povinnosti, které mu vyplývají z programu. K vyřazení, resp. k nedokončení programu, může dojít, také pokud je odsouzený podmíněčně propuštěn.

### **Evaluace efektivity programu pro MD na základě posouzení násilných incidentů ve Věznice Kuřim – case study**

Cílem příspěvku je prostřednictvím frekventantů programu a metodou kvalitativní *ex-post evaluace* posoudit vliv programu zacházení s mladými dospělými odsouzenými zařazených do Věznice Kuřim v období roků 2017–2021 na stav vývoje násilných incidentů u této kategorie odsouzených. Ambicí uvedeného výzkumu byla hypotéza, že zařazení do programu pro MD, resp., jeho úspěšné absolvování bude mít pozitivní vliv na odsouzené, resp. bude dosaženo výrazné eliminace. Evaluace byla provedena v rámci tzv. každoročního programového cyklu u vězných MD, kteří program úspěšně absolvovali. Jako hlavní parametry byl využit institut prokázaného násilí mezi odsouzenými, důvody a příčiny násilných projevů, a to dle interního nařízení generálního ředitele (dále jen „NGŘ“) upravující metodiku této oblasti. Níže uvedené portfolio odsouzených, uvádí tabulka č. 1, ze které je možné vyčíst celkové počty odsouzených zařazených do věznice a současně poměr odsouzených, kteří byli zařazeni do programu pro MD.

**Tabulka č. 1 – Počty MD odsouzených zařazených do programu MD**

| <b>Období</b> | <b>Počet MD*</b> | <b>z toho v programu MD**</b> |
|---------------|------------------|-------------------------------|
| 2017          | 82               | 32                            |
| 2018          | 94               | 26                            |
| 2019          | 46               | 22                            |
| 2020          | 63               | 28                            |
| 2021          | 94               | 22                            |

\*odsouzení ve věznici bez rozdílu stupně zabezpečení (typu věznice)

\*\* odsouzení i přijatí z jiných věznic na základě žádosti

Zdroj: Autor dle interních statistik Věznice Kuřim

Rozborem evidence z vězeňského informačního systému a sekundární evidence oddělení výkonu trestu zahrnující všechny násilné projevy dle NGR o včasném předcházení násilí mezi odsouzenými, obviněnými a chovanci, popř. aktuálně platné novelizace, byla zjištěna následující data, zahrnutá do tabulky č. 2. Tabulka uvádí počty šetřených případů násilí v organizační jednotce, v komparaci s kategorií MD a současně deskripci kvalitativní pojetí násilného projevu, typického pro danou situaci.

**Tabulka č. 2 – Přehled zaznamenaného násilí za období 2017–2021 ve Věznici Kuřim bez ohledu na zařazení do uvedeného programu pro MD**

| Období | Incident | z toho MD | Projevy násilí                                                |
|--------|----------|-----------|---------------------------------------------------------------|
| 2017   | 15       | 8         | Verbální atak mezi vězni, fyzický konflikt, vyhrožování, úraz |
| 2018   | 13       | 7         | Verbální atak, fyzický konflikt, sebepoškození, úraz          |
| 2019   | 19       | 8         | Verbální a fyzický konflikt, úraz                             |
| 2020   | 12       | 5         | Fyzický konflikt a následnou hádkou, úraz                     |
| 2021   | 21       | 11        | Verbální atak, fyzický konflikt, pokus o sebepoškození        |

Zdroj: Autor dle interních statistik Věznice Kuřim

Z přehledu je patrné, že se vždy jedná o *multifaktoriální kombinace* násilných projevů s končícím fyzickým atakem, či poškozením tělesné integrity odsouzeného. Z tabulky č. 2 je také patrný poměr násilných incidentů mladých dospělých vzhledem k celkovému počtu případů.

Přehled v tabulce č. 3 následně komparuje jednotlivé případy a kvalitativní deskripci projevů násilí u mladých odsouzených, kteří prošli všemi moduly programu, a byl zjišťován aktuální projev efektivit programu směrem k počtu násilných případů v rámci jednotlivých let jeho realizace. Samotný konflikt byl považován za klíčovou proměnnou, která by měla doložit dopady programu ve smyslu jeho cíle, tedy ke snížení agrese u odsouzených.



**Tabulka č. 3 – Přehled období zaznamenaného násilí v cyklu duben v letech 2017–2021**

| Období | Program absolvovalo | Počet případů násilí u odsouzených v programu MD | Předchozí verbální konflikt | Fyzický konflikt mezi vězni | Sebepoškození | Verbální konflikt vůči personálu | Napadení personálu | Suicidum |
|--------|---------------------|--------------------------------------------------|-----------------------------|-----------------------------|---------------|----------------------------------|--------------------|----------|
| 2017   | 32                  | 2                                                | x                           | x                           |               | x                                |                    |          |
| 2018   | 26                  | 1                                                | x                           |                             | x             |                                  |                    |          |
| 2019   | 22                  | 1                                                | x                           | x                           |               |                                  |                    |          |
| 2020   | 28                  | 2                                                | x                           |                             |               | x                                |                    |          |
| 2021   | 22                  | 1                                                |                             | x                           |               | x                                |                    |          |

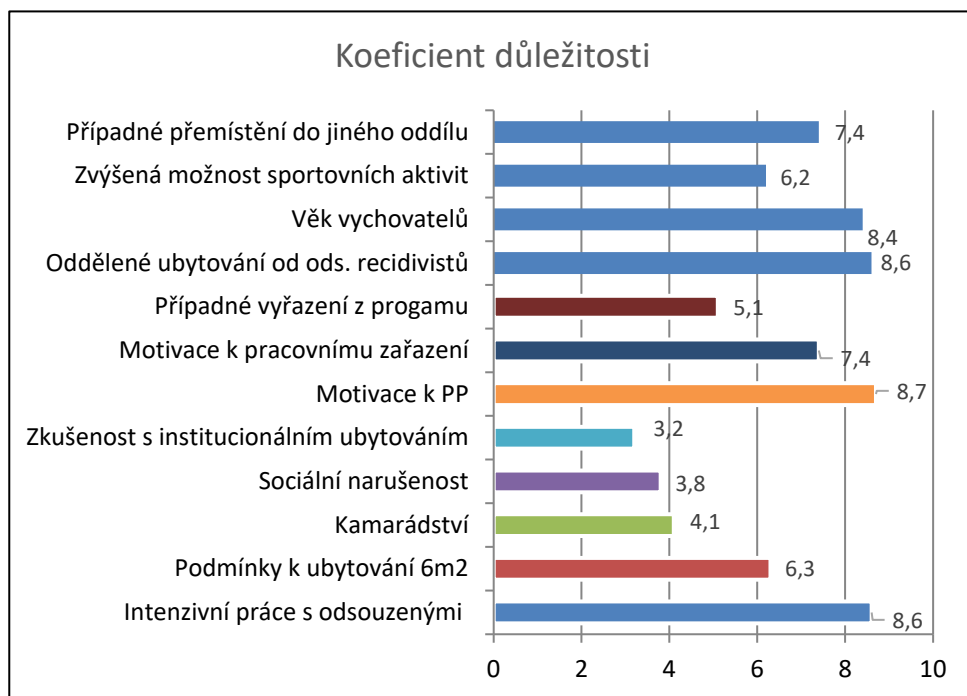
Zdroj: Autor dle analýzy evidovaných případů za období 2017–2021

Evaluace násilných projevů u vězňů zařazených do programu byl jedním z klíčových indikátorů plnění náležitostí schváleného projektu, jako celku. Dle každoročních katamnéz docházelo v době pětileté udržitelnosti k úpravám manuálů, které sloužily jako základní metodika realizace všech tří modulů programu. Součástí zkoumání bylo jednak kvantitativní vyhodnocení, ale současně i kvalitativní posouzení vnímání rizika konfliktu u všech mladých dospělých odsouzených.

Odsouzeným byl evaluační dotazník koncipovaný do oblasti vnímáním atmosféry v oddílu, směřovaného na pole násilí mezi vězni. Odsouzení na jednotlivé otázky týkající se tzv. benefitů daného oddílu vyjadřovali na škále 1–10 tzv. *koeficient důležitosti*, tedy míru významnosti daného jevu vzhledem k motivaci úspěšně absolvovat program.

Z přehledu tabulky č. 3 je zřejmé, že v průběhu procesu tzv. Udržitelnosti projektu absolvovalo úspěšně program 130 odsouzených, kteří zpracovali uvedený evaluační dotazník, což lze hodnotit jako dostatečně velkou výzkumnou skupinu respondentů. Předložené odpovědi dokládají motivaci k bezproblémovému průběhu pobytu v oddílu MD, a to za předpokladu eliminace projevů násilí. Vzhledem ke kvantitativnímu posouzení je zjevné, že případy násilných útoků u mladých odsouzených zařazených do programu vzhledem ke stejné kategorii pobývajících ve standardních oddílech, byly redukovány a kauzalitu dokládá graf č. 1.

**Graf č. 1 – Přehled klíčových indikátorů vnímaných jako příčina eliminace násilných projevů vyjádřených koeficientem důležitosti**



Zdroj: Autor dle výsledků evaluačních dotazníků MD odsouzených

## Závěr

Násilí ve vězeňském prostředí je jevem, který se vyskytuje jako součást každodenního života ve výkonu trestu odnětí svobody. Hlavní projevy násilí mezi vězňnými, potažmo vězňnými osobami a personálem mají podobu *interpersonální* a *kolektivní*. Zjednodušeně lze konstatovat, že projevy kolektivního násilí se projevují jako vzpoury či nepokoje, které narušují normální chod a sociální zákonitosti dané instituce. Personál věznice je řeší direktivním a v zásadě restriktivním způsobem a využívá kompetence k užití donucovacích prostředků, a to za uplatnění metodiky, která upravuje situace tzv. *hromadných vystoupení vězňných osob*.

Formy násilí mezi vězni mohou mít podobu šikany, ekonomického pronásledování, psychického vydírání až po sexuální či fyzický útok. Specifickým projevem s různorodým spouštěcím impulsem je pak automutilace (sebe-

škozování) nebo pokusy a dokonaná suicidia vězňených osob. Fenomén projevů násilí, tak lze považovat za jistou proměnou, která odráží kvalitu podmínek vztahů mezi vězni, mezi vězňenými osobami a současně personálem. Výrazně se v tomto kontextu projevuje také dostupnost práv vězňených osob dané zákonným normativem.

Touto otázkou se zabývá předložený příspěvek, který formou vyhodnocení křivky násilných projevů specifické skupiny MD odsouzených verifikuje efektivitu programu zacházení realizovaného ve Věznici Kuřim v období 2017–2021.

Z výsledků je patrné, že zařazením mladých dospělých pachatelů trestných činů došlo k výrazné sestupné tendenci konfliktních situací. Prostřednictvím plnění specifického programu zacházení v tomto oddílu bylo možné provést dotazníkové šetření absolventů programu, ve smyslu vnímání výrazných změn v oblasti interpersonálních konfliktů. Z dotazníkového šetření vyplynulo, že odsouzení vnímají specifické prostřední daného oddílu velmi pozitivně, značně motivačně. Hodnotili dílčí důvody k eliminaci násilí z několika navržených hledisek, které dokládá, že největší motivací pro bezproblémový výkon trestu v oddíle byl parametr odděleného ubytování od ostatních odsouzených, vysoká pravděpodobnost úspěšnosti při realizaci žádosti o podmíněná propuštění a docela překvapivě věk vychovatelů. Dva atributy lze hodnotit jako očekávané, vliv věku personálu, resp. kmenových vychovatelů, lze dovodit pravděpodobně větším porozuměním v rámci blízké věkové kategorie MD odsouzených.

### Seznam použitých zdrojů

- Blatníková, Š. (2016). *Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí*: Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Praha 5. Reprocentrum. ISBN 978-80-7338-158-5.
- Blatníková, Š., & Netík, K. (2008). *Predikce vývoje pachatele*. Praha: IKSP.
- Dirga, L., Lochmannová, A., Juříček, P.: *The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons*. Sociologia 47, 2015, No. 6.
- Edgar, K., O'Donnell, I., & Martin, C. (2011). *Prison Violence: The Dynamics of Conflict, Fear and Power* (2. vyd.). New York: Routledge. ISSN 1336-8613.
- Gottfredson, S., and Moriarty, L. (2006). *Statistical Risk Assessment – Old problems and new applications*. Crime and Delinquency, 5 2(1), 178–200.

- Liebling, A. (2001). *Policy and practice in The Management of Disruptive prisoners*. V E. Clare, & K. Bottomley, Evaluation of close supervision centre (Vol. 219, pp. 115–160). London: Home Office Research Study.
- Megargee, E. (1976). *The Prediction of Dangerous Behavior*. Criminal Justice and Behavior, 3(1), 3-22.
- Morash, M., Jeong, S., & Zang, N. (2010). *An Exploratory Study of the Characteristics of Men Known to Commit Prisoner-on-Prisoner Sexual Assault*. The Prison Journal, 90(2), 161-178.

### Právní úpravy

- Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby č. 2/2019 o předcházení, včasném odhalování násilí u odsouzených, obviněných a chovanců.
- Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění.
- Zákon č. 169/1999Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, v platném znění.
- Zákon č. 293/1993Sb., o výkonu vazby, v platném znění.
- Zákon č. 555/1992Sb. o vězeňské a justičního strážní.

### plk. PhDr. Petr Juříček, Ph.D.

Autor příspěvku pracuje od roku 1995 ve Vězeňské službě ČR. V průběhu profesní kariéry zastával funkci vychovatele a speciálního pedagoga a v roce 2004, po úspěšném výběrovém řízení, nastoupil do služebního poměru jako vedoucí oddělení výkonu trestu, následně 1. náměstka ředitelky věznice a v současné době ředitele Věznice Kuřim.

V mimoslužebních aktivitách spolupracuje s Masarykovou univerzitou v Brně a soukromou vysokou školou Ambis, s.r.o., kde vyučuje problematiku Základů kriminologie, Prevenci kriminality a Penitenciární pedagogiku.



## OSM KONFERENCÍ „PENOLOGICKÉ DNY“ V LETECH 2013–2021

*PaedDr. Lubomír Bajcura, Ph.D.*

Akademie Vězeňské služby České republiky je každoročně místem konání konferencí zaměřených na nejrůznější témata týkající se vězeňství. Konference se již od roku 2013 konají pod názvem „Penologické dny“ ve Stráži pod Ralskem a jsou přirozenou součástí systému celoživotního vzdělávání vězeňského personálu.

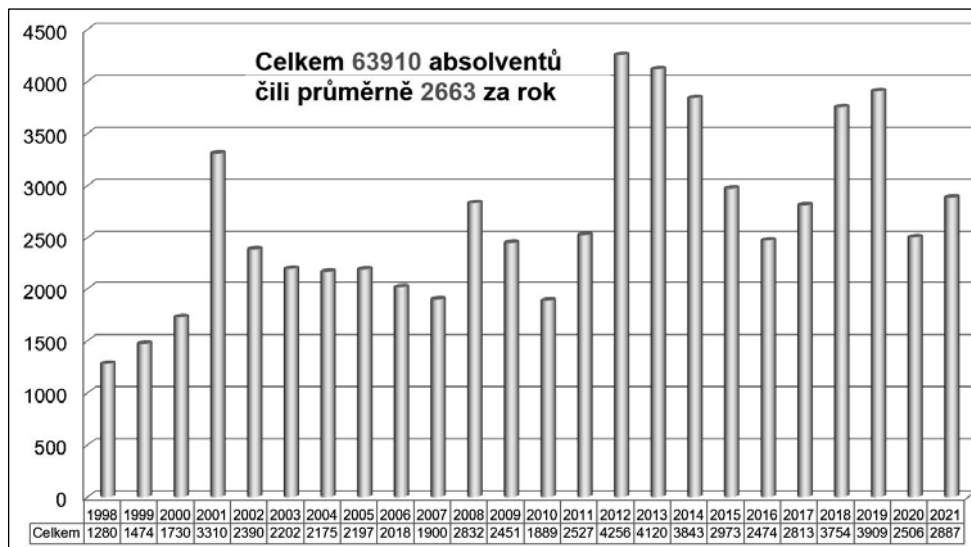
Akademie VS ČR je vzdělávacím zařízením s celorepublikovou působností, vzdělávají se v ní všichni zaměstnanci VS ČR ve služebním i pracovním poměru a v průběhu svého profesního života se do Stráže pod Ralskem často vrací jako účastníci dalších vzdělávacích aktivit, přednášek, seminářů, nebo praktických cvičení.



Obr. 1: Mapa organizačních jednotek VS ČR

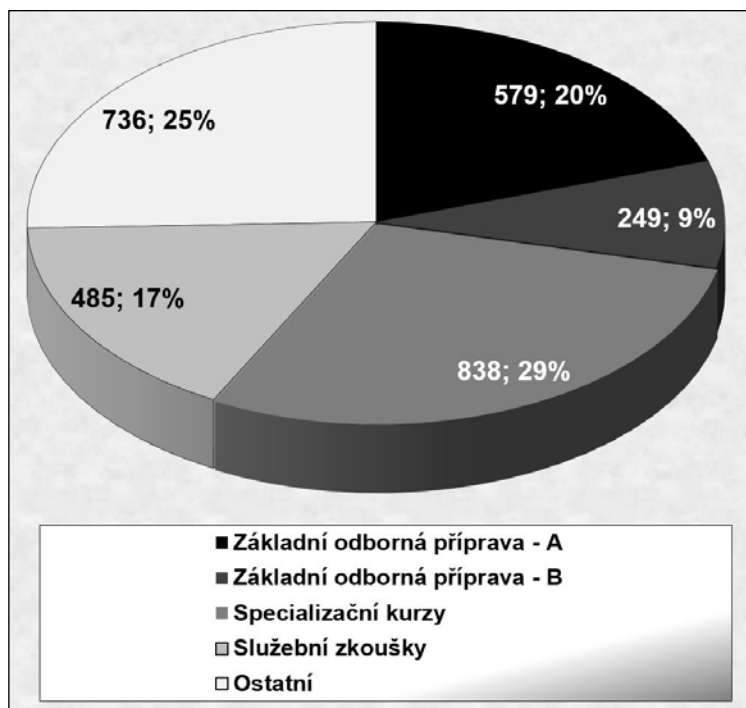
Ze skromných počátků rozvíjených od roku 1993 vznikla ve Stráži pod Ralskem škola, která poté, kdy v roce 2000 získala vlastní budovu, získala také potenciál stát se nejen místem výuky nováčků, ale také místem odborných zdokonalovacích kurzů, mezinárodních setkání, vědy a výzkumu v oboru penologie. Celkové počty absolventů různých aktivit organizovaných

v Akademii VS ČR v některých letech přesáhly dokonce hranici 4000, a to je důkazem velké perspektivy tohoto neprávem opomíjeného místa.



**Obr. 2:** Počet absolventů všech typů kurzů v Akademii VS ČR v uplynulých 24 letech (1998–2021)

Ve Stráži pod Ralskem v minulém roce (2021) studovali noví příslušníci VS ČR v kurzech základní odborné přípravy typu „A“ (579 studentů) a občanští zaměstnanci v kurzech základní odborné přípravy typu „B“ (249 studentů). Příslušníci se po třech letech vrací k vykonání povinné služební zkoušky (485 studentů) a později také, stejně jako jejich civilní kolegové, přijíždějí do výběrových specializačních kurzů (838 studentů). Do nenápadné kategorie „Ostatní“ (736 účastníků) spadá velké množství rozmanitých vzdělávacích aktivit, mezi které patří i odborné konference.

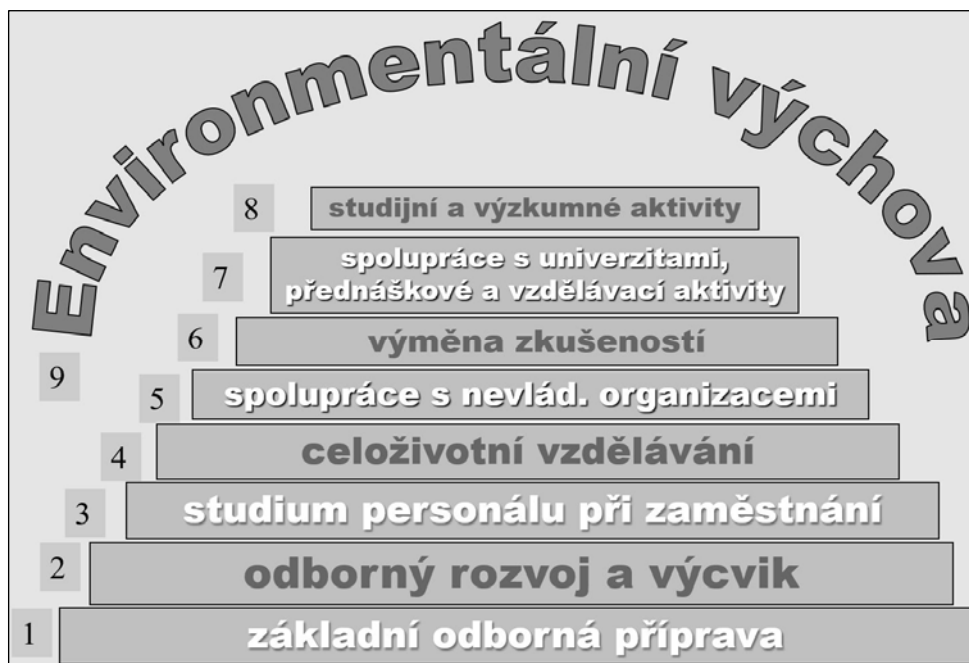


Obr. 3: Počet studentů v jednotlivých typech kurzů v roce 2021

Systém celoživotního vzdělávání zaměstnanců VS ČR tvoří celkem 9 různých úrovní či forem, které na sebe volně navazují a lze je znázornit jako pyramidu. Všichni vězeňští pracovníci po absolvování příslušných typů nástupního školení mají šanci pokračovat ve studiu ve výběrových odborných kurzech a cvičeních. Mnozí zaměstnanci si zvyšují kvalifikaci studiem při zaměstnání, přičemž nacházejí vítanou pomoc v odborné knihovně Akademie VS ČR a formou konzultací s učiteli, které již znají z kurzů základní odborné přípravy. Po dosažení vyšších akademických stupňů mohou navazovat na započaté studium účastí v kurzech vyšší odborné úrovně. Vězeňská služba je s ohledem na účel svého poslání – sociální služby pachatelům trestné činnosti – propojena řadou kontaktů s různými institucemi státními i nestátními, s nimiž se vězeňský personál setkává při společných seminářích v Akademii VS ČR. Aktivity zaměřené na výměnu praktických odborných zkušeností napříč několika resorty tedy plynule navazují na nižší patra vzdělávacího systému. Často lze vysledovat další vývoj, kdy někdejší absolventi „prvního patra“ naší pyramidy po relativně krátké době začínají působit jako lektori různých univerzit. Jako nejvyšší patro pyramidy tedy můžeme označit studijní



a výzkumné aktivity rozvíjené zaměstnanci VS ČR v různých vědeckých institucích, často v koordinaci s „rodnou“ Akademií VS ČR. Protože součástí edukačního působení na vězněné osoby je v první řadě prostředí (působení osob i zdravého environmentu), stává se environmentální chápání edukace vězňů všepronikající kulisou, na kterou nemůžeme zapomínat.



Obr. 4: Systém celoživotního vzdělávání ve VS ČR

Tradici Penologických dnů založil v roce 2013 učitel Akademie VS ČR PhDr. Jan Sochůrek, Ph.D. (1950–2018) – psycholog, vysokoškolský pedagog a výzkumný pracovník. Prvních pět let Penologické dny ve Stráži pod Ralskem organizoval a moderoval. Když počátkem roku 2018 podlehl zhoubné a nelítostné nemoci, ředitel Akademie VS ČR plk. Ing. František Vlach, Ph.D. trval na tom, že tuto tradici je třeba zachovat, a s jeho velkou podporou i s pochopením generálního ředitelství VS ČR se v následujících letech dařilo v započatém díle pokračovat. Výjimkou byl jen rok 2020, kdy konání Penologických dnů překazilo šíření nákazy Covidu-19.

|    |      |                                                                                                                                                                                                              |
|----|------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. | 2013 | <b>Drogy v současné penitenciární praxi I.</b>                                                                                                                                                               |
| 2. | 2014 | <b>Drogy v současné penitenciární praxi II.</b><br>Téma: Návykové a impulzivní poruchy – opomíjený penitenciární problém?                                                                                    |
| 3. | 2015 | <b>Drogy v současné penitenciární praxi III.</b><br>Téma: Alkohol, inhalační drogy a zneužívání léčiv v penitenciárních souvislostech – opomíjené závislosti z pohledu adiktologie?                          |
|    |      | Květen 2015<br><b>Mimořádná konference ke 100. výročí narození doc. Jiřího Čepeláka</b>                                                                                                                      |
| 4. | 2016 | <b>Psychopatologie v současné penitenciární praxi.</b>                                                                                                                                                       |
| 5. | 2017 | První část<br><b>Bezpečnostní rizika současnosti a jejich odraz v penitenciární praxi</b><br>Druhá část<br><b>50. výročí vzniku Výzkumného ústavu penologického a jeho odkaz současné penitenciární vědě</b> |
| 6. | 2018 | <b>Sebevražednost a automutilace v penitenciárním prostředí</b>                                                                                                                                              |
| 7. | 2019 | <b>Sociální práce ve vězeňství</b>                                                                                                                                                                           |
| 8. | 2021 | <b>Prevence recidivy – Rozvoj specializovaných forem zacházení s odsouzenými</b>                                                                                                                             |

*Obr. 5: Témata Penologických dnů v letech 2013–2021*

Pro první ročníky Penologických dnů byla typická témata, která byla základem těchto konferencí, Dr. Sochůrkovi, jako penitenciárnímu psychologovi, viktimologovi a adiktologovi nejbližší: zacházení s drogově závislými vězni a psychopatologie vězeňské populace. Pro první ročníky bylo také typické, že se Dr. Sochůrkovi dařilo využívat jeho dlouholetých kontaktů s předními odborníky, kteří přijímali jeho pozvání a jejich přednášky se stávaly velmi oceňovaným a žádaným lákadlem pro účastníky z řad odborného vězeňského personálu. Penologické dny se staly každý rok přitažlivou událostí naplněnou inspirativními podněty a příležitostmi k debatám a výměně zkušeností s „hvězdami“ v oborech blízkých penitenciární psychologii, pedagogice a adiktologii. S odstupem času je vidět, jak právě na Penologických dnech byly představovány rodící se vize a nové projekty, patrně to je například na rozvoji adiktologie aplikované ve vězeňském prostředí, která je v současnosti již dosti etablovaným oborem, stejně jako nové diagnostické metody – např. program SARPO. Dnes už si bez těchto specializovaných oborů neumíme současné vězeňství představit.

Není možné v tomto drobném příspěvku připomenout všechny referáty a diskuse, které si účastníci dodnes nesou v živé paměti, a s hrdostí vzpomínají, že měli to štěstí se Penologických dnů tehdy zúčastnit. Přesto se pro ilustraci pokusíme (byť s rizikem subjektivní selekce) vybrat alespoň některé osoby a zmínit obsahy jejich přednášek, které charakterizují tuto dobu po jednotlivých letech.

### **I. Penologické dny 2013 – širší téma: Drogy v současné penitenciární praxi I.**

Poprvé a v pozdějších letech pro velký zájem též opakovaně zahajovala Penologické dny přednáška prof. Anny Hogenové, která se na dané téma dokázala ze svého filosofického hlediska vždy podívat docela jinak než úzce specializovaní a do svého oboru zahledění odborníci. Navíc její strhující projev a pocit přítomnosti fenomenologického hledání a odhalování opomíjených, ale nesmírně důležitých podstat z jejich skrytosti, byl pro auditorium nezapomenutelným zážitkem. Její první přednáška nesla skromný název „Drogová závislost z filosofického pohledu“.

První ročník byl zaměřen mimo jiné na tehdy velmi aktuální problém substituční léčby a detoxifikace zvláště ve vybraných vazebních věznicích, na jehož řešení se od počátku podíleli psychiatři a adiktologové. Dr. Sochůrek také vždy zdůrazňoval nebezpečné projevy drogové kriminality a na Penologické dny zval odborníky ze specializovaných policejních složek, kteří vystupovali k tématu „Drogy jako bezpečnostní problém“

### **II. Penologické dny 2014 – širší téma: Drogy v současné penitenciární praxi II. a užší téma: Návykové a impulzivní poruchy – opomíjený penitenciární problém?**

Při druhé konferenci byl účastníkům z vězeňství objasněn širší kontext společných cílů rozšiřující se adiktologické fronty v přednášce prof. PhDr. Michala Miovského, Ph.D. nazvané „Koncepce adiktologické péče v ČR a podíl VS ČR“. Akcent na prevenci u nejmladší ohrožené populace připomněla doc. PhDr. Vratislava Černíková, CSc. V přednášce „Péče o závislého mladistvého pachatele“. Souvislost diagnostiky a následně cíleně rozvíjené sekundární prevence ve vězeňství se ukázala v přednášce dvou zástupců tvůrčího týmu programu SARPO, Mgr. Tomáše Koňáka a Mgr. Františka Draheho na téma „První výsledky hodnocení vlivu drog nástrojem SARPO“.

### **III. Penologické dny 2015 – širší téma: Drogy v současné penitenciární praxi III. a užší téma: Alkohol, inhalační drogy a zneužívání léčiv v penitenciárních souvislostech – opomíjené závislosti z pohledu adiktologie?**

Třetí penologické dny přinesly do vězeňství inspirace z adiktologické praxe zaměřené na mladistvé. MUDr. Ivan Platz se prezentoval přednáškou

„Terapeutická práce s mladistvými drogově závislými v Řevnicích“ a o podobných zkušenostech referoval prim. MUDr. Marian Koranda z Dětského a dorostového detoxikačního centra Nemocnice Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Praze.

Téhož roku v květnu se v Akademii VS ČR konala „Mimořádná konference ke 100. výročí narození doc. Jiřího Čepeláka“ a tato košatá autoritativní postava zakladatelská postava novodobé české penitenciaristiky byla připomenuta jeho spolupracovníky a pamětníky jako dodnes vydatný zdroj nápadů a koncepčních doporučení pro budoucí různorodé směry odborné práce ve vězeňství.

#### **IV. Penologické dny 2016 – téma: Psychopatologie v současné penitenciární praxi.**

Čtvrté penologické dny byly přehlídkou výrazných a známých osobností, které účastníkům zprostředkovaly odborné podněty na velmi zajímavá a ve vězeňství potřebná témata:

doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc.: Predikce násilí ve forenzní psychologii.

Mjr. Bc. Alexander Fuč: Vraždy se sexuálním motivem z pohledu kriminalisty.

Prim. MUDr. Růžena Hajnová: Jak dál v péči o sexuální devianty.

plk. Mgr. Dušan Gáč: Výkon zabezpečovací detence v penitenciární praxi.

doc. PhDr. Karel Balcar, CSc.: Abnormální osobnosti v životě a trestné činnosti.

#### **V. Penologické dny 2017 – téma: Problematika extremismu a radikalismu ve věznicích.**

Páté Penologické dny byly v první části nazvané „Bezpečnostní rizika současnosti a jejich odraz v penitenciární praxi“ příležitostí pro přednášky na téma spolupráce specializovaných policejních složek s odborníky ve vězeňství. Druhá část konference se po dvou letech opět vrátila k odkazu práce Výzkumného ústavu penologického u příležitosti 50. výročí jeho založení.

#### **VI. Penologické dny 2018 – téma: Sebevražednost a automutilace v penitenciárním prostředí.**

Šesté Penologické dny otevřely téma prevence sebevražd a pomoci lidem v existenciální krizi. Čili téma, které se týká jak vězněných osob, tak i personálu, který s nimi zachází, a tato stresující práce nese s sebou také psychická rizika. O koncepčních záměrech vytvářeného systému prevence suicidií přenášel PhDr. Petr Winkler, který se dva roky poté stal ředitelem Národního

ústavu duševního zdraví. Navazoval na něho hlavní psycholog VS ČR PhDr. Václav Jiříčka, Ph.D. a další odborníci z vězeňství, jejichž referáty vyznívaly jako varování před podceňováním suicidálních rizik na základě zkušeností z praxe. Velkým obohacením konference byl proto také referát PhDr. Daniely Vodáčkové, která se suicidiím a intervencím v krizi věnuje po celý svůj profesní život.

### **VII. Penologické dny 2019 – téma: Sociální práce ve vězeňství.**

Na sedmé konferenci bylo hlavní téma sociální práce s vězni nahlíženo z různých pohledů penitenciární a postpenitenciární praxe. Na úvod zazněl zahraniční referát psycholožky Evy Klostermann „Sociální péče o vězně v Dolním Sasku“. Do popředí se dostala problematika zadlužování prezentovaná z legislativního pohledu soudcem Nejvyššího soudu ČR JUDr. Davidem Vlášilem a z pohledu poradenského, který reprezentoval Petr Schneedörfler, předseda spolku Lighthouse, ale také např. předsedkyně Mezinárodního vězeňského společenství Gabriela Kabátová. Sociologickými tématy se zabývala doc. PhDr. Kateřina Nedbálková, Ph.D. a PhDr. Lucie Vidovičová, Ph.D. Prospěšná byla také účast předsedy podvýboru pro vězeňství Petra Sadovského a dalších poslanců Parlamentu ČR.

### **VIII. Penologické dny 2021 – téma: Prevence recidivy – Rozvoj specializovaných forem zacházení s odsouzenými.**

Po nucené roční pauze způsobené protiepidemickými opatřeními se podařilo v roce 2021 připravit konferenci, která přinesla velmi široký přehled různých forem speciálně výchovných aktivit PZ, standardizovaných programů a terapií, které realizují především specialisté – odborní zaměstnanci VS ČR, často ve spolupráci s psychiatry a nestátními neziskovými organizacemi. Referáty se dotkly např. témat: Výkon zabezpečovací detence; Pilotní program Good-Lives Model; Standardizované programy PARDON, ZUŘÍVEC, GREPP, Victim Impact Training, TP Kemp a 3 Z. Na závěr byl zařazen samostatný blok adiktologů, kteří ve specializovaných oddílech realizují programy pro výkon ochranných léčení protidrogových, protialkoholních a pro patologické hráčství.



Obr. 6: Sborníky a monografie z Penologických dnů v letech 2013–2021

Tento příspěvek měl za cíl upozornit na význam centrálního vzdělávacího zařízení VS ČR jako platformy pro pořádání odborných konferencí Penologické dny, které mají minimální trojí efekt:

- 1) konference se stávají přirozenou součástí systému celoživotního vzdělávání vězeňského personálu;
- 2) konference akcelerují zavádění nových metod a forem diagnostiky, prevence a penitenciárního zacházení do vězeňské praxe;
- 3) konference slouží také jako reprezentace odborné práce vězeňského personálu pro veřejnost laickou i odbornou, domácí i zahraniční.

Proto je samozřejmostí, že sborníky a monografie z Penologických dnů jsou dostupné na webové stránce Akademie VS ČR: <<https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/akademie-vs-cr/sekce/publikace-a-dokumenty-z-minulych-penologicky-ch-dnu>>.

**PaedDr. Lubomír Bajcura, Ph.D.**

pedagogické oddělení

Vězeňská služba ČR

Akademie VS ČR

Máchova 200

471 27 Stráž pod Ralskem



## LÁTKOVÉ A NELÁTKOVÉ ZÁVISLOSTI AKO VÝZVA PRE RESOCIALIZÁCIU V PENITENCIÁRNEJ PRAXI

doc. PhDr. Ingrid Hupková, PhD.

**Abstrakt:** *Príspevok poukáža na závislosti (drogové a behaviorálne) v kontexte iných sociálnopatologických javov a rizikového správania. Okrem drogových - látkových závislostí poukáža na závislostné správanie nelátkovej povahy, tzv. nelátkové návykové choroby, niektoré ich spoločné znaky. V závere zakcentuje problematiku závislostí ako aktuálneho a pretrvávajúceho problému jednak v resocializácii osôb vo výkone trestu, ako aj profesijnej príprave väzenského personálu.*

**Abstract:** *The present text aims to emphasise both drug and behavioral addictions in the context of other sociopathological phenomena and risk behaviour. Apart from substance drug addictions, the text likewise stresses non-substance addictive behaviour, and some of the common characteristics between the two. The article at the end highlights the issue of a current and persisting problem of addiction, both in the resocialization of prisoners and in the professional training of prison staff.*

Problematika závislostí látkovej i nelátkovej povahy teda drogových a behaviorálnych závislostí je nielenže nanajvýš aktuálna, ale jej význam narastá. Odborníci na sociálnu patológiu dnes závislostné správanie zaraďujú medzi päť najrizikovejších sociálnopatologických javov spolu s kriminalitou a delikvenciou, násilím vo všetkých jeho formách, zámerným sebapoškodzovaním a suicidálnym správaním. Je zrejmé, že jednotlivé sociálnopatologické javy veľmi úzko spolu súvisia a navzájom sa nielen ovplyvňujú, ale aj potencujú. Závislostné správanie možno však vnímať aj ako jednu z foriem rizikového správania.

Z pohľadu psychopatológie, psychiatrie, psychológie, neurovied a iných vied ale najmä adiktológie (vedy o závislostiach) možno konštatovať, že na pozadí mnohých závislostí sa nachádzajú prežité traumatické udalosti. Každý z nás zažíva traumy. Bessel van der Kolk, (2001, s. 9) v tejto súvislosti uvádza, že ako „ľudské bytosti patríme k mimoriadne odolnému druhu. Od nepamäti sme sa spamätávali z neľútostných vojen, nespočetných katastrof (prírodných i spôsobených človekom), násilia a životných sklamaní. Traumatické zážitky zanechávajú stopy, či už vo veľkom merítku (v našich dejinách a kultúre), alebo v našom okolí (v našich rodinách) a temné tajomstvá sa nepozorovane



odovzdávajú z generácie na generáciu. Rovnako tak majú dopad na našu myseľ a emócie, našu schopnosť sa radosť a prežívať blízkosť s druhými dokonca i na naše biologické a imunitné systémy.“ (2021, s. 9). Ako autor uzatvára trauma navyše ovplyvňuje nielen tých, ktorí ju priamo zažili, ale aj blízke osoby.

V súčasnosti prežívaná pandémia ochorenia Covid 19 ako aj vzniknutý vojnový konflikt na Ukrajine, môže viesť prežitiu mnohonásobných traumatických udalostí, ktoré môžu byť v pozadí a môžu potenciálne viesť k vzniku a rozvoju závislostí látkovej a nelátkovej povahy ako disfunkčnej copingovej stratégie zvládania záťažových situácií. Do popredia sa dostáva téma chronického stresu.

Dnes bezpochyby neexistuje žiadny pracovník v tzv. pomáhajúcich profesiách, ani pracovník v resocializačnej starostlivosti či v penitenciárnej praxi, ktorý by sa pri svojej práci nestretol s ľuďmi, ktorí či už u seba alebo v užšom či širšom sociálnom prostredí sa potýkali/potýkajú so závislostným správaním látkového alebo nelátkového charakteru. Z uvedeného je zrejmé, že adiktológia ako veda o závislostiach (prevencii, liečbe resocializácii, harm reduction i následnej podpore) nestráca nič na svojom význame, ba naopak jej význam i opodstatnenie narastá. A keďže prevencia by v najširšom a najvšeobecnejšom význame mala nájsť vhodné formy predchádzania sociálnopatologickým javom, či rizikovému správaniu, špeciálna a osobitá pozornosť by mala byť venovaná práve mladým ľuďom – deťom a mládeži, ktorí právom tvoria osobitne zraniteľnú cieľovú skupinu vo vzťahu k vzniku tohto rizikového a seba-deštruktívneho správania. Na pomyselnnej druhej, protivažnej časti tohto spektra bezpochyby možno vidieť viacnásobných recidivistov. Ako v tejto súvislosti uvádza Jůzl, M. pri analýze príčin a etirológií kriminálnej kariéry recidivisti sami vidia súvis s látkovými závislosťami (najmä alkohol a iné drogy) ale aj nelátkovými závislosťami napr. gamblérstvo (In Jůzl, M. 2021, s. 9). Autor v jednej z najväčších a najnovších výskumných štúdií uvádza, že práve „recidivisti vidia hlavnú príčinu svojej kriminálnej kariéry vo svojom kriminálnom štarte, ktorý spočíva v nasledujúcich faktoroch, ktoré sa s nimi vlečú celý čas (väčšinou od mladosti) ich zločinného konania a stratenia sa v začarovanom bludnom kruhu:

1. drogy a alkohol, závislosti (najmä gamblerstvo), z čoho vyplýva **druhý faktor**;
2. potreba financií na drogy a alkohol – mamona a túžba rýchlo zbohatnúť, získať majetok, naopak, zadlženosť, neplatenie výživného a pod. ako aj masívne dlhy – škody z trestnej činnosti, alimenty, pôžičky, poplatky na získavanie peňazí na alkohol a iné drogy a iné“. (In Jůzl, M. 2021, s. 10)

Úplná väčšina respondentov – väzňov recidivistov (až 75 %) sa podľa citovaného autora „pohybuje v previazanom kruhu: drogy, alkohol – potreba získať peniaze na drogy vrátane alkoholu, čo nutne vedie k páchaniu trestnej činnosti“ (In Jůzl, M. 2021, s. 10).

Z ohľadom na uvedené sa v ďalšej časti príspevku zameriame nielen na klasifikáciu drog - psychoaktívnych látok, poukážeme aj na znaky vymedzujúce syndróm závislosti, a priblížime nelátkové návykové choroby, behaviorálne závislosti alebo závislosti na procesoch, ich základné charakteristiky a spoločných šesť komponentov závislostného správania.

### Drogy – psychoaktívne látky

V európskom i celosvetovom kontexte sa pri klasifikácii látkových závislostí využíva klasifikačný systém WHO, Medzinárodná klasifikácia chorôb (MKCH 10 a následná MKCH 11), ktorá podľa M. Orela (2020, s. 194) „vymedzuje stavy, ktoré sú psychoaktívnymi látkami vyvolané alebo podmienené, a konkretizuje látky, ktoré do kategórie psychoaktívnych spadajú nasledovne:

- *Poruchy spôsobené užívaním alkoholu (F10.0-9)*
- *Poruchy spôsobené užívaním opioidov (F11.0-9)* patria sem prírodné opioidy opium, morfín), polosyntetických (napr. heroin odvodený z morfínu) i syntetických (kodein, methadon, buprenorfin, fentanyl)
- *Poruchy spôsobené užívaním kanabinoidov (F12.0-9)* predovšetkým marihuana a hašiš
- *Poruchy spôsobené užívaním sedatív a hypnotík (F13.0-9)*
- *Poruchy spôsobené užívaním kokaínu (F14.0-9)*
- *Poruchy spôsobené užívaním stimulancií (F15.0-9)* metylanfetamín alebo pervitin, kofeín atď.
- *Poruchy spôsobené užívaním halucinogénov (F16.0-9)* MDMA teda extáza
- *Poruchy spôsobené užívaním tabaku (F17.0-9)*
- *Poruchy spôsobené užívaním prchavých rozpúšťadiel (F18.0-9)*
- *Poruchy spôsobené užívaním niekoľkých látok a iných psychoaktívnych látok (F19.0-9)* ide o kombinácie viacerých látok alebo psychoaktívnych látok nezaraďených vyššie“ (Orel, 2020, s. 194)

Potrebné je však aj zmieniť sa o kategórii látok – substancii, ktoré Americká psychiatrická spoločnosť (APA) v najnovšom Diagnostiko-štatistickom manuáli (DSM 5) ako aj Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) v MKCH-

10 zhodne uvádzajú, ako nadmerné užívanie látok, ktoré môžu byť poškodzujúce, aj keď nevyvolávajú závislosť. Ide o kategóriu **F 55 abúzus (zneužívanie) látok nevyvolávajúcich závislosť** (napr. vitamíny, antacidá a iné). Pozitívom nesporne je, že v tomto členení sú obsiahnuté legálne aj ilegálne psychoaktívne látky.

### Znaky vymedzujúce syndróm závislosti

Syndróm závislosti sa diagnostikuje podľa MKCH – 10 v prípade, ak v priebehu posledného roka došlo k trom alebo viacerým javom uvedeným nižšie v texte: (In Křížová, 2021, s. 88)

- a) „silná túžba alebo pocit pudenia užívať látku baženie;
- b) problémy v kontrole užívania látky a to pokiaľ sa týka začiatku ale aj ukončenia alebo množstva látky;
- c) telesný (somatický) odvykací stav, ak je látka užívaná s úmyslom zmenšiť jeho príznaky čo je zrejme z typického odvykacieho syndrómu pre jednotlivé látky alebo z užívania rovnakej alebo veľmi príbuznej látky so zámerom zmenšiť alebo odstrániť odvykacie príznaky;
- d) vzrastanie tolerancie ako vyžadovania vyšších dávok, aby sa dosiahlo účinkov pôvodne vyvolaných nižšími dávkami (napr. u užívateľov alkoholu alebo opiátov, kde dávky, ktoré užívajú denne by zneschopnilo alebo aj usmrtilo užívateľa bez tolerancie);
- e) postupné zanedbávanie iných potešení alebo záujmov v prospech užívania psychoaktívnej látky a zvýšené množstvo času venovaného získaniu alebo užívaniu látky alebo postupné zvyšované množstvo času na zotavenie sa z jej účinkov;
- f) pokračujúce užívanie napriek jasným dôkazom zjavne škodlivých následkov“. (In Křížová, 2021, s. 88)

Kým v oblasti látkových – drogových závislostí, závislostí na substanciiach panuje konsenzus a jednotnosť, problematika nelátkových návykových chorôb alebo závislostného správania nelátkovej povahy je pomerne mladou, dynamicky sa meniacou. Východisko pre prístup k nelátkovým závislostiam (diagnostike, liečbe, podpore i primárnej prevencii) tvoria látkové závislosti, a najviac prebádanou je závislosť na hrách teda patologické hráčstvo – gambling.

## Nelátkové návykové choroby –behaviorálne závislosti

V poslednom období sme svedkami skutočnosti, že sa do nášho slovníka dostávajú nové pojmy, ako sú *gambling, gaming, sexting, craving, cybersex* a iné. Rovnako bežne ľudia hovoria o závislosti od práce, sociálnych sietí, hazardu, počítačov, mobilov, jedla, sexu či vzťahov, lásky, cvičenia, prestýžie, moci, peňazí, slávy, prestýžie, majetku a iných... Je zrejmé, že aj keď mnohé zmienené „nelátkové závislosti“ oficiálne klasifikačné systémy chorôb **zaraďujú do iných skupín ako závislosť, niektoré vôbec nepoznajú, avšak je zrejmé, že majú tieto tzv. nelátkové návykové choroby s látkovými (drogovými) závislosťami mnoho spoločného.**

V pozadí každého závislého spôsobu správania je *„narušenie schopnosti jedinca prežívať príjemné pocity, resp. pocity slasti na základe prirodzených, bežným životom poskytovaných podnetov a situácií, podmienené poruchou funkcie mozgového systému odmeňovania, ktoré vedie u predisponovaných osôb k cielenému opakovaniu náhradných zdrojov príjemných pocitov slasti a blaha. Látkové a nelátkové podnety pôsobiace v určitých dávkach, intervaloch či určitý čas spôsobujú dlhodobé a možno aj trvalé zmeny v neuronálnych okruhoch zodpovedných za prežívanie odmeňujúcich pocitov.“* (Ľ. Nábělek, 2008, s. 11). Kľúčovú úlohu z neurobiologického hľadiska zohráva dopamínový systém odmeny v mozgu.

Závislosti sú multifaktoriálne podmienené, avšak v etiológii závislostného správania zohrávajú svoju úlohu okrem iných aj nezvládnuté vývojové úlohy. P. Vondráčková (In Blinka et al., 2015, s. 89) uvádza, že „každá vývinová etapa ľudského života prináša so sebou špecifické potreby, obavy, emócie, spôsoby vnímania a stratégie zvládania“. Väčšina vývinových teórií sa zhoduje v tom, že najdôležitejšie pre vývin človeka sú predovšetkým rané vývinové fázy, naopak, neúspešný prechod cez tieto rané fázy vedie obvykle ku komplikáciám v ďalších vývinových fázach, ktoré sa môžu prejaviť v podobe psychopatologických problémov. O vplyve nezvládnutých vývojových úloh jednotlivca, narušenej schopnosti vzťahov s druhými i k sebe samému, neschopnosť autoregulovať – zvládnuť a uniesť svoje nepríjemné pocity ako o rizikových faktoroch vzniku závislostného správania poznamenávajú mnohí významní adiktológovia Nešpor K. (2020), K. Kalina (2003), M. Miovský (2008) a ďalší.

Americká psychiatrická spoločnosť (APA) v Diagnosticko-štatistickom manuáli (DSM 5, 2013) hovorí o *návykovej poruche* (angl. addictive disorder), nakoľko závislosť môže vzniknúť i bez prítomnosti psychoaktívnej substancie, a teda *návykové môžu byť aj niektoré typy správania*. Označované sú ako **nelátkové návykové choroby, behaviorálne závislosti** (K. Skařupová,

In Blinka et al., 2015, s. 21) alebo aj *ako závislosti na procesoch* (Křížová, 2021, s. 37). Ide o takú podobu návykových chorôb, ktorá sa nevytvorila ani k látke alebo ani skupine látok, ale na *určitej činnosti a ďalších faktoroch, ktorú sú s touto činnosťou spojené* (I. Křížová 2021, s. 37).

V MKCH – 10 (2020) sú nelátkové závislosti radené medzi *Poruchy osobnosti a správania dospelých* (sem zaraďuje patologické hráčstvo, nutkavé kradnutie – kleptomániu, nutkavé zakladanie požiarov – pyromániu, trichotillomaniu – nutkavé vytrhávanie vlasov a iné návykové a impulzívne poruchy). Podstatou týchto porúch je *chorobná túžba oddávať sa určitej činnosti, jej návykovosť* a v istej miere aj *impulzivnosť a kompulzivnosť*, ktorá je vedomá a žiadaná.

### Základné charakteristiky behaviorálnych závislostí

Podľa Smolíka (In Křížová, 2021, s. 38) možno vymedziť tri základné charakteristiky behaviorálnych závislostí:

- 1) je to neschopnosť alebo neochota odolať pokušeniu urobiť to, čo jednotlivca môže potenciálne poškodzovať alebo čo nie je prijímané spoločnosťou;
- 2) narastajúci tlak, či určitú formu cravingu teda bažebnia, ktorá narastá pred venovaním sa návykovej činnosti, ale ktoré sa zníži v priebehu prevádzania tejto činnosti;
- 3) jednotlivec pociťuje návykovú činnosť ako stav vzrušenia a vedome chce tieto činnosti urobiť, avšak po uskutočnení sa dostavia výčitky, hnev alebo ľútosť.

K. Skařupová uvádza, že *prototypom behaviorálnej závislosti je patologické hráčstvo*, ktoré je najviac preskúmanou nelátkovou závislosťou a jeho diagnostické kritériá boli priamo odvodené z drogových závislostí“ (Skařupová, K. In Blinka et al., 2015, s. 22). Medzi impulzívne a návykové choroby podľa S. Fischera a J. Škodu (2014, s. 135) patria okrem patologického hráčstva aj závislosť od práce (vorkoholizmus) a závislosť od nakupovania (oniománia, shopoholizmus).

### Šesť komponentov závislostného správania

Na základe podobností medzi látkovými závislosťami, hráčstvom a ostatnými behaviorálnymi závislosťami zostavil Mark M. Griffiths (2005) operačnú definíciu publikovanú ako skladačku **šiestich nasledujúcich komponentov**:

- 1) **zaujatie (saliencia)** – označuje stav, keď sa daná aktivita stane tým najdôležitejším v živote jedinca, ktorý trávi väčšinu času jej vykonávaním či premýšľaním o nej;
- 2) **zmeny nálady** – odkazujú na akútny účinok na psychiku jedinca, ktorý môže zažívať vzrušenie či pocity úľav;
- 3) **tolerancia** – znamená, že dotýčny potrebuje na dosiahnutie efektu viac aktivity než na začiatku;
- 4) **syndróm odňatia** – často predstavuje podráždenosť a náladovosť, pri behaviorálnych závislostiach však chýbajú klasické abstinenčné príznaky;
- 5) **konflikt** – je kľúčovým komponentom a môže sa prejavíť tak v rovine interpersonálnej (napríklad v podobe problémov vo vzťahoch či v zamestnaní), ako aj intrapsychickej (ako pocity straty kontroly či výčitky svedomia);
- 6) **relaps** – je termín pre návrat k pôvodným vzorcom správania po období abstinencie, keď jedinec pomerne rýchlo dosiahne extrémne polohy.“ (K. Skařupová, In Blinka et al., 2015, s. 23)

Akékoľvek správanie, ktoré napĺňa všetkých týchto šesť kritérií, sa môže podľa Griffithsa považovať za závislosť. Ako autorka uvádza, **bez prítomnosti konfliktu** však nemožno hovoriť o závislosti, ale o **excesívnom (nadmernom) používaní**. Ako príklad uvádza online závislosti, pri ktorých jednotlivec trávi veľa času napríklad na sociálnych sieťach bez toho, aby ohrozoval bežné fungovanie. Ak je trávenie času v online prostredí či hranie *v súlade v súlade s predstavami, nenarúša iné povinnosti, nemožno hovoriť o závislosti ale o excesívnom po/užívaní*. K. Skařupová (In Blinka et al., 2015, s. 24) pripomína, že pre látkové a nelátkové závislosti je spoločný aj priebeh ochorenia a vždy prítomné **silné baženie** (craving), nutkavé užívanie a užívanie na dosiahnutie istého emočného stavu (regulácia emócií).

Popredný český adiktológ K. Nešpor (20015, s. 2) v tejto súvislosti súhlasne dodáva, že práve **craving** – baženie, neovládateľná túžba, nutkanie opakovať správanie – je „**základným stavebným materiálom**“ každej závislosti – **látkovej aj nelátkovej povahy**. Psychická závislosť prebieha podobne ako pri závislosti na psychoaktívnych látkach, pristupuje sa v liečbe k obom typom závislosti obdobne (I. Křížová, 2021, s. 38).

## Záverom

Pre pomáhajúce profesie je významné vychádzať zo skutočnosti, že látkové aj behaviorálne závislosti sa môžu stať problémom ľudí všetkých vekových kategórií, naprieč celému spektru ontogenézy jedinca, imúnny z hľadiska veku nie je nik. Podľa našich skúseností, žiaľ špecifická primárna prevencia zameraná kompetentne a odborne na celú širokú oblasť nelátkových závislostí, takmer úplne absentuje, alebo je vykonávaná náhodne a sporadicky, vôbec nie komplexne a dostatočnou profesionálnou erudíciou. Preto je potrebné aktivizovať vzdelávanie multiplikátorov primárnej prevencie v oblasti nelátkových závislostí kontinuálnym vzdelávaním. Nielen psychiater a adiktológ, ale aj celá sieť profesionálov v pomáhajúcich profesiách – psychológ, špeciálny pedagóg, sociálny pedagóg, sociálny pracovník, pedagóg, pracovníci probačnej a mediačnej služby, restoratívnej justície, resocializační pedagógovia a ďalší odborníci v téme duševného zdravia, tvoria sieť profesionálnej prevencie a účinnej pomoci. Vzhľadom na svoju preventívnu kompetenciu majú práve títo odborníci odborný a ľudský potenciál významnou mierou eliminovať výskyt toho **vysokorizikového správania**.

Záver príspevku si dovoľíme citovať myšlienku A. Škovieru, ktorí poukazuje na skutočnosť, že *„materializácia potrieb, individualizmus, egocentrizmus a časové zameranie temer výlučne na prítomnosť spolu s mediálnou mocou a jej mediálnou normou „zamorujú pôdu“ natolko, že z nej „nevyrastajú ideály“ výchovy. Absencia ideálov výchovy, pozitívnych vzorov, je teda akýmsi logickým dôsledkom prostredia, v ktorom dnes žijeme“* (2018, s. 3-4).

Z hľadiska sociálnej prevencie sa vynára rad „sociálnych výziev“, ktoré neustratili na svojom význame: Medzi ne patrí:

- vnímať prevenciu ako nádej, možnosť na optimalizáciu,
- spájať ju s prítomnosťou a budúcnosťou,
- nevnímať prevenciu len ako iba „rad na seba nadväzujúcich opatrení“ alebo len tréning sociálnych zručností,
- vnímať prevenciu ako kontinuálny proces kultivácie človeka, jeho výchovného ovplyvňovania a formovania,
- a hľadať a nachádzať dobro v každom z nás (Škoviera, 2018).

Ako uvádza v tejto súvislosti Jůzl, M. (2021, s. 10) „Mimoriadne vysoké počty väzňov recidivistov sú veľmi nežiaduce vzhľadom na ubytovacie kapacity väzňov potom naďalej zostávajú vo väzniciach so strážením v oddeleniach s vysokým stupňom zabezpečenia a vo väzniciach so zvýšeným strážením. Začat kroky k vysvetleniu príčin uvedených procesov a predovšetkým zníženie existujúcej vysokej recidívy páchatelov trestnej činnosti, ktorí vykonávajú

trest odňatia slobody v zmienených typoch a oddeleniach väznic, je preto z hľadiska potrieb VS ČR (Väzenskou službou České republiky) i z celospoločenského hľadiska nevyhnutné. Aby bolo možné recidíve úspešne čeliť, treba poznať jej príčiny“.

Problematicu závislostí ako aktuálneho a pretrvávajúceho problému je nutné reflektovať nielen v resocializácii osôb vo výkone trestu, ale premietnuť ju aj do profesijnej prípravy väzenského personálu.

Pri práci s ľuďmi užívateľmi ale aj ľuďmi s návykovým správaním a závislosťou je nevyhnutné poskytovať klientom a ich rodinám pravdivé informácie, ktoré sú v súlade s aktuálnym vedeckým poznaním a rovnako je dôležité mať ujasnený vlastný postoj k látkovým a nelátkovým závislostiam. Závislostné správanie látkového a nelátkového charakteru patrí, patrí a pravdepodobne aj bude patriť k **najvýznamnejším témam profesionálov v oblasti duševného zdravia**.

### Literatúra

- BENKOVIČ, J. 2008. Novodobé nelátkové závislosti. In *Sociálna prevencia: Prevencia nelátkových návykových chorôb*, roč. 3, 2008, č. 1, s. 8-11. ISSN 1336-9679.
- BENKOVIČ, J. 2015. Riziká modernej doby. In *Bedeker zdravia špeciál. Ako zvládať nelátkové závislosti*. s. 3, 2015, ISSN 13367 2734
- BLINKA, L., et al., 2015. *Online závislosti*. Praha: Grada, 2015, 195 s., ISBN978-80-247-5311-9.
- FISCHER, S. – ŠKODA, J. 2014. Sociální patologie. Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení. Grada, 2014, 231 s. ISBN 978-80-247-5046-0.
- HUPKOVÁ, I. – LIBERČANOVÁ, K. 2012. *Drogové závislosti a ich prevencia*. Vysokoškolské skriptá. Trnavská univerzita v Trnave. 153 s. ISBN 978-80-8082-563-8.
- HUPKOVÁ, I. 2017. Internet a online závislosti. *Sociálna prevencia* 2/2017. s. 27-30, ISSN 1336-9679.
- HUPKOVÁ, I. 2022. Behaviorálne závislosti a prevencia. In *Sociálna prevencia* 1 2022, s. 33-34, ISSN 1336-9679.
- JUZL, M. 2021. Príčiny recidívy páchatelov trestnej činnosti. In *Sociálna prevencia*. 2 2021, s. 9-10, ISSN 1336-9679.
- KALINA, K. et al: 2003. *Drogy a drogové závislosti*. Medziodborový prístup. 2, Praha : Úrad vlády Českej republiky, 2003, 343 s. ISBN 80-86734-05-6



- KOLK, B. Van der Kolk, 20021. Tělo sčítá rány. Vydavatelstvo: Jan Melvil publishing, 496 s. ISBN 9788075551306.
- KŘÍŽOVÁ, I. 2021. Závislosti. Pro psychologické odbory. Praha: Grada, 2021. 280 s., ISBN 9788027117543.
- NÁBĚLEK, E. 2015. Mozgový systém odmeny a závislostné správanie. In Sociálna prevencia. 2/2015, ISSN 1336-9679.
- NEŠPOR, K. 2015. Kto zvládne craving, zvládne aj závislosť. In Bedeker zdravia špeciál. Ako zvládať nelátkové závislosti. s. 2, 2015, ISSN 13367 2734.
- OREL, M. et al. 2021. *Psychopatologie. Náuka o nemocech duše*. Praha: Grada, 2021, 430 s. ISBN 978-80-271-2529-6.
- SKAŘUPOVÁ, K. 2015. Jednaní ako droga. In BLINKA, L., et al. Online závislosti. Praha: Grada, 2015, s. 21-38, ISBN 978-80-247-5311-9.
- ŠKOVIERA, A. 2018. Mediálne formovaný homo consumericus ako problém sociálnej prevencie. In Sociálna prevencia 2, 2018, s.3-4. ISSN 1336-9679
- VONDRÁČKOVÁ, P. 2015. In BLINKA, L., 2015 et al. Online závislosti. Praha: Grada, 2015, s. 89-110, ISBN 978-80-247-5311-9.

**doc. PhDr. Ingrid Hupková. PhD.,** vyštudovala psychológiu (výchovné poradenstvo) na Univerzite Komenského v Bratislave, kde absolvovala aj rigoróznú skúšku a ukončila doktorandské štúdium. V roku 2019 sa stala docentkou v odbore sociálna práca. Má ukončený dlhodobý výcvik v humanistickej psychoterapii a je členkou Slovenskej psychoterapeutickej spoločnosti. Absolvovala aj dlhodobý sociálno-psychologický a arteterapeutický výcvik, ako aj výcvik využitia relaxačných techník. Celý svoj profesionálny život pracuje v Národnom osvetovom centre, kde pôsobí v oblasti vzdelávania a sociálnej prevencie. Pôsobí aj ako vysokoškolská pedagogička na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave na katedre psychológie. Je lektorkou a trénerkou vzdelávania mládeže a dospelých predovšetkým v témach duševného zdravia. Má bohatú publikačnú činnosť a aktívne vystupuje na odborných vedeckých podujatiach. Od roku 2021 je členkou Výboru pre primárnu prevenciu Rady vlády SR pre duševné zdravie –zástupca Ministerstva kultúry SR. Sedemnášť rokov pôsobí ako odborná redaktorka a zostavovateľka odborného časopisu Sociálna prevencia. Časopis je Časopis je indexovaný v Bibliographia medica Slovaca (Slovenská lekárska knižnica) a zaradený do citačnej databázy CiBaMed.

## SPRAVEDLNOST, NEBO ZÁKON?

### ÚVAHA O PRÁVU, SOUDNICTVÍ A ZÁKONNOSTI

doc. PhDr. Albín Škoviera, PhD.

Když si vezmeme naučné slovníky, resp. zadáme do internetového vyhledávače pojmy spravedlnost, právo, zákon, morálka, svědomí nebo trest a skutečně se nad nimi hlouběji zamyslíme, většině z nás aspoň chvíli potrvá, než si je aspoň trochu v myšlenkách uspořádá. Především v takových situacích, když jistou míru jejich idealizované nekonkrétnosti v nás komparujeme s dnešní realitou. V současném postmoderním či postfaktuálním světě se totiž nejednou potýkáme právě s tím, že při jednání, které má očividně nejen morálně velmi pochybné dimenze a kontexty, je problém na oficiální úrovni uzavřen dnes již okřídleným tvrzením: „Je to v souladu se zákonem!“ Nebo dokonce: „Skutek se nestal!“ Je zcela běžné, že si právě největší „grázlové“ mohou dovolit zaplatit nejlepší obhájce. (Je to ale spravedlivé?) A že zpravidla ještě docela dobře „obejdou“. Dokonce, že poškozený se má nakonec omluvit za „křivé“ obvinění.

„*Mravnost a právo jsou matka a dcera*“ píše Arnošt Lustig (2010) v Případu Marie Navarové. Důležitou součástí spravedlnosti a rozhodování je nepochybně svědomí. Jde o soubor „*etických principů, kterými jedinec řídí své jednání a které fungují jako vnitřní autorita schvalující nebo zamítající jeho jednání*“ (Jandourek, 2007, s. 244). Je to reflexe toho, co považujeme za „dobré“ a co za „zlé“. Se svědomím mohou souviset i smysluplné pocity viny, a především snaha jedince odčinit reálnou vinu za čin, kterým někoho poškodil nebo někomu ublížil. Právě v reálně reflektovanému pocitu viny provinivšího se vidím potenciál k pozitivní změně.

Vzpomínám si na šikovnou, ale velmi problémovou dívku, která byla před 35 lety v mojí výchovné skupině v diagnostickém ústavu. Po odchodu z něj jsem se s ní zcela náhodou setkal na vrátnici jedné věznice, kde jsem čekal na příchod jednoho ze zaměstnanců, a ona uklízela. Když mě uviděla, skoro se „propadla od hanby“. Její stud jsem vnímal jako signál, že je v ní potenciál k pozitivní změně. Doufal jsem v tuto změnu. Před rokem se mi ozvala. Napsala mi, co všechno na své životní cestě zvládla, ukončila střední školu s maturitou, zvládla rozvod, stará se o své nemocné dítě. Jedním z několika důležitých lidí na její cestě do standardního života jsem byl prý i já.

Téměř denně se v médiích setkáváme s kauzami a obviněními, které se objevují především v aktuálně „konjunkturálních oblastech“ – obvinění fot-

balisty s rasizmu, sexuální obtěžování hvězdy showbyznysu, která si naň vzpomněla po letech, sexuální zneužívání dětí, učitelů, kněžími apod. Nezpochybněji a nezlehčuji existenci a vážnost těchto jevů, ale ukazuje se, že někdy stačí nařčení **jednou osobou** (a „vhodná mediální masáž“), její motivace přitom může být rozmanitá, dokonce může být promyšlenou pomstou, a „oběť“ je potrestána. Známy slávistický fotbalista dostal desetizápasový herní distanc, australského kardinála Pella po 400 dnech ve vězení osvobodil až Nejvyšší soud. (<https://dennikstandard.sk>).

Z praxe se pamatujeme na případ, kdy čtrnáctiletá dívka, vzhledem ke svému věku se značnou sexuální aktivitou a zkušenostmi, která byla umístěna do pěstounské rodiny, obvinila plnoletého syna pěstounů z pohlavního zneužití. I díky odbornému posudku se nakonec zjistilo, že to byla její pomsta za to, že ji odmítl. Při „mediálních lynčích“ dochází nejednou dokonce k paradoxnímu požadavku, aby nehledal při obviňování důkazy „žalobce“, ale aby důkazy o své nevině poskytl „obviněný“. To, jaké může mít nespravedlivé nařčení psychické, profesní i partnerské důsledky, radši pomineme. Kde je ale spravedlnost?

V současnosti se otevřela i řada dalších problémů, které mají právní i morální rozměr. Masivní (i)migrace vedla k právním i morálním dilematům, nakolik máme pomáhat lidem, kteří sice mají právo si zvolit zemi, kde chtějí žít, ale porušili zákony České republiky, resp. zákony Evropské unie. Je to zkouška našeho skutečného humanistického cítění a přesvědčení, nebo jsou to jen ideály ochránářských neziskových organizací a výnosného obchodu lidí, kteří migraci organizují? Následně je tu i reálný problém, do jaké míry respektovat specifika jiné kultury, které s migrací souvisejí. Např. islámské právo šaria vychází z úplně jiného kulturně-náboženského konceptu a je s našim právem zcela nekompatibilní. Je pro tuto komunitu a domácí komunitu spravedlnost skutečně to samé?

Covidová pandemie se pravděpodobně jen stala spouštěčem toho, co tu tělo už delší dobu jako potenciální odezva na vysokou regulaci ze strany státu i Evropské unie – občané mají pocit, že jsou stále více a více omezovány jejich svobody, jejich možnost rozhodování, že názory mimo mainstreamu se neberou v úvahu, nebo se dokonce na různé úrovni postihují. Odpor k povinné vakcinaci je zřejmě nejen odporem proti samotnému očkování. Je to možná i reakce na zklamání ze současné politiky, na odtrženost politiků od občanů, na poměrně nízkou vymahatelnost práva, na to, že občan má dojem, že jen plní požadavky různých institucí, že nemá na výběr.

Symboličnost pokrouceného paragrafu vnímám nejen jako symbol, ale jako reálný fakt. Vystihuje totiž to, že ne všechny zákony jsou ve vzájemném

souladu, ale že je možné je různě i účelově interpretovat. Na jedné straně se setkáváme např. s právem dítěte na život, na druhé straně je tu právo ženy na abortus. Upřednostňování potratu je tu, dle mého názoru, jasným pragmatismem. Schotte (2009) známý výrok Thomase Hobbesa „auctoritas, non veritas, facit legem“ - autorita, ne pravda, stanoví právo – dává do titulku svého článku. Jde tedy zřejmě o pravdu, která platila nejen před 460 lety, ale platí dodnes – zákonné rozhodnutí nerovná se vždy i spravedlnost. V mírnější podobě i mezi slovenskými soudci koluje výrok: „Přišli si na soud pro spravedlnost, ušlo se jim zákona!“

Jako ilustrativní východisko nám mohou posloužit dvě biblické situace:

*Tehdy přišly ke králi dvě ženy nevěstky a postavily se před něj. Jedna z těch žen řekla: „Prosím, můj pane, já a tato žena bydlíme v jednom domě a já jsem u ní v domě porodila. Třetího dne po mém porodu také tato žena porodila. Byly jsme spolu a v tom domě s námi nebyl nikdo cizí, v domě nebyl nikdo kromě nás dvou. Syn této ženy však v noci zemřel, neboť ho zalehla. Proto v noci vstala, a zatímco tvá otrokyně spala, vzala mého syna od mého boku, položila si ho do klína a svého mrtvého syna položila do klína mně. Ráno jsem vstala, abych svého syna nakojila, ale on byl mrtev. Když jsem si ho však zrána pozorně prohlédla, zjistila jsem, že to není můj syn, kterého jsem porodila.“*

*Druhá žena však prohlásila: „Nikoli. Můj syn je ten živý, a ten mrtvý je tvůj.“ Ale první trvala na svém: „Ne. Tvůj syn je ten mrtvý, a ten živý je můj.“ A tak se před králem hádaly. Král řekl: „Tato tvrdí: ‚Ten živý je můj syn, a ten mrtvý je tvůj.‘ A tato tvrdí: ‚Ne, tvůj syn je ten mrtvý, a ten živý je můj.‘“ Král proto poručil: „Podejte mi meč.“ Přinesli tedy před krále meč. A král nařídil: „Rozetněte to živé dítě ve dvě. Jednu polovinu dejte jedné a druhou polovinu druhé.“*

*Tu řekla králi žena, jejíž syn byl ten živý a již se srdce svíralo soucitem nad jejím synem: „Prosím, můj pane, dejte to živé novorozeně jí, jen je neusmrcujte!“ Ale druhá řekla: „Ať není ani moje ani tvoje. Rozetněte je!“ Tu král rozhodl: „Dejte to živé novorozeně té, která řekla: ‚Neusmrcujte je,‘ to je jeho matka.“*

*Když se celý Izrael dozvěděl o rozsudku, který král vynesl, jala je bázeň před králem. Viděli, že je nadán Boží moudrostí k vykonávání soudu. (Bible, 1Krl, 3.16-28)*

Známý starozákonný text o rozhodnutí krále Šalamouna, který z titulu svého „úřadu“ a moci byl i soudcem, je v mnohém dodnes podnětný. Jako první podnět se nabízí teze, že moudrost a spravedlnost jsou důležité atributy soudní moci. Na jedné straně taková moc nevyvolává v občanech strach, ale

bázeň a respekt, na druhé straně je to jasný požadavek na to, jaký soudce má být – moudrý a spravedlivý, minimálně se o spravedlnost má usilovat.

Druhý podnět souvisí se svědomím. Jedna z žen se byla ochotna vzdát se svého vlastního dítěte, záleželo jí na něm, neměla svědomí ho nechat zabít. Pro druhou byl osobní zisk mnohem důležitější než morálka a spravedlnost, smrt „cizího“ dítěte, v případě, že ho nezíská pro sebe, v ní nevyvolával pocity viny.

Jako třetí podnět se nabízí úvaha nad zákonností a zákonem. Izraelité měli mnoho zákonů a usměrnění, které se týkali běžného života i plnění povinností (uvádí se, že jich je 613). Jejich součástí je i Desatero. Šalamoun však na řešení sporu nepoužil ani jeden z předpisů „sbírky zákonů“, ale rozhodoval se na základě pochopení sporné situace, pochopení motivace dvou aktérek sporu, jejich svědomí, a snahou o spravedlnost. Nešlo mu tedy jen o naplnění zákona, ale o spravedlnost. Fakt, že toto rozhodnutí vzbudilo pozitivní ohlas mezi občany, můžeme vnímat tak, že ho veřejnost vnímala nejen jako moudré, spravedlivé, ale i morální.

Když v jiném biblickém textu (Jn, 1.4) Pilát, v souvislosti s Ježíšem, říká Židům „*Hleďte, vedu vám ho ven, abyste věděli, že na něm nenalézám žádnou vinu*“ a přesto jim ho „pragmaticky“ vydá k ukřižování, se nepřímou ukazuje to, jakou důležitost má při soudním rozhodnutí právě jeho morálnost. I když si Pilát umývá ruce a „zbavuje se“ tak svého podílu viny. V konečných důsledcích se tu upozorňuje na mimořádně vysoké nároky na morálnost soudce. Důvěryhodnost soudů je však prakticky ve všech postsocialistických zemích nízká. Např. na Slovensku v roce 2019 vůbec nedůvěřovalo soudům 22 % a spíše nedůvěřovalo 42 % občanů, v Česku je to trochu lepší, spíše nedůvěřuje anebo zcela nedůvěřuje asi 40 % osob.

Odborníci vnímají v právní teorii několik přístupů k tomu, jak se chápe právo. Jde o to, zda v popředí chápání „spravedlnosti“ je spíše zákonnost, nebo spíše morálnost. Za základní přístupy k právu, zákonům a spravedlnosti se zpravidla považují dva značně odlišné přístupy – **přístup přirozeně-právní** a **přístup právně pozitivistický**.

a) Přirozeně-právní teorie nepovažují za jediný a poslední zdroj a kritérium práva zákony určité společnosti, uznávají vyšší (etické) kritérium správnosti zákonů, které je rozhodující při posouzení jejich legitimacy a platnosti. Mají blízko k interpretaci více přes „ducha zákona“ než jen přes jeho „literu“. Při zákonech si kladou otázku: Jaký byl záměr zákonodárce? Když v polovině devadesátých let unesli s „požehnáním“ slovenské tajné služby prezidentova syna a následně zastupující prezident Mečiar udělal na tyto činy

amnestii, bylo učiněno zadost zákonosti, ale bylo to vzdálené jakékoliv spravedlnosti a morálnosti. Po 17 letech došlo k zrušení amnestií Ústavním soudem a v prosinci 2021 potvrdil rozhodnutí i Soudní dvůr Evropské unie. Tedy potvrdil, že i morálně pochybné a účelové amnestie je možné „zákonným způsobem“ zrušit.

b) Pozitivistické právní teorie nadřazují normativní stránka práva nad jeho morální aspekt, tím do jisté míry vlastně oddělují zákon a spravedlnost. Ten, kdo má zákonnou moc, může vytvářet zákony, ten má i „pravdu“. Zákony se v ní mnohem více ztotožňují s mocenským tlakem než jakousi „abstraktní morální spravedlností“. Norimberský proces a obhajoba válečných zločinců, ale například i obhajoba těch, kteří stříleli do lidí při překračování hranic při pokusech o emigraci z bývalého Československa, byla spojena z hlediska pozitivistické teorie práva s věcně správným tvrzením, že jednali v souladu se zákonem. Pozitivistický přístup je proti předcházejícímu přístupu v rozhodnutích soudce mnohem předvídatelnější, ale poskytuje i prostor na alibizmus. (Lukšík a kol., 2017)

Samotné věznění a výkon trestu probíhá i ve vyspělých zemích, které jsou považovány za demokratické, ve značně odlišných podmínkách, v diapazonu od „amerického“ Guantanamo až po norský Skien, co částečně souvisí s tím, zda je chápání trestu spíše retributivní, nebo restorativní. Na jedné straně existují velmi drsné až ponižující podmínky vězení, na druhé straně nadstandard. Jak např. běžný občan může vnímat fakt, že Anders Breivik (dnes už Fjotolf Hansen), který zabil 77 lidí, má v rámci výkonu trestu k dispozici tři cely – obytnou, pracovní a tréninkovou (spolu 30 čtverečních metrů) a v nich nejen televizi, psací stůl, ale i X-box a běhací pás? ([www.idnes.cz](http://www.idnes.cz))

Zcela zásadní otázkou, jaký rámec vytváří pro spravedlnost dnešní svět postmoderny. Vícero autorů (např. i Janebová, 2005) popisuje její charakteristiky. Přijali jsme je (Lukšík a kol., 2017) a přidali k nim ještě několik dalších. Patří k nim zejména:

- **nedůvěra k lidem**, potlačování tradiční mravnosti (etiky) a její nahrazování právními předpisy a normami (včetně např. tzv. etických kodexů či standardů); pokud Desatero v plném znění nezabere ani polovinu normované strany, původní americká ústava bez dodatků má přibližně jen 13 normovaných stran, směrnice Evropské unie, která určuje pravidla kvašení kysaného zelí, má již více než 400 stran;
- **dvoutvárnost**, na jedné straně sice postmoderna například nabízí právo na vyjádření svého názoru, na svobodu projevu a „bojuje“ proti „značkování“, na druhé straně sama jiné, než mainstreamové názory v podstatě

nepřijímá a nositele takových názorů nálepkuje či pranýřuje (od starých struktur, přes nacionalisty a fašisty až po homofoby či xenofoby);

- **destrukce i vcelku v minulosti funkčních institucí**, institutů a systémů, které by mohly být symbolem minulosti (novomanželská půjčka, systém učňovského školství, systém náhradní výchovné péče) a jejich nahrazování novými institucemi a systémy;
- **„ekonomizace“ většiny každodenních procesů**, materializace života, která je spojena s tlakem na nárůst spotřeby jako „podpory“ růstu ekonomiky, spotřeba se stává zásadním atributem kvality života;
- **oslabování pozice autority odborníků**, ve které se odráží např. nárůst počtu vysokoškolsky vzdělaných lidí, korektní i nekorektní internetové informace a nárůst „odborníků na všechno“, jisté selhání autorit, snížení prestiže akademického sektoru, ale i lobbingové aktivity neziskového sektoru a
- **iluze rovnosti šancí**, která je sociálním konstruktem, ale není sociální realitou, vůbec nerespektuje variabilitu biologických a psychologických předpokladů a zdravotních limitů (když se např. narodíme jako dítě byznysmena, je mnohem větší předpoklad, že budeme studovat v zahraničí na výběrové škole a než běžná populace, při výšce 175 cm zřejmě nebudeme hrát v NBA podkošového hráče, při domáhání se zákonnosti či dokonce spravedlnosti máme mnohem méně šancí, když nemáme silně vybudovanou rezilienci a přiměřené finanční zabezpečení atd.);
- **hypertrofie práv** spojená s cíleným smícháním kategorie základních lidských práv s ostatními právy jako rovnocennými; na jedné straně nárůst požadavků na legislativní zakotvení specifických práv pro řadu různorodých parciálních skupin (od lidí s mentálním postižením, přes práva sexuálních menšin až po práva seniorů), na druhé straně zvyšování závislosti na právních službách a zvyšování moci právníků, prohlubování „propasti“ mezi spravedlností a právem, silné propojení práva s ekonomikou; domníváme se, že více než o změny, které souvisí s kvalitou života a „novými“ sociálními a kulturními právy, to souvisí s povýšením práva (zákona) nad etické principy;
- **posun vnímání „normality“** od toho, co je přirozené k tomu, co je nejen technicky a technologicky možné, ale co se stává postupně legislativně přípustné (od genetických zásahů do embrya, přes asistovanou reprodukci až po eutanazii);
- **sociální hyperprotektivní pedocentrismus** spojený s takovou interpretací práv dětí, která není vyvážená s právy a povinnostmi jejich rodičů, či

jiných zákonných zástupců, omezuje tak vlastně u dětí rozvoj užitečných životních zručností;

- **velký nárůst administrativní byrokracie** a její průnik nejen do oblasti pracovní, ale i do různorodých oblastí běžného života (Hampl, 2018), při čem se tato byrokracie stává výrazným a specifickým prostředkem kontroly jednotlivce;
- **etická flexibilita**, kdy se při posuzování konkrétního jevu, o jeho morálnosti/ nemorálnosti, neuvažuje primárně v rovině obvyklých norem v dané společnosti, ale především jednak v kontextu, v jakém došlo k jejich porušení, jednak v kontextu „vyšších“ ekonomických priorit (víme, že se např. v Číně porušují lidská práva, ale „byznys je byznys“), ale i když změním výrazně pohled na problém, protože chceme „držet krok“ s dobou;
- **relativizaci vnímání práva**, zákonnosti a spravedlnosti. Dochází k ní v prvním řadě v souvislosti s informační globalizací, která umožňuje i běžnému občanovi vnímat nejen rozdíly v trestních sazbách, ale i to, co se v různých státech považuje a nepovažuje za trestný čin, ve druhém řadě v souvislosti s nestabilním právním prostředím, ve kterém dochází při mnohých zákonech k jejich další a další novelizaci;
- **přerozdělení moci**. Postmoderna je prezentována právě přes liberální hodnoty zásadní změnou jejího rozdělení. Masivní mediální prezentace liberálních hodnot v prostoru, kde jsou jiné myšlenkové proudy mediálně marginalizované, vytváří společenské klima, jednostranný mocenský tlak spojený více s ideologií než odborností, ve kterém vyznávat jiné hodnoty než ty mainstreamové – tzn. hodnoty liberální, není znakem „normality“. To, že jsou média sedmou velmocí, není metafora, ale realita. Mluví-li Bourdieu (1998) o symbolické moci, nechápe ji jako něco nedostatečně vlivného. Symbolická moc je symbolickou proto, že má sílu redefinovat symboly – významy jevů a ovlivňovat cílovou skupinu. Promítá se do procesu „normalizace“, tedy jde zde o to, „*přivést někoho k tomu, aby se podřídil nebo přijal normu či standard, uskutečňovat jako normální to, že přeměníme prvky osoby či situace*“. (Epstein, 1999, s. 9)

Polský aforista S. J. Lec (1986) před léty napsal: Jinak voní seno koním, jinak zamilovaný. Tato moudrost zřejmě platí, i když se jedná o rozhodnutí soudu (nebo jiné rozhodovací instituce). Jinak je rozhodnutí vnímáno soudcem, jinak odsouzeným, pravděpodobně jinak poškozeným, jinak ho vnímá „mediální“ prostředí, jinak ti, kteří mají blízký vztah s odsouzeným nebo poškozeným. Soudce je zpravidla nejbližší zákonnosti, ale je nejbližší i spravedlnosti?



## Seznam použitých zdrojů

- BIBLE. 2001. *Český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost. ISBN 978-80-85810-29-8
- BOURDIEU, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum. 179 s. ISBN 80-7184-518-3
- EPSTEIN, L. 1999. „The culture of social work.“ In *Chambon, A. S., Irving, A., Epstein, L. (eds.) Reading Foucault for social work*. New York: Columbia University Press, pg. 3-26. ISBN 978-0-231-10716-1
- HAMPL, P. 2018. *Prolomení hradeb*. Proč západní civilizace podléhá islámu a jaká je naděje na její záchranu. Nakladatelství: Naštvané matky. ISBN: 978-80-906573-1-1
- <https://dennikstandard.sk/121186/kardinal-pell-hovoril-o-tom-preco-bol-dokonalym-tercom-pre-sudy-papez-frantisek-sa-stretne-s-bidenom/> [cit. 22.12.2021]
- [https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/breivik-soud-zamitnuti-stiznost-podminky-ve-vezeni.A180621\\_110211\\_zahranicni\\_kuce](https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/breivik-soud-zamitnuti-stiznost-podminky-ve-vezeni.A180621_110211_zahranicni_kuce) [cit. 22.12.2021]
- JANDOUREK, J. 2007. *Sociologický slovník*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-269-0
- JANEBOVÁ, R. 2005. K čemu je sociálním pracovníkům teorie aneb post-moderní feministická perspektiva o „krizi poznání.“ In *Smutek, M. (ed.) Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové. 2005. s. 69-78. bez ISBN
- LUSTIG, A. 2010. *Případ Marie Navarové*. Praha: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-229-5
- LEC, S. J. 1986. *Neučesané myšlienky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. Bez ISBN
- LUKŠÍK, I., ŠKOVIERA, A., HARGAŠOVÁ, L., FICO, M. 2017. *Kvalita života dětí a mladých lidí v ústavnej starostlivosti*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnavsiensis. ISBN 978-80-568-0077-5
- SCHOTTE, D. 2009. Auctoritas, non veritas, facit legem! Zur angeblichen Politischen
- Theologie in Thomas Hobbes' Leviathan. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*. Volume 57, Issue 5, s. 709-724. ISSN 2192-1482

doc. PhDr. Albín Škoviera, PhD.

Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice

## OTÁZKY A KLASIFIKACE U DISOCIÁLNÍ PORUCHY OSOBNOSTI

*Mgr. Eva Vášová, Ph.D.*

Disociální porucha osobnosti je nejčastější psychiatrickou poruchou u lidí, kteří byli uvězněni. Systematický mezinárodní přehled zjistil, že je přítomna asi u 47 % lidí, kteří jsou v současné době uvězněni (Fazel a Danesh 2002). Přitom literatura o současných a dříve vězněných osobách poukazuje na způsoby, jak samotné vězeňské prostředí i požadavky na reintegraci mohou zhoršit některé symptomy poruchy (Schnittker, Larimore a Lee, 2020)

Poruchy osobnosti jsou hluboce zakořeněné a trvalé vzorce chování ukazující neměnnou odpověď na širokou škálu osobních a sociálních situací. Reprezentují extrémní nebo významné odchylky od způsobů, kterými průměrný člověk v dané kultuře vnímá, myslí, cítí a zvláště má vztahy k druhým. Takové vzorce chování mají tendenci být stabilní a zahrnovat různé oblasti chování a psychologického fungování. O poruchách osobnosti mluvíme ve chvíli, kdy se jedná o výraznou nebo extrémní podobu. Je potřeba ji nezaměňovat s akcentovanou osobností, kdy je víc v popředí jeden nějaký rys a nejedná se o poruchu nebo když se jedná právě o strukturu, přičemž každý z nás má nějakou strukturu osobnosti. U každého se objevují nějaké rysy, ale neznamená to, že se jedná o poruchu.

V Mezinárodní klasifikaci nemocí (MKN) 10. revizi najdeme pak dělení poruch osobnosti na specifické. Je mezi nimi i disociální porucha osobnosti. Ta se v literatuře často spojuje s kriminálním chováním. Disociální porucha osobnosti někdy bývá nesprávně označena jako psychopatie, někdy jako sociopatie a ani jeden význam není úplně přesný i když mají společné rysy. Pro disociální poruchu osobnosti se používá i pojem antisociální porucha osobnosti. Antisociální se používá v Diagnostickém a statistickém manuálu Americké psychiatrické společnosti (DSM). V Evropě je tedy spíš zvykem používat pojem disociální. Antisociální znamená proti-společenská, jak už název vypovídá. Občas narazíte na pojem asociální, ale tento termín není správný. Tedy není to chybný pojem, ale neznamená to označení totožné s antisociální nebo disociální. Antisociálním můžeme označit člověka, který je proti společenským pravidlům. Zatímco asociální (kdy písmenko a – znamená bez nebo označuje nedostatek) bude spíš osoba stažená v izolaci, která se bude vyhýbat kontaktům nebo v sociálních interakcích bude cítit úzkosti. Přímou asociální poruchu osobnosti jako diagnózu není. Jedná se spíše o rys. O disociální poruchu osobnosti nevíme přesně, jak vzniká, ale vedle vrozených dispozic má velký vliv i prostředí, zejména tedy výchova a rodinné prostředí, ve kterém

dotyčný vyrůstal. Samo sociální prostředí není důvodem rozvoje disociální poruchy osobnosti, ale podílí se na tom, jak se bude projevovat.

Doposud se odborníci řídili tím, že disociální porucha osobnosti je charakterizovaná bezohledností v sociálních závazcích a nedostatkem citění pro druhé. Takže neschopností být empatický. A že chování nelze snadno změnit ani odměnou ani trestem. Tito lidé mají nízkou frustrační toleranci a nízký práh pro spouštění agrese. A to včetně násilných činů. Navíc nejsou schopni se poučit z vlastních zkušeností. Lidé s disociální poruchou osobnosti mohou mít tendence lhát druhým proto, aby dosáhli vlastního úspěchu anebo nabízet nějaké přijatelné vysvětlení pro jejich chování, které je společensky nepřijatelné nebo konfliktní.

Od 1. 1. 2022 měla vejít v platnost MKN 11. revize. Ta přinesla změnu v chápání diagnostiky poruch osobnosti. V tomto novém pohlížení nejde tolik o typ poruchy osobnosti (o určení diagnózy oné specifické poruchy), ale spíše jde o závažnost patologie. Původní návrh MKN-11 u poruch osobnosti bylo zrušit kategorie poruch osobnost kromě obecného popisu poruch – k diagnostice poruchy osobnosti musí být přítomny obecné diagnostické rysy jako problémy v mezilidských vztazích a zhoršené fungování jedince. Dál pak mohou být specifikovány (mírná, střední a závažná) – což je založeno na popisu závažnosti poruchy, jaký dopad mají abnormální rysy na jedincovo sociální fungování a fungování v zaměstnání, jaké hrozí pro něj či ostatní osoby ohrožení.

Nový koncept při diagnóze poruch osobnosti je pak hodnocení osobnostních potíží. Tento pojem souvisí s těmi charakteristikami, které mohou ovlivnit léčbu. Ale nezvyšují úroveň závažnosti poruchy a pouze na jejich základě nelze udělit diagnózu poruch osobnosti. Narozdíl od poruch osobnosti se tyto osobnostní potíže projevují kognitivním a emocionálním prožíváním a vyjadřováním se jen přerušovaně nebo s nízkou intenzitou. Návrh změny MKN-11 vzhledem k poruchám osobnosti byl celkem radikální – někteří výzkumníci a praktici se obávali zrušení diagnostických kategorií poruch osobnosti a preferovali hybridní povahu modelu – dimenzionální povahu, ale se zachováním kategorií poruch osobnosti. Ústředním problémem byla obava ze ztráty diagnózy hraniční poruchy osobnosti.

Proto zahrnuli domény osobnostních rysů. Zde najdeme rozdělení rysů na několik typů a mimo jiné tam najdeme i disociálnost u poruchy osobnosti (ICD-11, 2019).

Ve zmíněném americkém manuálu spadá antisociální porucha osobnosti do klastru B (afektovaní). Ve stejném klastru jsou vedle ní zařazeny i poruchy osobnosti histrionská, narcistická a emočně nestabilní porucha osobnosti.

Všechny tyto poruchy se charakteristicky projevují dramatickými, emocionálními a nepředvídatelnými interakcemi s ostatními.

Pro antisociální poruchu osobnosti je dle DSM-V potřeba splnit 4 diagnostická kritéria, z toho první kritérium je rozdělené na 7 dílčích znaků:

A. Nerespektování a porušování práv druhých od 15 let, jak naznačuje jeden ze sedmi dílčích rysů:

1. Nedodržení zákonů a norem tím, že se zapojí do chování, které má za následek zatčení nebo by odůvodňovalo trestní zatčení
2. Lhaní, klamání a manipulace za účelem zisku nebo vlastní zábavy,
3. Impulzivní chování
4. Podrážděnost a agresivita, projevující se tím, že často napadá ostatní nebo se zapojuje do bojů
5. Sprostě přehlíží bezpečnost sebe i ostatních,
6. Vzorec nezodpovědnosti a
7. Nedostatek výčitek svědomí za činy

**Další diagnostická kritéria jsou:**

- B. Osoba je starší 18 let,
- C. Porucha chování byla přítomna v anamnéze před 15. rokem věku
- D. Antisociální chování se nevyskytuje v kontextu schizofrenie nebo bipolární poruchy. (APA, 2013)

Někteří odborníci mají problém s touto diagnózou, protože dle nich se překrývá s psychopatií. Termín psychopatie se dříve používal pro označení poruch osobnosti obecně. Následně se od používání termínu upustilo a aktuálně se nejedná o přísně vymezený termín. Proto se v literatuře liší jeho používání. Termín se běžně používá k označení superzločinců až po obchodníky, kteří se pohybují v šedé zóně, mají vysoké zisky v práci a dosahují je tak, že zůstávají na správné straně zákona, ale na špatné straně morálky. Podle žádného manuálu pro duševní poruchy není specifikována porucha psychopatie, nejsou tedy jasné vymezená kritéria, co musí osoba splňovat.

Ale právě v diagnostice dle DSM V jsou 2 diagnostické přístupy, sekce II a Sekce II a právě sekce III zahrnuje specifikátor psychopatie, který psychopatii považuje za specifickou variantu antisociální poruchu osobnosti popsanou nedostatkem úzkosti nebo strachu a odvážným interpersonálním stylem, který může maskovat maladaptivní chování. Dále se vyznačuje nízkou úzkostí, nízkým stažením se a vyhledáváním pozornosti. Ve zkratce to vypadá tak, jako by se rozlišovala psychopatie od antisociální poruchy osobnosti tak,

že u psychopatie je ještě navíc prvek smělosti. Někteří odborníci tvrdí, že se měla antisociální porucha osobnosti a psychopatie sjednotit, jiní jsou zase přesvědčeni, že by se mělo hledat, jak je citlivěji od sebe odlišit. Nejpoužívanějším klinickým hodnocením psychopatie zůstává Hareho škála psychopatie. Existují ale i novější modely jako je třeba triarchický model navržený Patrickem. Model chápe psychopatii jako zahrnující tři odlišné, ale vzájemně propojené fenotypové dispozice – disinhibici, troufalost a podlost.

Psychopatie je, zdá se, spojena s rozporem mezi emocemi a logickým rozhodováním. Neuropsychologická studie na věznicích z roku 2018 ukázala, že jedinci s vyššími psychopatickými rysy přeceňují okamžité odměny. Jednalo se o výzkum, kde byly pozorovány mozkové struktury pomocí magnetické rezonance a pomocí pozorování chování. Ukázalo se, že u antisociálních pachatelů jsou přítomné mozkové změny v těch částech mozku, které jsou spojeny s pozorností, seberegulací, schopností ovládat se a řešit konflikty a že dysfunkce systému odměňování zahrnuje důležitý neurobiologický rizikový faktor (Hosking, Kastman, Dorfman, Samanez-Larkin, Baskin-Sommers, Kiehl, Newman & Buckholtz, 2018). Tyto poznatky vysvětlují z neuropsychologického hlediska, co může vést k impulzivité a neobvyklému zpracování odměn. Uvažuje se nad tím, jestli by neurověda dokázala díky aktuálním pokrokům zlepšit naši schopnost identifikovat osoby s nejvyšším rizikem trestného činu. Samozřejmě eticky a právně by to šlo asi velmi obtížně aplikovat. Protože není možné někomu zobrazit pomocí MR mozek a preventivně jej podle určitých spojení v mozku zavřít do vězení nebo detence.

Otázkou je, jak zatím pracovat s lidmi, kteří mají disociální poruchu osobnosti. Mezi odborníky panuje názor, že terapeutické působení je z podstaty poruchy velice obtížné. K psychologům se nedostanou zpravidla kvůli tomu, že „trpí“ poruchou osobnosti, protože na ni nemají náhled. Spíše je do toho dotlačí okolí, které se cítí být manipulováno, obelháváno nebo i ohroženo. Častěji přicházejí kvůli přidruženým problémům, jako jsou závislosti na alkoholu a dalších drogách, depresím nebo myšlenkám na sebevraždu. Dále se objevují u odborníků až tehdy, kdy je jim nařízena léčba. Nemají zájem podstupovat psychoterapii svědomitě, spíše jde o formální podstupování terapií, aby získali potvrzení o absolvování nebo aby tím získali nějaké jiné výhody („snažím se, docházím k psychologovi, a tak si zasloužím nižší trest nebo nějakou výhodu...“). I přes to, že se jedná o nejobtížnější léčitelnou poruchu osobnosti, je možné terapeutické působení. Důležité je, aby si osoba uvědomovala, že z terapie a práce na sobě může mít i ona sama nějaké zisky, jako je třeba zmírnění úzkosti (pokud je subjektivně prožívána). Odborník, který terapeuticky pracuje s lidmi s disociální poruchou osobnosti by si měl být vědom toho, že jejich klient může mít snahu „přemoci“ terapeuta a ukázat mu

vlastní moc a sílu. Rozhodně je důležité v takové práci držet si pevně nastavená pravidla a nekompromisně na nich trvat, hranice vymezovat pevně, ale zase ne tak tvrdě, aby se u nich cítil být klient ponížený. Být transparentní a odkrývat a oslovovat manipulaci, ale bez pohoršování se. Dodržovat dohody, ale neustupovat z nich, nedělat výjimky. Funguje získání respektu, čímž jde docílit právě dodržováním těchto zásad. Nezapomínat na to, že se klient bude po delší dobu snažit o to, aby se za žádnou cenu necítil být slabý. Apel na vinu, svědomí nebo soucit nefungují stejně tak ani moralizování, nebo snaha vyvolat strach. Dříve se myslelo, že ani schizofrenie není léčitelná. Dalo by se říct, že pro náročnost práce s lidmi s disociální poruchou osobnosti není vůle ani chuť věnovat jim tolik pozornosti a vymýšlet nebo inovovat terapeutické programy právě pro tuto specifickou populaci. I pro profesionály je obtížné neustále se setkávat s mařením pokusů pomoci, s neustálou potřebou těchto klientů ukazovat „kdo je tu pánem“ a s častým pocitem selhání, že další krok nevyšel. A tak může být jednodušší říct, že s nimi nejde nic dělat. Možná nejde a možná jde a zatím nevíme, jak na to. Z mého pohledu je to ale normální, protože aktuálním problémem stále zůstává otázka, jaký terapeutický program by byl pro osoby s disociální poruchou osobnosti nejlepší? A možná nám pomůže citlivější rozdělování na různé subtypy diagnóz, protože podle toho, jak se vyvíjí diagnostické manuály se ukazuje, že je nad nimi potřeba přemýšlet trochu jinak. Nesnažit se co nejpřesněji vypilovat diagnózu podle toho, jak se nám z venku jeví, ale snažit se porozumět vnitřním psychickým procesům a na základě toho až budovat terapeutické intervence. Cílem není udělat z takového člověka morálně dokonalého. Ale snažit se dovést jej k tomu, aby se zvládl sebe-vyjádřit bez použití manipulace a necítil se při tom slabě.

### Seznam použitých zdrojů

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. (5th Edition). Washington, DC.

Fazel Seena and Danesh John. 2002. “Serious Mental Disorder in 23,000 Prisoners: A Systematic Review of 62 Surveys.” *The Lancet* 359:545–550.

Hosking JG, Kastman EK, Dorfman HM, Samanez-Larkin GR, Baskin-Somers A, Kiehl KA, Newman JP, Buckholtz JW. Disrupted Prefrontal Regulation of Striatal Subjective Value Signals in Psychopathy. *Neuron*. 2017 Jul 5;95(1):221-231.e4. doi: 10.1016/j.neuron.2017.06.030. PMID: 28683266; PMCID: PMC5796650.

International Classification of Diseases, Eleventh Revision (ICD-11), World Health Organization (WHO) 2019/2021 <https://icd.who.int/browse11>.

Mezinárodní klasifikace nemocí: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů ve znění desáté decenální revize: MKN-10 : (kapesní formát) / vyd. Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky, Praha

Patrick, C. J. (2018). Psychopathy as masked pathology. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 3–21). The Guilford Press.

Schnittker J, Larimore SH, Lee H. Neither mad nor bad? The classification of antisocial personality disorder among formerly incarcerated adults. *Soc Sci Med.* 2020 Nov;264:113288. doi: 10.1016/j.socscimed.2020.113288. Epub 2020 Aug 17. PMID: 32858490; PMCID: PMC8278498.

**Mgr. Eva Vášová, Ph.D.**

Filozofická fakulta

Masarykova univerzita, Brno

## SAMOBÓJSTWA W POLSKICH ZAKŁADACH KARNYCH I ARESZTACH ŚLED CZYCH

*Dr hab. Agnieszka Barczykowska, prof. UAM*

### Wprowadzenie

Jeśli chodzi o samobójstwa, to na całym świecie osoby umieszczone w jednostkach penitencjarnych stanowią grupę podwyższonego ryzyka w porównaniu z osobami im podobnymi, ale przebywającymi na wolności. Mimo trwających badań problem pozostaje wciąż bez rozwiązania. Konieczne są dalsze prace nad czynnikami ryzyka i chroniącymi, by w oparciu o nie konstruować skuteczne programy profilaktyczne. W niniejszym tekście prezentujemy obraz zjawiska samobójstwa w polskich jednostkach penitencjarnych w latach 2016-2021. Niniejszy tekst jest efektem badań, których celem było zidentyfikowanie skutecznych strategii profilaktyki antysuicydalnej, skierowanej do osób pozbawionych wolności.

### Teorie wyjaśniające penitencjarne zamachy samobójcze. Charakterystyka czynników ryzyka

Samobójstwo, również dokonane w warunkach izolacji penitencjarnej, może być wynikiem oddziaływania wielu czynników, zarówno o charakterze indywidualnym, jak i sytuacyjnym. Temu ujęciu odpowiadają dwa, niegdyś przeciwstawne, a dziś współhistniejące podejścia teoretyczne (Dye, 2010, s. 796-806). Pierwsze z nich, określane jako deprywacyjne, „lokuje” źródła zamachów samobójczych w środowisku więziennym. Utrata wolności, izolacja, deprywacja podstawowych potrzeb, ale również same warunki (przeludnienie, agresja w relacjach, monotonia przestrzenna i czasowa, podkultura) zwiększają prawdopodobieństwo dokonania zamachu samobójczego (Marzano i in., 2011, s. 874-883). W przeciwieństwie do perspektywy deprywacyjnej, perspektywa transmisji (importu) tłumaczy ten stan rzeczy indywidualnymi cechami skazanych, które są przenoszone do placówek penitencjarnych ze środowiska zewnętrznego, a nie specyficznymi cechami środowiska więziennego. Podejmowanie przez osadzonych zachowań suicydalnych jest tutaj warunkowane z jednej strony doświadczeniami i wartościami subkulturowymi, które ukształtowały ich w środowisku poza więzieniem, ale również chorobami, czy zaburzeniami, jakie stały się ich udziałem przed izolacją. Współcześnie obie koncepcje traktuje się jako komplementarne (Dye, 2010, s. 796-806).



Wieloletnia refleksja nad zjawiskiem samobójstwa w warunkach penitencjarnych, zarówno światowa, jak i rodzima, zaowocowała dość dobrym rozpoznaniem czynników ryzyka, przy nieco mniejszym zain-teresowaniu czynnikami chroniącymi. W literaturze przedmiotu czynniki ryzyka porządkuje się w kilka grup, m.in. czynniki socjo-demograficzne, historyczne, sytuacyjne oraz kliniczne.

W przypadku czynników socjo-demograficznych najsilniej z samobójstwem pozostają powiązane: rasa biała lub pochodzenie etniczne, płeć męska oraz pozostawanie w związku małżeńskim, choć tu wyniki nie są jednoznaczne (Zhong i in., 2020, s. e166-e167). Znaczenia nie mają niższe kwalifikacje edukacyjne oraz wiek (Marzano i in., 2016, s. 326). Jeśli chodzi o czynniki historyczne, to wiele badań wskazuje na to, że osoby podejmujące zamachy samobójcze w zakładach karnych mają w tym względzie bogatą przeszłość, sięgającą niejednokrotnie do okresu dzieciństwa. Są to osoby, które częściej doświadczały w przeszłości hospitalizacji, również w placówkach psychiatrycznych, oraz były pod opieką specjalistów z powodu zaburzeń, w tym również związanych z uzależnieniami (Marzano i in., 2016, s. 326). W przypadku samobójców penitencjarnych częściej stwierdzano w wywiadzie historię samobójstw w rodzinie oraz doświadczenie traumy powiązanej z wystąpieniem PTSD (Marzano i in., 2016, s. 327). W przypadku czynników sytuacyjnych, rozumianych jako te powiązane z wykonywaniem kary ustalono, że czynnikiem ryzyka zamachu samobójczego jest negatywne nastawienie osadzonego do sytuacji (Marzano i in., 2016, s. 327). Prawdopodobieństwo zamachu samobójczego podnosi skazanie za przestępstwo zabójstwa oraz przestępstwa seksualne, a także inne przestępstwa poza wymienionymi, dokonane z użyciem przemocy. Bardziej narażeni na ryzyko samobójstwa są osadzeni przebywający w aresztach tymczasowych. Ryzyko zamachu podnosi również brak kontaktów społecznych w instytucji izolacyjnej, a szczególnie poza nią. Bardziej narażeni na zamachy są skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności (Zhong i in., 2020, s. e166-e167). Podkreśla się również negatywny wpływ osadzenia skazanych w pojedynczych celach. Za istotny czynniki uznaje się również stres związany z doświadczaną ze strony innych więźniów przemocą oraz działaniami dyscyplinarnymi ze strony personelu więziennego. Czynnikiem ryzyka są także zmiany w aktualnej sytuacji skazanego (Suicide worldwide...[2019], s. 5) oraz niższy poziom wsparcia społecznego (Marzano i in., 2011, s. 874).

Rozpoznanie czynników ryzyka jest kluczowe dla budowania strategii profilaktycznych.

## Zamach samobójcze w polskich jednostkach penitencjarnych – – rezultaty badań własnych

W Polsce funkcjonuje 176 dość mocno zróżnicowanych jednostek penitencjarnych (w tym 64 zakłady karne, 39 areszty śledcze, 69 oddziałów zewnętrznych oraz 4 miejsca tymczasowego zakwaterowania skazanych). Największa z nich liczy 1620 miejsc (Areszt Śledczy Warszawa – Białoleka), najmniejsza 56 (Areszt Śledczy w Świnoujściu). Budynki, w których mieszczą się jednostki penitencjarne pochodzą z różnych okresów. Większość z nich powstała w XIX i XX wieku. Jednak część pochodzi nawet ze średniowiecza (Kronowo, Nowogard, Barczewo) oraz z XVII i XVIII wieku (Nowy Wiśnicz, Kamień Pomorski). Nadzór na funkcjonowaniem jednostek penitencjarnych pełni Minister Sprawiedliwości oraz Centralny Zarząd Służby Więziennej, oba z siedzibami w Warszawie.

W roku 2021 w jednostkach penitencjarnych osadzonych było 68 852 osób, z czego 81% stanowiły osoby skazane, 8% tymczasowo aresztowane, a 1 % ukarane (Roczna informacja .... [2021], s. 4). Osoby skazane osadzone są w następujących rodzajach jednostek: 1) dla młodocianych przestępców, 2) dla osób odbywających karę po raz pierwszy, 3) dla recydywistów penitencjarnych. Jednostki te mogą być zorganizowane jako: 1) jednostki typu zamkniętego, 2) jednostki półotwarte, 3) jednostki typu otwartego. Funkcjonują jednostki przeznaczone dla kobiet.

Corocznie w polskich jednostkach penitencjarnych odbiera sobie życie od 20 do 30 osób, a około 150-200 podejmuje zachowania autoagresywne w postaci innej niż samobójstwo. Mimo to Polska pozostaje wciąż krajem o jednym z najniższych współczynników samobójstw w przeliczeniu na 10 tys. osadzonych. W roku 2019 wyniósł on 2,7 wobec średniej europejskiej wynoszącej 25,1 (Aebi, Tiago, 2021, s. 112-113). Zjawisko pozostaje dość stabilne, mimo systematycznego zmniejszania się populacji więzienne. Grupą szczególnie narażoną na ryzyko zamachów samobójczych są młodociani. W przypadku tej grupy współczynnik dokonanych samobójstw w roku 2021 wynosił 3 na 1 tys. skazanych. W przypadku osób pierwszy raz karanych wynosił on 1 na 1 tys., a w przypadku recydywistów 1,5 (Roczna informacja .... [2021], s. 19-23).

Tabela 1. Samobójstwa oraz próby samobójcze w latach 2016–2021  
światło statystyk penitencjarnych

| Rok  | Liczba osób skazanych (średnia) | Liczba osób tymczasowo aresztowanych | Samobójstwa dokonane (skazani, tymczasowo aresztowani łącznie) | Współczynnik samobójstw dokonanych (skazani, tymczasowo aresztowani łącznie) | Samogresje - usiłowania samobójcze (skazani, tymczasowo aresztowani, ukarani łącznie) | Próby samobójcze osób skazanych z uwzględnieniem podziału na podgrupy klasyfikacyjnej |    |     |   | Prób y samobójcze osób ukara nych | Próby samobójcze wśród osób tymczasowo aresztowanych |   |
|------|---------------------------------|--------------------------------------|----------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|----|-----|---|-----------------------------------|------------------------------------------------------|---|
|      |                                 |                                      |                                                                |                                                                              |                                                                                       | M                                                                                     | P  | R   | W |                                   | D                                                    | M |
| 2021 | 61 648                          | 8 707                                | 26                                                             | 3,6                                                                          | 145                                                                                   | 2                                                                                     | 25 | 57  | 0 | 2                                 | 56                                                   | 3 |
| 2020 | 61 075                          | 8878                                 | 27                                                             | 3,8                                                                          | 119                                                                                   | 2                                                                                     | 22 | 43  | 0 | 1                                 | 48                                                   | 3 |
| 2019 | 65 291                          | 8356                                 | 23                                                             | 3,1                                                                          | 198                                                                                   | 3                                                                                     | 39 | 83  | 0 | 2                                 | 66                                                   | 5 |
| 2018 | 65 684                          | 7428                                 | 25                                                             | 3,4                                                                          | 208                                                                                   | 5                                                                                     | 41 | 92  | 0 | 2                                 | 61                                                   | 7 |
| 2017 | 66 292                          | 6474                                 | 26                                                             | 3,6                                                                          | 223                                                                                   | 8                                                                                     | 49 | 101 | 0 | 0                                 | 60                                                   | 5 |
| 2016 | 65 421                          | 4917                                 | 20                                                             | 2,8                                                                          | 197                                                                                   | 4                                                                                     | 46 | 92  | 0 | 3                                 | 46                                                   | 6 |

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznej Informacji Statystycznej Ministerstwa Sprawiedliwości i Centralnego Zarządu Służby Więziennej za lata 2016-2021, [online]

<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 23.02.2022).

W latach 2016-2020 skutecznych zamachów samobójczych dokonało 121 osadzonych, z czego 60 % stanowiły osoby skazane, a 40 % tymczasowo aresztowane. W 98 % byli to mężczyźni. Blisko 58 % z tej grupy stanowili recydywiści penitencjarni, 41% miało status pierwszy raz karanych, zaś jednak osoba odbywała karę w zakładzie dla młodocianych<sup>76</sup>. Jeśli chodzi

<sup>76</sup> Podobny rozkład pojawia się w przypadku osób, które podjęły próby samobójcze. Zdecydowaną większość z nich stanowią – 61% – stanowią recydywiści, co trzecia

o typ zakładu to największa grupa była osadzona w zakładzie typu zamkniętego – 66%. W półotwartym karę odbywało 29 %, a w otwartym przebywał jeden skazany.

Tabela 2. Charakterystyka osób, które popełniły samobójstwo oraz podjęły próby samobójcze wg kryteriów klasyfikacyjnych (lata 2016–2020)

| Kryterium                                         | Osadzeni, którzy dokonali samobójstwa (w %) | Osadzeni, którzy podjęli próby samobójcze (w %) |
|---------------------------------------------------|---------------------------------------------|-------------------------------------------------|
| <b>System odbywania kary pozbawienia wolności</b> |                                             |                                                 |
| Zwykły                                            | 51                                          | b.d.                                            |
| Programowanego oddziaływania                      | 34                                          | b.d.                                            |
| Terapeutyczny                                     | 11                                          | b.d.                                            |
| Brak danych                                       | 4                                           | b.d.                                            |
| <b>Grupa klasyfikacyjna skazanego</b>             |                                             |                                                 |
| Młodociany                                        | 1                                           | 5                                               |
| Pierwszy raz karany                               | 41                                          | 34                                              |
| Recydywista                                       | 58                                          | 61                                              |
| <b>Typ zakładu</b>                                |                                             |                                                 |
| Zamknięty                                         | 66                                          | b.d.                                            |
| Półotwarty                                        | 29                                          | b.d.                                            |
| Otwarty                                           | 1                                           | b.d.                                            |

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Centralnego Zarządu Służby Więziennej za lata 2016–2020.

Biorąc pod uwagę system odbywania kary, to największa grupa samobójców odbywała karę w systemie zwykłym – 51 %, następnie w programowanego oddziaływania – 34 % i terapeutycznym – 11 %. W przypadku

---

osoba klasyfikowana była jako pierwszy raz karana, a 5% zaliczone zostało do podgrupy młodocianych. Dane znajdują się w tabeli 2.

3% skazanych nie uruchomiono procedury klasyfikacyjnej i tym samym nie ustalono ani typu zakładu, ani systemu wykonywania kary, ponieważ popełnili oni samobójstwo niemal natychmiast po przybyciu do jednostki.

Co trzeci samobójca przebywała w instytucji penitencjarnej po raz pierwszy. Najczęściej skazani pozbawiali się życia po około po dwóch latach pobytu w izolacji, ale 12 % samobójców dokonało zamach w pierwszym tygodniu osadzenia, przy czym w tej grupie zdecydowaną większość (80 %) stanowiły osoby tymczasowo aresztowane. Osoby skazane dokonywały zamachów samobójczych po odbyciu jednej trzeciej kary, średnio po 874 dniach od osadzenia. Najpopularniejszą metodą pozbawienia się życia było powieszenie (91 %), zdecydowanie rzadziej osadzeni decydowali na pocięcie (6 %). W pojedynczych przypadkach samobójstwo popełnione zostało poprzez skok z wysokości, zadławienie, czy uduszenie (3 %). Przedstawiona powyżej charakterystyka samobójstw dokonywanych przez osoby tymczasowo aresztowane i skazane daje ogólny pogląd na zjawisko. Chcąc uzyskać bardziej pogłębiony obraz zjawiska samobójstwa dokonano analiz statystycznych w oparciu, o które wyodrębniono cztery różniące się od siebie grupy samobójców penitencjarnych.

1. Pierwsza grupa to osoby, u których tłem zamachu samobójczego są problemy z adaptacją do warunków penitencjarnych. Tworzą ją głównie recydywiści, skazani średnio na 7 lat pozbawienia wolności. W momencie dokonania zamachu samobójczego odbywali oni głównie wyroki za przestępstwa przeciwko mieniu (60 %), przede wszystkim kradzieże i kradzieże z włamaniem. Ich funkcjonowanie w jednostkach było mocno konfliktogenne, stąd wysoka – bo sięgająca 35 – średnia kar. Osoby z tej grupy popełniły samobójstwo przez powieszenie, średnio po 4 latach od osadzenia, w okolicach połowy kary.

2. Drugą grupę tworzą w równych częściach osoby pierwszy raz karane oraz recydywiści, którzy średnio przebywali w jednostkach co najmniej 3 razy. Cechą tej grupy są długoterminowe kary pozbawienia wolności – średni wyrok to 17 lat, przy czym wobec połowy osób z tej grupy zostały orzeczone kary 25 lat pozbawienia wolności. Przyczyną skazania były głównie przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, przy czym ponad połowa skazanych z tej grupy została skazana za zabójstwo. Samobójców z tej grupy charakteryzuje dość dobre dopasowanie do warunków izolacji, co znajdowało wyraz w wysokiej liczbie nagród – średnio było ich 43 przy 10 karach dyscyplinarnych. Skazani z tej grupy pozbawiali się życia po ponad 8 latach pobytu w jednostce penitencjarnej (średnio po 2971 dnach), zwykle w okolicach środka kary.

3. W trzeciej grupie znaleźli się skazani, którzy zamachu samobójczego dokonali w końcówce kary pozbawienia wolności. W większości (2/3 grupy) byli to recydywiści, resztę grupy stanowiły osoby pierwszy raz karane. Osoby z tej grupy zostały średnio skazane na 2,5 roku pozbawienia wolności. Biorąc pod uwagę kary i nagrody można powiedzieć, że grupa ta przyjęła strategię biernej adaptacji.

4. Czwartą grupę tworzyli grupie recydywiści i osoby pierwszy raz skazane, ze średnim wyrokiem 3,5 roku pozbawienia wolności. Nie otrzymywali w zasadzie kar i nagród. W przypadku tej grupy do zamachów samobójczych dochodziło najczęściej kilka miesięcy po pozbawieniu wolności.

Zróźnicowanie wskazanych powyżej grup, istnienie charakterystycznych i im właściwych cech winno stanowić istotną wskazówkę prowadzenia oddziaływań profilaktycznych.

### Propozycje oddziaływań profilaktycznych w sytuacji ryzyka zamachu samobójczego osadzonego

Analiza literatury przedmiotu pozwala zidentyfikować kilka kluczowych dla prowadzenia skutecznej profilaktyki antysuicydalnej kwestii. Należą do nich: diagnoza, relacje, kierunkowe oddziaływania redukcyjne oraz organizacja wykonywania reżimu kary oraz przestrzeni.

Elementem kluczowym dla profilaktyki antysuicydalnej jest diagnoza. Ważne by była ona prowadzona odpowiednio wcześnie i miała szeroki zasięg, co w tym przypadku oznacza konieczność badań przesiewowych obejmujących całą populację skazanych. Kluczowe jest nadanie diagnozie charakteru „kroczącego”, co oznacza konieczność jej powtarzania w zależności od potrzeb i jednoczesne weryfikowanie poprzednich ustaleń. Badacze wskazują konieczność badań tuż po przyjęciu do jednostki, a następnie po pierwszym miesiącu pobytu, głównie z uwagi na dość dynamiczne zmiany, jakich może doświadczyć osadzony (Marzano i in., 2016, s. 328-329). Kolejne badania powinny być powtarzane co pół roku lub częściej, jeśli istnieją ku temu przesłanki. Jeśli chodzi o zakres, to wskazuje się na konieczność objęcia badaniem takich kwestii jak: historia i aktualne występowanie zaburzeń psychicznych oraz zachowań autodestrukcyjnych, występowanie myśli samobójczych, doświadczanie poczucia beznadziejności oraz niskiego poziomu wsparcia społecznego, ryzyko kryzysu bezdomności, dysfunkcji życia rodzinnego, związanych zwłaszcza z autodestrukcją oraz doświadczenia socjalizacji w warunkach instytucjonalnych (Marzano i in., 2016, s. 328-329). Funkcjonariusze Służby Więziennej mogą korzystać z wykorzystywanych

w opiece pozapsychiatrycznej kwestionariusze samo-ceny lub skale, np. Skala SAD PERSONS (Smutni Ludzie) oraz Skala Aktualnego Ryzyka Samobójczego (SARS) (Łoza, Polikowska, 2016, s. 156-159).

Dla zapobiegania zamachom samobójczym ważne okazały się być relacje interpersonalne, tak w jednostce penitencjarnej, jak i poza nią. Jeśli chodzi o relacje skazany – funkcjonariusze, to badania pokazują, że im mniej w nich napięcie, niechęci, agresji, tym mniejsze ryzyko zamachów samobójczych (Ludlow i in., 2015, s. ix). W badaniach zespołów Lisy Marzano oraz Adrienne Rivlin, skazani wskazali, że właśnie możliwość rozmowy z pracownikami jednostek penitencjarnych, uzyskane z ich strony wsparcie, uzupełnione elementami doradztwa mogłoby skutecznie zapobiec podjęciu przez nich zamachu samobójczego (Marzano i in., 2011, s. 863-884; Rivlin i in., 2011, s. 305-327). Dla skazanych niezwykle istotne są kontakty ze światem zewnętrznym. Stanowią one łącznik ze światem spoza krat, dają nadzieję, ale również motywują do zmiany. Ją źródłem wsparcia. Dbłość o nie stanowi jeden z kluczowych mechanizmów zapobiegania zachowaniom samobójczym (Correctional Suicide Prevention...[2015], s. 43).

Osadzeni to grupa, którą doświadcza wielu problemów, dla których z różnych powodów nie szukają oni rozwiązania, albo też rozwiązania przez nich podejmowane nie okazują się skuteczne, doprowadzając w wielu przypadkach do zachowań autoagresywnych. Dlatego ważnym elementem działań profilaktycznych powinno kierowanie osadzonych z podwyższonym ryzykiem suicydalnym do specjalistycznych programów zorientowanych na z jednej strony na wsparcie kondycji psychicznej, a z drugiej na rozwój kompetencji społecznych, radzenie sobie ze stresem, zarządzanie agresją, itd. (Stijelja, Mishara, 2022). Ciekawą propozycją mogą być również programy wsparcia rówieśniczego, w których specjalnie wyselekcjonowani i przeszkoleni skazani udzielają wsparcia i pomocy w trudnych sytuacjach, pełniąc jednocześnie rolę strażnika, czy wręcz sygnalisty (Hall, Gabor, 2004, s. 19-26; Auzoult, Abdellaoui, 2013; Barker i in., 2014, s. 227-240).

Dla redukcji ryzyka samobójstwa w tej grupie istotne wydają się takie kwestie, jak ogólna poprawa reżimu więziennego poprzez zwiększenie limitu czasu poza celą, osadzanie w mniejszych, ale nie pojedynczych celach, możliwość udziału w interesujących zajęciach, dostęp do pomocy specjalistycznej (Marzano, 2016, s. 327).

## Zakończenie

Problem samobójstw dokonywanych przez osoby przebywające w jednostkach penitencjarnych mimo działań podejmowanych, tak na poziomie światowym (np. pod egidą WHO), jak i na poziomie poszczególnych krajów pozostaje wciąż aktualny. Wymaga on dalszych badań i dyskusji, bo ludzkie życie pozostaje największą wartością.

## Bibliografia

- [1] Aebi, M. F., Tiago, M. M., 2021, *SPACE I - 2020 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*, Council of Europe Strasbourg, [https://wp.unil.ch/space/files/2021/04/210330\\_FinalReport\\_SPACE\\_I\\_2020.pdf](https://wp.unil.ch/space/files/2021/04/210330_FinalReport_SPACE_I_2020.pdf) [dostęp: 24.03.2022].
- [2] Auzoult L., Abdellaoui S., 2013, *Perceptions of a Peer Suicide Prevention Program by Inmates and Professionals Working in Prisons Underestimation of Risk, the Modification of the Field, and the Role of Self-Consciousness*, „Crisis”, vol. 34(4)/2013. <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000172> [dostęp: 12.04.2021]
- [3] Barker E., Kölves K., De Leo D., 2014, *Management of suicidal and self-harming behaviors in prisons: systematic literature review of evidence-based activities*, „Archives of Suicide Research”, vol. 18(3)/2014, <https://doi.org/10.1080/13811118.2013.824830> [12.04.2021]
- [4] *Correctional Suicide Prevention Framework Working to prevent prisoner and offender suicides in Victorian correctional settings*, Melbourne 2015, [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiQ9IfepNj5Ah-WWz4sKHZtkC34QFnoECAkQAQ&url=https%3A%2F%2Ffiles.corrections.vic.gov.au%2F2021-06%2Fcorrectional\\_suicide\\_prevention\\_framework%252013aug2015%2520\\_0.pdf&usg=AOvVaw0v-eQiqVu-L9kVKrZ-IYPF](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiQ9IfepNj5Ah-WWz4sKHZtkC34QFnoECAkQAQ&url=https%3A%2F%2Ffiles.corrections.vic.gov.au%2F2021-06%2Fcorrectional_suicide_prevention_framework%252013aug2015%2520_0.pdf&usg=AOvVaw0v-eQiqVu-L9kVKrZ-IYPF) [dostęp: 21.06.2022].
- [5] Dye, M. H., 2010, *Deprivation, importation, and prison suicide: Combined effects of institutional conditions and inmate composition*, „Journal of Criminal Justice”, vol. 38(4)/2010, <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2010.05.007> [dostęp: 12.04.2021]. [10] Hall B., Gabor P., 2004, *Peer suicide prevention in a prison*. „Crisis” vol. 25(1)/2004, <https://doi.org/10.1027/0227-5910.25.1.19> [dostęp: 23.04.2022].
- [6] Ludlow A., Schmidt B., 2015, Akoensi T., Liebling A., Giacomantonio C., Sutherland A., *Self-inflicted Deaths in NOMS' Custody Amongst 18–24 Year Olds. Staff Experience, Knowledge and Views*, Cambridge 2015,



[https://www.researchgate.net/publication/332029350\\_Self-inflicted\\_Deaths\\_in\\_NOMS'\\_Custody\\_Amongst\\_18-24\\_Year\\_Olds\\_Staff\\_Experience\\_Knowledge\\_and\\_Views](https://www.researchgate.net/publication/332029350_Self-inflicted_Deaths_in_NOMS'_Custody_Amongst_18-24_Year_Olds_Staff_Experience_Knowledge_and_Views), <https://doi.org/10.7249/RR916> [dostęp: 02.08.2022]

[7] Łoza B., Polikowska M., 2016, *Skala Aktualnego Ryzyka Samobójczego (SARS)*, „Neuropsychiatria”, vol. 8(4)/2016.

[8] Marzano L., Fazel S., Rivlin A., Hawton K., 2011, *Near-lethal self-harm in women prisoners: Contributing factors and psychological processes*, „Journal of Forensic Psychiatry & Psychology”, vol. 22(6)/2011, [https://www.researchgate.net/publication/232830764\\_Near-lethal\\_self-harm\\_in\\_women\\_prisoners\\_Contributing\\_factors\\_and\\_psychological\\_processes](https://www.researchgate.net/publication/232830764_Near-lethal_self-harm_in_women_prisoners_Contributing_factors_and_psychological_processes), <https://doi.org/10.1080/14789949.2011.617465> [dostęp: 23.04.2022].

[9] Marzano L., Hawton K., Rivlin A., Smith E., Piper M., Fazel S., 2016, *Prevention of Suicidal Behavior in Prisons. An overview of initiatives based on a systematic review of research on near-lethal suicide attempts*, „Crisis”, vol. 37(5)/2016, <https://psycnet-1apa-org-1j30ambky0192.han.amu.edu.pl/PsycARTICLES/journal/cris/37/5>, <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000394> [dostęp: 12.12.2021].

[10] Marzano L., Hawton K., Rivlin A., Fazel S., *Psychosocial influences on prisoner suicide: A case-control study of near-lethal self-harm in women prisoners*, „Social Science and Medicine”, vol. 72 (6)/2011, s. 874-883.

[11] Rivlin A., Fazel S., Marzano L., Hawton K., 2011, *The suicidal process in male prisoners making near-lethal suicide attempts*, „Psychology, Crime & Law”, vol. 19(4)/2011, [https://www.researchgate.net/publication/241716400\\_The\\_suicidal\\_process\\_in\\_male\\_prisoners\\_making\\_near-lethal\\_suicide\\_attempts](https://www.researchgate.net/publication/241716400_The_suicidal_process_in_male_prisoners_making_near-lethal_suicide_attempts) [dostęp: 19.01.2022].

[12] *Roczna informacja statystyczna za rok 2020, 2021*, Ministerstwo Sprawiedliwości - Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 19.01.2022]

[13] Stijelja S., Mishara B.L., 2022, *Preventing suicidal and self-Injurious behavior in correctional facilities: A systematic literature review and meta-analysis*, „EclinicalMedicine”, vol. 22/2022, <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2022.101560> [dostęp: 19.08.2022].

[14] *Suicide worldwide in 2019 Global Health Estimates*, 2021, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240026643> [dostęp: 19.01.2022].

[15] Zhong S., Senior M., Yu R., Perry A., Hawton K., Shaw J., Fazel S., 2020, *Risk factors for suicide in prisons: a systematic review and meta-analysis*, „Lancet Public Health”, vol. 6/2020, [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lanpub/PIIS2468-2667\(20\)30233-4.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lanpub/PIIS2468-2667(20)30233-4.pdf) [dostęp: 24.03.2022].

**Dr hab. Agnieszka Barczykowska, prof. UAM**

[abarczyk@amu.edu.pl](mailto:abarczyk@amu.edu.pl)

**Dr hab. Maciej Muskała, prof. UAM**

[muskala@amu.edu.pl](mailto:muskala@amu.edu.pl)

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu



## PŘÍČINY RECIDIVY PACHATELŮ TRESTNÉ ČINNOSTI

*doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D., Mgr. Vladan Krásný*

**Anotace:** Příspěvek se zabývá zjišťováním příčin recidivy u pachatelů trestných činů ve výkonu trestu odnětí svobody. Za klíčový problém v něm považují autoři odhalení otázky, zda Vězeňská služba ČR nese za recidivu pachatelů odpovědnost či se na ní podílí. Zásadní odpověď zní, že příčiny recidivy je třeba hledat mimo zdi vězení.

**Klíčová slova:** Pachatel trestného činu, recidiva, výkon trestu odnětí svobody, kvantitativní výzkum, drogy, alkohol, Vězeňská služba ČR.

Recidiva (z latiny *recidivus* = znovu se vracející, znamená: 1. *lékařská* – návrat nebo opakování nemoci, 2. *penologicko-právní* – skutečnost, kdy se jedinec, který byl pro trestný čin již potrestán, dopustil se dalšího, obvykle stejného trestného činu (tzv. zpětnost trestných činů). Při výměru trestu je recidiva obecně hodnocena jako přitěžující okolnost (Defektologický slovník, s. 334).

Ve významu kriminologickém je recidiva označována jako opakování asociálního jednání, (nejen kriminálního), trestného činu a jako pokračování v kriminální kariéře (Marešová a kol., 2011, s. 10). Souhrnem: kriminologické pojetí recidivy tak obsahuje opětovné spáchání trestného činu (přestupku, přečinu, zločinu) bez ohledu na to, zda pachatel byl za předchozí trestný čin odsouzen nebo potrestán, nebo vůbec stíhán (Marešová a kol., 2011, s. 10).

Recidivismus je velmi vážný společenský problém nejen kriminologický, a to zejména u mladistvých a mladých dospělých. Častou příčinou recidivy bývají jak látkové (alkohol, drogy), tak nelátkové (gamblerství) závislosti, touha po rychlém zbohatnutí, a z toho plynoucí krádeže, loupežná přepadení, dokonce i vraždy.

Celkové počty vězněných osob sice v posledních třech letech soustavně a výrazněji klesají (v roce 2015 18 900 vězňů byl nárůst na 21 tisíc vězňů v roce 2019, avšak k 16. 10. 2020 jich bylo dle údajů VS ČR u nás opět „jen“ 18 800). Zatím není zcela zřejmý důvod tohoto vývoje, lze se pouze domnívat, že se může jednat o důsledek souboru dílčích změn v trestní politice, razantního snížení nezaměstnanosti v posledních několika letech a s tím spojené vyšší životní úrovně nízkopříjmových skupin obyvatelstva. V tomto kontextu

je citlivě vnímán i zdánlivě protichůdný fakt, že dle dostupných údajů se především kriminální recidiva dosud snižuje pouze nevýrazně.

Přestože recidiva je fenomén neustále aktuální, příliš odborné literatury k ní nenajdeme. Nevšimá si jí ani přední český penolog Jan Sochůrek (1950–2018), ani americký právník, J. A. Inciardi 1939–2009) ve svém rozsáhlém pojednání *Trestní spravedlnost, anebo Michel Foucault (1626–1984) ve filozoficko-historickém díle Dohlížet a trestat*. Za zmínku však stojí především práce kolektivu autorů Institutu pro kriminologii a sociální prevenci pod vedením dr. Aleny Marešové pod názvem *Kriminální recidiva a recidivisté* (IKSP Praha, 2011).

Ve srovnání s ostatními zeměmi uvádí Gabriela Slováková statistiky, jež prezentovala ve svém příspěvku na mezinárodní konferenci IMS Brno v únoru 2016 (*Aktuální dilemata českého vězeňství pod názvem Minimalizace rizika recidivy*), je recidiva v ČR závažným společenským problémem, pohybujícím se permanentně mezi 65–70 % výskytu, jak uvádí Slováková, 2016). Ve srovnání s ostatní Evropou to činí 200 až 299 recidivistů na sto tisíc obyvatel (srovnatelné s Polskem), na Slovensku je situace příznivější (150–199 stejně jako v Maďarsku), ovšem v severských zemích, SRN, Francii, Itálii a např. v zemích bývalé Jugoslávie se čísla recidivujících pohybují pod sto. Alarmující stavy jsou na Ukrajině a v pobaltských státech 300–499 a v Rusku dokonce nad 500.

### Požadavek na trvalé snižování počtu osob ve výkonu trestu odnětí svobody

Společenská objednávka kladená na obsah a praktickou úroveň zabezpečování vězeňství se historicky vyvíjí v závislosti na trestní politice státu, která odpovídá měnícím se filozofickým východiskům v oblasti trestní justice, tedy výkonu vazby, a zvláště trestu odnětí svobody, ale i zabezpečovací detence. V prostředí demokratického právního státu se vězeňství stává nezbytnou sociální službou veřejnosti s náležitými bezpečnostními kontexty. Tuto sociální službu, poskytovanou osobám, které přestupují meze zákona, musí poskytovat a zabezpečovat vysoce kvalifikovaný personál, všestranně odborně i prakticky připravený k výkonu své náročné profese zaměřené na plnění specializovaných, tedy různorodých a rozmanitých kompetencí.

Realizace těchto kompetencí a povinností vyžadovala po roce 1990 celou řadu reforem, jejichž základem byl především změněný přístup k práci s vězněnými osobami a postupný přechod od retributivního k restorativnímu pojetí trestní politiky i výkonu vězeňství samotného. Reformní proces v tomto smyslu stále pokračuje a nemůže být nikdy ukončen, protože se dotýká nejen

prakticky uplatňovaných vědomostí, dovedností a návyků, ale především etického zaměření a osobnostních předpokladů každého jednotlivého nositele kompetencí ve všech profesích v rámci služebního a pracovního poměru ve Vězeňské službě České republiky.

Tyto kompetence lze sice posilovat na jedné straně v oblasti výchovy a vzdělávání, na druhé straně perfektní znalostí osob ve výkonu trestu odnětí svobody (vězňů, chovanců, klientů) a k tomu i příčin jejich trestné činnosti. Mnozí pachatelé trestné činnosti se po propuštění na svobodu dalším újmám vyhýbají, nemají zájem vrátit se za mříže; jiní páchají trestnou činnost dál a do vězení se opět vracejí, nastává u nich tzv. recidiva kriminálního chování. Dále se po roce 1990 začíná měnit skladba vězňů co do druhu trestné činnosti i osobnostních profilů, přičemž k nejmarkantnějším změnám v tomto ohledu dochází po r. 2009, kdy nabyl účinnosti nový Trestní zákoník a po amnestii vyhlášené prezidentem republiky 1. 1. 2013, resp. v období následujících dvou let, kdy docházelo k postupnému naplňování uvolněných ubytovacích kapacit věznic v důsledku amnestie.

Ministerstvo spravedlnosti ještě za ministra Pelikána přistoupilo systémově k trvalému snižování počtu osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Bylo svoláno fórum odborníků a vytvořeny speciální sekce, které by připravily program zabývající se touto společensky mimořádně důležitou problematikou. Bohužel tato slibně se rozvíjející akce zůstala pouze na papíře a jenom u prvního setkání. Aby však bylo možné ji začít řešit a následně realizovat, je třeba znát důvody a příčiny současné recidivy.

Celkové počty vězněných osob sice v posledních letech poměrně klesají, avšak dosud není zcela zřejmý důvod tohoto vývoje a lze se pouze domnívat, že se může jednat o důsledek souboru dílčích změn v trestní politice, razantního snížení nezaměstnanosti v posledních několika letech a s tím spojené vyšší životní úrovně nízkopříjmových skupin obyvatelstva. V tomto kontextu je citlivě vnímán i zdánlivě protichůdný fakt, že dle dostupných údajů se především penologická recidiva dosud snižuje pouze nevýrazně. Jedná se především o velmi vysoké počty vězňů vzhledem k ubytovací kapacitě věznic, kteří pak nadále zůstávají ve věznicích s ostrahou v odděleních s vysokým stupněm zabezpečení a ve věznicích se zvýšenou ostrahou. Zahájení kroků k vysvětlení příčin uvedených procesů, a především stávající vysoké recidivy pachatelů trestné činnosti, kteří vykonávají trest odnětí svobody ve zmíněných typech a odděleních věznic, je proto z hlediska potřeb VS ČR i z hlediska celospolečenského velmi žádoucí.

Pachatelé trestné činnosti nezaměstnávají pouze Vězeňskou službu ČR. Ve svém důsledku se trestná činnost týká odhadem na půl milionu osob. Zaměstnává Policii ČR, justici, Celní správu ČR, Správu uprchlických táborů, Probační a mediační službu, sociální kurátory, samozřejmě Vězeňskou službu ČR, a v neposlední řadě i rodiny pachatelů trestné činnosti. U Vězeňské služby ČR většina těchto pachatelů končí. Statistiky jsou zde neúprosné.

### Popis problému

Vysoké počty vězňů – recidivistů vzhledem k ubytovací kapacitě věznic zůstávají ve věznicích s ostrahou v odděleních s vysokým stupněm zabezpečení a ve věznicích se zvýšenou ostrahou. Zahájení kroků k vysvětlení příčin uvedených procesů, a především snížení stávající vysoké recidivy pachatelů trestné činnosti, kteří vykonávají trest odnětí svobody ve zmíněných typech a odděleních věznic, je proto z hlediska potřeb VS ČR i z hlediska celospolečenského velmi žádoucí. Aby bylo možné recidivě úspěšně čelit, je třeba znát její příčiny.

### Návrh na řešení:

Univerzita Jana Amose Komenského Praha připravila k této problematice (zjišťování příčin recidivy) návrh výzkumného designu. Základem výzkumu byla statistická procedura s dominantní technikou dotazníku. Dotazník byl polostrukturovaný, s tvrdými i měkkými daty, zaměřený na zjištění příčin recidivy pachatelů trestné činnosti. Dotazníky byly vyplňovány vězni tři a vícekrát trestanými a byly distribuovány na všechny věznice prostřednictvím ředitelů věznic a pod gescí specialistů, případně vychovatelů či jiných pracovníků věznic. Předpokládalo se přibližně 1000 respondentů. Na vyhodnocování dotazníků se podíleli studenti denního studia studijního programu Resocializační a penitenciární pedagogika a jeden doktorand. Výsledky výzkumu budou poskytnuty Vězeňské službě ČR k dalším opatřením.

Garantem výzkumu byl za UJAK Praha určen docent PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D., za VS ČR tehdy ještě generální ředitel Vězeňské služby ČR, generálporučík PhDr. Petr Dohnal a jím pověřená osoba.

### Harmonogram výzkumu:

Zpracování dotazníku: duben–květen 2021

Distribuce a vyplnění dotazníků na věznice: červen–červenec 2021

Zpracování dotazníků: září–prosinec 2021

Předložení výsledků výzkumu: březen 2022

O náklady na výzkum se podělili (zpracování a vytištění dotazník) VS ČR a UJAK Praha, vzhledem k memorandu, společně.

### Výzkumná strategie:

Cílem výzkumu bylo zjistit, zda se Vězeňská služba ČR podílí na příčinách recidivy pachatelů trestných činů.

### Základní výzkumná otázka

**Nese Vězeňská služba České republiky za recidivu pachatelů trestných činů odpovědnost?**

Vzhledem k velkému počtu respondentů byl zvolen kvantitativní výzkum, statistická procedura s dominantní technikou dotazníků. Formulace výzkumného problému a definování cílů výzkumu.

1. Rozhodnutí o cílové populaci a výběrové metodě = stanovení reprezentativního vzorku (pachatelé trestných činů tři a vícekrát trestaní).
2. Rozhodnutí o způsobu sběru dat (zaslání dotazníků zpět na UJAK Praha k dalšímu vyhodnocení a zpracování).
3. Návrh výzkumného nástroje – dotazník, formuláře, záznamové archy.

Nepovažujeme za účelné v tomto příspěvku předložit všechny otázky dotazníku. Obsahoval tvrdá data (pohlaví, věk, vzdělání, bydliště, stav, počet dětí, trestné činy, kolikrát ve VTOS apod.) a měkká data s 45 otázkami směřujícími k zjištění příčin recidivy vězňů. Při vyhodnocování dotazníku se však ukázalo, že otázek bylo příliš mnoho, což ztěžovalo toto vyhodnocení a změnilo se v úpornou mravenčí práci. Řada odpovědí na některé otázky však může být využita k zjišťování jiných penitenciárních problémů.

### Vyhodnocení výzkumu

Vyplněných dotazníků se sešlo celkem 1172, z toho 34 žen (48 dotazníků muselo být vyřazeno pro naprostou ignoraci některých respondentů). Celkové výsledky výzkumu budou poskytnuty nejen Vězeňské službě ČR k dalším opatřením, ale i Probační a mediační službě a dalším zodpovědným orgánům a institucím.

Dotazník byl zaměřen na zjištění recidivy pachatelů trestných činů, jejich pohnutky a charakter trestné činnosti. Dotazníky se průběžně vyhodnocovaly a s jejich uzavřením se počítalo do konce roku 2021.

Ve všech dotaznících se v odpovědích respondentů promítal společný jmenovatel: **jako hlavní příčinu své kriminální kariéry spatřují recidivisté ve svém kriminálním startu, jenž spočívá v následujících faktorech, a které se**



**s nimi vlečou po celou dobu (většinou od mládí) jejich zločinného jednání a ztracení v začarovaném bludném kruhu:**

1. Drogy a alkohol, závislosti (zejména gamblerství), z čehož plyne druhý faktor jako potřeba;
2. Financí na drogy a alkohol – mamon a touha rychle zbohatnout, dosíci majetku, naopak zadluženost, neplacení výživného apod.;
3. Vlastní hloupost a mladická nerozvážnost, nezodpovědnost, nevědomost;
4. Odmítání viny;
5. Negativní ovlivnění partou, kamarádi;
6. Adrenalin, touha po dobrodružství;
7. Komunisté (3 % respondentů, kteří započali svou kriminální kariéru ještě před rokem 1990);
8. Zlost, prchlivost, zášť;
9. Příležitost dělá zloděje;
10. Žárlivost;
11. Nevím.

Naprostá většina respondentů – vězňů (cca 75 %) se pohybuje v provázaném kruhu: drogy, alkohol – a získávání peněz na drogy a alkohol, což vede nutně k páchání trestné činnosti. Příčiny jejich recidivy je tedy třeba hledat jinde, mimo vězeňské zdi, v „civilním“ životě, neboť vězení je od trestné činnosti většinou neodrazuje. Vězeňská služba má sice snahu umisťovat toxikomany a osoby závislé na drogách a alkoholu do specializovaných oddílů, ale není v jejích silách tam sestěhovat všechny. Z dalších dotazů byly vybrány odpovědi na otázky týkajících se vztahů mezi vězni, které nejsou respondenty hodnoceny pozitivně, naopak vztahy s vězeňským personálem vyznívají příznivě pro vězeňskou službu. Jsou považovány většinou za korektní a profesionální. Další dílčí hodnocení se týkalo vztahů s rodinou; pokud ji vězňové mají, jsou s ní v kontaktu, zvláště s dětmi a manželkou/družkou.

Z dotazníků lze vysledovat i rozdíly v odpovědích mužů a žen, ženy byly jako vždy sdílnější a otevřenější. Bohužel, jednu pětinu dotazníků bylo třeba vyřadit pro nezáměr, ignorování a jednoznačné odpovědi „nevím“. Přesto výzkum podává validní snímek o stavu příčin recidivy trestné činnosti v české společnosti. Vyplývá z něho, že je třeba upřít pozornost především na Probační a mediační službu a restorativní justici, pomoc státu a neziskových organizací, jinými slovy nástup sociální práce za využití znalostí sociální a reso-

cializační pedagogiky, tj. vytváření podmínek k potírání recidivy trestné činnosti celou armádou sociálních pracovníků, probačních úředníků a jejich asistentů, streetworkerů, policie, celníků a dalších. Jak bude moci přispět vězeňská služba ke snížení recidivy pachatelů trestných činů, vyplyne až po ukončení celého vyhodnocení. Již nyní lze předpokládat, že úloha Vězeňské služby ČR bude spočívat v sestavování adekvátních a efektivních programů zacházení s vězni a v posilování vnějších vztahů s rodinou.

Příčiny recidivy pachatelů trestných činů vyvolávají další následné problémy jejich resocializace, k nimž, jak vyplývá z dotazníkového šetření, patří:

Finanční problémy (masivní dluhy – škody z trestné činnosti, alimenty, půjčky, poplatky, získání peněz na drogy a alkohol apod.).

Návrat do závadového prostředí (ztráta bydlení, ubytovny, absence rodinného a sociálního zázemí).

Nezaměstnanost – neochota pracovat, úsilí vrátit se ke „starým pořádkům“ nepracovat. A s tím spojena neschopnost změnit životní styl.

Dlouhodobé užívání drog a jiných omamných látek, látkových i nelátkových závislostí.

Nedostatečné programy zacházení ve výkonu trestu odnětí svobody (i když vztahy s vězeňským personálem jsou většinou „korektní“).

Po úplném a komplexním vyhodnocení výzkumu bude podána zevrubná zpráva s návrhy na další postupy a opatření. Očekává se, že závěry výzkumu vyvolají další diskuse zodpovědných institucí vedoucí k trvalému snižování recidivy v ČR.

## Závěr

Uvedený výzkum přinesl řadu odpovědí nejen na základní výzkumnou otázku, ale nabídl k řešení i další penitenciární náměty (vzhledem k velkému počtu otázek v dotazníku). Nejdůležitějším zjištěním hledání příčin recidivy pachatelů trestných činů je fakt, že vězeňská služba na recidivě nenese vinu. Její příčiny je třeba hledat a řešit komplexně a celospolečensky. Vězeňská služba k tomu může přispět dalším zkvalitňováním programů zacházení s vězni, zejména v oblasti vzdělávání, pracovní činnosti a posilování vnějších vztahů s rodinou. Další zainteresované orgány by se měly zamyslet nad dekriminalizací některých trestných činů, a zejména nad permanentním zvyšováním efektivity prevence, primární a sekundární, neboť terciární už spadá do referátu Vězeňské služby ČR.

## Seznam použitých zdrojů

- Defektologický slovník. Praha: SPN, 1984.
- FOUCAULT, M. 2000. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9.
- INCIARDI, J. A. 1994. *Trestní spravedlnost*. Praha: Victoria Publishing, 1994. ISBN 80-86605-30-9.
- JŮZL, M. 2017. *Penitenciaristika jako věda žalární*. Praha: Univerzita J. A. Komenského Praha, 2017. ISBN 978-80-7452-131-7.
- MAREŠOVÁ, A. a kol. 2011. *Kriminální recidiva a recidivisté*. Praha: IKSP, 2011. ISBN 978-80-7338-119-6.
- SLOVÁKOVÁ, G. 2016. *Minimalizace rizika recidivy*. In: Aktuální dilemata českého vězeňství. Brno: IMS Brno, 2016.
- SOCHŮREK, J. 2007. *Kapitoly z penologie III*. Liberec: TU Liberec, 2007. ISBN 978-80-7372-205-0.

# VÝCHOVNĚ TERAPEUTICKÉ PŘÍSTUPY V RÁMCI SYSTÉMU SEKUNDÁRNÍ A TERCÍÁRNÍ PREVENCE U OSOB ZÁVISLÝCH NA NÁVYKOVÝCH LÁTKÁCH

*doc. PaedDr. Eva Šotolová, CSc.*

**Anotace:** K závislostnímu chování, konkrétně ke zneužívání a závislosti na návykových látkách, je třeba přistupovat z hlediska multidisciplinárního. Text je zaměřen především na programy sekundární a terciární prevence, ve kterých pracují mj. i speciální pedagogové. Jde o základní informace pro pedagogy, kteří pracují i v jiné oblasti než adiktologie vzhledem k tomu, že u adolescentů ve výchovných a diagnostických ústavech problém zneužívání návykových látek narůstá. Je kladen důraz na krizovou intervenci, na minimalizaci zdravotních a sociálních rizik v nízkoprahových programech, na rezidenční a následnou péči a substituční programy.

**Klíčová slova:** Adiktologie, návykové látky, Harm Reduction, kontaktní centra, rezidenční péče, doléčovací programy, svépomocné organizace, substituce, krizová intervence.

## Problém krize jako faktor závislosti

Krizi můžeme chápat z hlediska společenského, filozofického, medicínského nebo psychoterapeutického. Krize není jev jednoznačný, může být nouzovým stavem, který znamená ohrožení jedince, ale i příležitostí pro pozitivní změnu. Prostřednictvím krize se můžeme dostat na vyšší úroveň v sebepojetí, v sebevýchově, ve vztazích k druhým. Krize je situace, která způsobuje změnu obvyklého způsobu života, přináší zátěž, vede k ohrožení rovnováhy. Krize je vnímána jako dramatické vypořádání se s psychickými, vztahovými a jinými konflikty.

Pomoc poskytovaná jedinci v krizi je krizová intervence. Ve stavu krize je člověk zvýšeně otevřený pro pomoc zvenčí, po odeznění krize tato přístupnost k pomoci slábne a tím i pohotovost ke změnám ustupuje. Nezvládnutý krizový stav vede k syndromu psychického ohrožení. Syndrom psychického ohrožení nastává v situaci, kdy člověk nemůže unést své subjektivní prožitky, neumí je zvládnout. V popředí stojí zejména tyto prožitky:

- člověk nedokáže zvládnout úzkost, ať už na reálné nebo nereálné bázi;
- člověk má neúnosný pocit viny na základě subjektivně nezvládnuté zátěže svědomí;

- člověk obtížně zvládá stud a příkoří v souvislosti s neúnosným pocitem sebehodnocení nebo rozkolísané integrity.

Od syndromu psychického ohrožení je jen krok k psychické poruše. Ztráta psychické rovnováhy se podle Cohena a Lazaruse [in: Šebek, 1988] projevuje změnou pocitu tělesné integrity, ztrátou pocitu zdraví, což je doprovázeno změněným pohledem na sebe sama, narušenou emoční rovnováhou, znejistěním v sociálních rolích a úkolech.

Je třeba odlišit od sebe **krizi vývojovou a krizi patologickou**. Vývojová krize vzniká střetáváním starších psychických struktur s novými v průběhu vývoje. Každá vývojová krize představuje určitý předpoklad pro regresi i progresi vývoje. Vývojové krize samy způsobují určité otřesení stability již dosažené psychické struktury. Mezi dětmi jsou zřejmé individuální rozdíly v tom, jak u nich probíhají vývojové krize. Jsou podmíněné konstitučně a ranými zážitky. Význam raných fází vývoje a krize s nimi související spočívá mimo jiné také v tom, že chybně vyřešené krize znesnadňují průběh všech dalších vývojových krizí. Vývojové dluhy zesilují regresivní vývojové tendence a nutí jedince vracet se zpět k dokončení nedokončeného. Vzniká tak vleklá, nikdy nevyřešená krize nabývající stále více charakteru krize patologické, která může trvat celý život. Vývojové krize mohou přejít v krizi patologickou. Její prožitek nemusí být silný, alarmující, ale je postižitelný v chronické nespokojenosti, v nezralých vztazích k lidem, ve špatně ovládaných impulsech, v neschopnosti vyznat se ve svých pocitech, v neschopnosti najít si životní cíl apod. Patologická krize může vzniknout kombinacemi dalších činitelů. Může být projevem zesílení neurotického konfliktu traumatem, vývojovou interferencí i vývojovou krizí [Šebek, 1988].

*„Cokoli z vnějšku narušuje typický průběh duševního vývoje, má povahu vývojové interference. Mezi vývojové interference počítáme chronicky špatné výchovné postupy rodičů, dlouhotrvající onemocnění, věku neadekvátní odloučení od rodičů, nadměrná zátěž dítěte ve škole nebo doma, výchova v neúplné rodině a další vlivy. K vývojovým interferencím dochází i v dospělosti. Jedinec nemůže například dlouhodobě uplatnit své vzdělání z vnějších příčin, žena nemůže realizovat svoji mateřskou roli apod. Vývojové interference mají většinou charakter mikrotraumatizace, někdy se označují jako kumulativní traumata“ [Šebek, 1988, s. 8].*

### **Drogově závislí a způsoby jejich léčby**

Užívání drog je odlišné u každého jedince, u každé skupiny, generace nebo kultury. Mění se v závislosti na čase u stejného jedince. Závislí užívají

rozličné drogy v rozdílném prostředí sociálním a kulturním s rozdílnými výsledky, v různém množství a z různých důvodů. Z toho vyplývá, že nemůže být jednoduché řešení. Řešení problému znamená problém specificky analyzovat. Stejně jako všechny ostatní druhy chování, které jsou mnohonásobně determinovány, způsob užívání drog ovlivňuje mnoho faktorů. Rodina, škola, parta, hromadné sdělovací prostředky, celá společnost. Vliv rodiny odborníci považují za primární. Řada drogově závislých pochází z rodin zdánlivě dobře fungujících, ale pouze navenek. Výchovnou funkci rodina neplní nebo plní neadekvátně. Důležitá je celková atmosféra rodiny.

Presl uvádí příliš pečlivou, ochraňující výchovu ze strany matek. Tato neadekvátní výchova je stejně riziková jako ostatní extrémní výchovné postoje. Projevuje se abnormální závislostí matek na svých dětech. Matky často ustrnou na dřívějším stupni výchovy s tendencí lpět na dětech a jednat s nimi jako s mladšími, než ve skutečnosti jsou, zauímají ochraňující vztah. Závislému je přisouzena role favorizovaného dítěte. Značná kontrola, ovládání a někdy i nepřímé manipulování s dítětem, které je spojené se silnou citovou náklonností. Tento postoj vychází z nepochopení nutnosti osamostatnění dítěte. Otcové jsou popisováni jako stojící v rodině stranou, nezainteresovaní anebo vůbec chybí. Vzájemné vztahy mezi otcem a synem jsou v rodinách závislých osob často popisovány jako zcela negativní.

Každý z vyhraněných výchovných postojů vytváří v dítěti jiné vlastnosti, které jsou zpravidla nežádoucí.

Je uváděn mnohem větší počet patogenních událostí prožitých v rodině drogově závislého než u zdravé populace. Do popředí vystupuje vnímání celé patogenní rodinné atmosféry. Tuto zátěž jedinec nedokáže zvládnout a uniká do sociálně patologického chování. Jde často o reakci na krizi v rodině. Nejenže se drogově závislý bojí odtržení od rodiny, ale rodina má tytéž pocity ve vztahu k němu. Jedná se o proces vzájemné závislosti, v němž jeho poklesek posloužil ochrannou funkcí k udržení soudržnosti rodiny. Potřeba rodiny "mít ho" byla stejná nebo větší než jeho potřeba mít rodinu. Jelikož se zdá, že její rodina velmi intenzivně potřebuje, vykonává na něj tlak, má sklon ochraňovat ho proti působení z venku. Členové rodiny si nepřipouštějí vlastní odpovědnost, obvykle obviňují vnější systémy z problémů závislého. Ten svým chováním odvrací pozornost rodičů od jejich vlastních problémů rodinný problém rozptýlí. Rodiny drogově závislých se často samy charakterizují jako uzavřené, těsné.

Droga má sloužit k vyřešení specifických, ponejvíce neuvědomělých konfliktních situací, kterým je možné porozumět jenom z individuálního životního příběhu. Mezi jevy, které riziko onemocnění zvyšují, jsou nízká

frustrační tolerance, nedostatečné zpracování afektů, poruchy ve vztazích. Dostačující řídicí a kontrolní funkce nejsou k dispozici. Okolnost, že droga obnoví pocit existence, bojuje proti poklesnutí nálady, uspokojuje přání, zmenšuje strach, činí její požití tak přitažlivým. Hodnota drogy se týká následujících oblastí:

- potlačení nesplnitelných přání;
- vyloučení morálně kritických funkcí. Snížením ostrosti vnímání, zamezením rezignace, pokořování a sebeobviňování;
- obnovení stavu prožívání dětské nezodpovědnosti, potlačení přání po osvobození z extrémních pocitů povinností a viny;
- požívání drogy obsahuje také pokus o hledání identity. Toto hledání často vede k volbě negativní identity (Frank, 1986).

Nemůžeme říci, že by některá osobnost byla svými vlastnostmi předurčena ke vzniku závislosti. Můžeme pouze určit některé vlastnosti, které riziko vzniku onemocnění zvyšují. Drogově závislý, který psychicky a fyzicky podlehne závislosti, ztrácí schopnost reálně vnímat skutečnost. Jeho psychika degeneruje, je lhostejný ke svému zdraví, riskuje i smrt. Mnozí závislí jsou na počátku terapie nepřístupní, zakrývají pocity strachu, bezcennosti a rezignace. Většina z nich je nedůvěřivá, ztratila vztah k sobě samým, rodinným příslušníkům, k okolnímu světu. Jediným obsahem života se staly drogy a mnoho činností k jejich opatření, často i kriminálních. Aby bylo dosaženo kladných převýchovných výsledků, klienti musí spolupracovat. Mnohým se resocializace jeví zpočátku nesnesitelná a tvrdá. Brání se, uzavírají se, někdy přerušují léčbu s nadějí, že to dokáží sami, nebo že najdou nějaké příjemnější léčebné zařízení. Někteří musí být z terapeutického programu vyloučeni.

Za jeden z nejdůležitějších faktorů při terapii je považována vůle ke společnému bezdrogovému životu. Základem je společná práce, organizování činností, stálá konfrontace, vzájemné informování, podporování, pochvaly i kritika. V rámci denního společného života, individuální a skupinové terapie získává klient důvěru ke komunitě, zaměřuje se na práci ve skupině. Klienti přejímají odpovědnost a vzájemně se kontrolují, postupně se osamostatňují, hledají si zaměstnání a ubytování nebo se vracejí k rodině a pozvolna se zařazují do běžného života. Dlouhodobá terapie uvede do chodu vývojový proces, v jehož průběhu se dosahují jednotlivé terapeutické cíle postupně, jeden po druhém. Základním předpokladem úspěšnosti je motivace klienta.

## Motivační rozhovor v terapeutickém přístupu

Mnoho klientů přichází do léčby s kolísajícími a konfliktními motivacemi – tzv. ambivalencí. *„Znají rizika, náklady i škody spojené s jejich chováním, ale zároveň jsou z různých důvodů připoutáni z jejich hlediska k atraktivnímu chování užívání drog“* [Miller, Rollnick, 1991, s. 37].

Ambivalentní jedinec má protikladné či smíšené pocity o sobě, předmětu, či myšlence a je veden dvěma vzájemně vylučnými směry nebo ke dvěma opačným cílům. Je důležité, aby terapeut přistupoval k ambivalenci jako k přirozenému jevu, přijímal ji a zaměřil se na její řízení během terapeutického procesu. Miller kombinuje v motivačním rozhovoru prvky direktivní a nedi- rektivní psychoterapie. Jde o specifický terapeutický styl vytvořený tak, aby pomohl klientům rozhodnout se a zavázat se ke změně. Čerpá ze strategie humanistické terapie, kognitivně – behaviorální terapie, teorie systémů a so- ciální psychologie [Miller, Rollnick, 1991].

### Základní principy Millerova motivačního rozhovoru

**Vyjádření empatie** – empatické reflexe jsou selektivně užity k posílení procesů. Interní atribut – zodpovědnost za změny je na klientovi. Jde o při- znání zásluhy za dosaženou změnu. Opakem je externí atribut, kdy je odpo- vědnost i zásluha za změnu přisuzována náhodě, vnějším okolnostem, nemoci a dalším faktorům. Je prokázáno, že změny atributované interně jsou mno- hem trvalejší.

**Nepodstatnost nálepky** (labellingu) – terapeut zkoumá a reflektuje klie- ntovo vnímání bez labellingu a korekce. Přiznání a akceptace nálepky závislého v motivačním rozhovoru se nepovažují za nezbytné. Terapeut se soustřeďuje na klientovy problémy spojené se závislostí a na jejich řešení.

**Vyhnutí se argumentům** – motivačním rozhovorem se snažíme klientovi pomoci poznat realitu a podle toho jednat. V žádném případě nepoužíváme přímé argumenty, neboť je považujeme za kontraproduktivní. Klient je pova- žován za cenný zdroj v řešení problému, má právo zvolit si svůj vlastní cíl a strategii léčby. Terapeut se snaží iniciovat proces řešení problémů přirozeně u klienta. Motivační rozhovor má velký význam v programech zaměřených na minimalizaci zdravotních rizik.

**Zvyšování vlastní efektivity** – jde o schopnost klienta zapojit se do pro- cesu zvládání určité situace. Klient je terapeutem povzbuzován k překonání překážek a k dosažení změny chování zdůrazňováním jeho vlastní odpověd- nosti za rozhodnutí se ke změně. Je posilováno sebevědomí klienta. Úkolem terapeuta je nabídnout mu různé postupy, jak této změny dosáhnout. Pro te- rapeuta je velmi důležité správně rozlišit v jaké fázi procesu změny se klient



nachází a na základě toho volit vhodnou terapeutickou intervenci [Miller, Rollnick, 1991].

**Základním předpokladem pro úspěšnou resocializaci klienta je:**

- uznání nutnosti změny současné situace;
- uznání statutu závislosti;
- uznání potřeby pomoci;
- akceptování nabízené pomoci;
- uznání cíle abstinence;
- přijetí vlastní zodpovědnosti za svůj život a snaha změnit ho aktivní spoluprací;
- uznání účelu všeobecné změny chování – vytvoření nových vzorů chování [Frank, 1986].

Při léčbě osob závislých na návykových látkách je základem úspěšnosti ucelený systém resocializačních programů, které spočívají:

- v terénní práci;
- v činnosti nízkoprahových zařízení typu K-center a jiných ambulantních pracovišť;
- v detoxifikačních odděleních při psychiatrických klinikách;
- v léčbě na psychiatrických klinikách nebo v terapeutických komunitách;
- ve výchovně léčebných přístupech v denních stacionářích;
- v následné péči nezbytně nutné jako prevence relapsu, spočívající v existenci doléčovacích center a chráněného bydlení.

Do systému péče je třeba zahrnout i substituční terapii určenou pro určitou klientelu.

Cílem terapie je zřeknutí se drog, obnovení tělesného a duševního zdraví, sociální a pracovní začlenění do společnosti. Jde o proces dlouhodobý a náročný. Jednotlivé terapeutické cíle se dosahují postupně.

### **Harm reduction – zaměření na terciární prevenci**

Harm Reduction je přístup, který vede ke snižování negativních účinků užívání drog. „Cílem je minimalizovat rozsah utrpení uživatele a jeho okolí v oblasti zdravotních, sociálních a finančních problémů, které se mohou nějakým způsobem vztahovat ke konzumaci drog, ale nejsou jí vlastní“ [O’Hare,

1992, s. 116]. Harm Reduction vychází z předpokladu, že ideální cíl naší intervence – celoživotní totální abstinence od drog – bude vždy pro určité procento uživatelů naprosto nepřijatelná. Cílem Harm Reduction je dosažení individuální změny rizikového chování. Zpřístupnit nabízené specializované služby zejména v ambulantních zařízeních tak, aby oslovily co nejvíce osob skryté populace. Toho lze dosáhnout v rámci programů nízkoprahových zařízení, terénních a substitučních programů. Terénní pracovníci se pohybují v prostředí uživatelů drog, navazují s nimi kontakty, získávají jejich důvěru a provádějí preventivní zásahy. Cílem terénní práce a programů nízkoprahových zařízení je navázání trvalejšího terapeutického vztahu a získání osoby k řešení jejího rizikového chování v rámci plnění programů ve specializovaných zařízeních. Trvalá a důsledná abstinence je ideálním řešením, ale pro většinu závislých v daný okamžik řešením nedostupným. Právě v tomto ohledu je třeba uplatňovat reálný přístup zaměřený nikoli na řešení ideální, avšak málo realistická, nýbrž na řešení, která omezují, popřípadě minimalizují škodlivé následky abúzu drog [Heller, Pecinová, 1996].

V důsledku šíření viru HIV a dalších přenosných onemocnění užívateli drog se dostává do popředí vedle důrazu na výměnné a substituční programy otázka celkového zdraví uživatelů drog. Veřejné zdraví bylo v 19. století zaměřeno na boj s epidemiemi různých nemocí a nevyhovujícími životními podmínkami měst i venkova. Ve 20. století se zdůrazňovaly vedle životního stylu jedince i otázky prevence. Kladl se důraz na osobní zodpovědnost za své zdraví. V současnosti se stále více zaměřuje oblast veřejného zdraví na jednotlivce. Hlavními trendy jsou vzdělávání jedince, jeho normalizace a odpovědnost za vlastní chování. Tím vším se prolíná přístup Harm Reduction, který postupně proniká ze sféry zdravotnictví i do dalších oblastí.

Součástí programů zaměřených na minimalizaci zdravotních rizik by měla být psychoterapeutická intervence. V jednotlivých zařízeních a programech pro závislé se kombinují prvky kognitivně – behaviorálních a humanistických terapeutických směrů.

### **Systém ambulantní, ústavní a stacionární péče o osoby závislé na návykových látkách**

**Ambulantní léčba** je charakteristická pravidelným docházením pacientů do AT poraden a jiných psychiatrických ambulancí. Pacienti se zúčastňují skupinové terapie, individuálních terapeutických rozhovorů. Mohou se též účastnit práce v abinentních klubech, které jsou určeny pro bývalé pacienty i ty, kteří jsou v léčbě. Abinentní kluby (většinou za účasti profesionálního terapeuta) mají na programu terapii i zájmové aktivity. Zajímavými formami jsou

víkendové terapie, určené pro pacienty a rodinné příslušníky. Sporadicky u některých poraden fungují i skupiny partnerů. Léčebný program je doplňován odbornými přednáškami. Nejdůležitější součástí terapie jsou psychoterapeutické skupiny. Kvalita jejich práce je závislá na osobnosti terapeuta a terapii, ze které vychází.

**Kontaktní centrum** je nízkoprahové zařízení, kde klienti nejsou registrováni pod svými jmény a rodnými čísly. Klient je povinen nahlásit pouze křestní jméno nebo pseudonym, věk, druh zneužívané látky a způsob jejího užívání. Toto zařízení je zaměřeno na klientelu méně motivovanou k léčbě. Cílem činnosti K-centra je zejména zmenšování zdravotních a sociálních rizik uživatelů drog. Zaměřuje se na ambulantní léčbu, na první pomoc, poradenství a terapii v rámci Harm Reduction – snižování zdravotních a sociálních rizik, která z drogové problematiky vyplývají. Většina služeb, které K-centrum poskytuje je součástí terciární prevence, péče o osoby zneužívající návykové látky a osoby závislé na těchto látkách. Základní program zařízení:

- kontaktní práce s uživateli drog,
- krizová intervence,
- výměnný program,
- základní zdravotní a hygienický servis,
- minimální potravinový a vitamínový program,
- poradenské služby,
- provoz poradenské a krizové linky,
- provádění orientačního testu ze slin na přítomnost protilátek viru HIV,
- základní sociální servis.

### **Kontaktní práce s uživateli drog**

Cílem této práce je navazování kontaktu, budování důvěry mezi klientem a kontaktním pracovníkem a motivování klienta k léčbě. Velký důraz se klade na snižování rizik souvisejících s užíváním drog. Důležitá je rovněž práce s lidmi, kteří sami drogy neužívají, ale přicházejí do styku s uživateli (rodiče, ostatní rodinní příslušníci).

**Krizová psychoterapeutická intervence** znamená pomoci člověku v životní nouzi prostřednictvím psychologických prostředků. Rozeznáváme dva hlavní cíle krizové intervence – stabilizaci osobnosti a porozumění situaci s ohledem na budoucnost. Člověk v krizi nesmí zůstat s problémy sám – subjektivně i objektivně, musí od terapeuta odcházet s nadějí ve změnu k lepšímu.

**Výměnný program** – výměna použitých jehel a stříkaček za sterilní, přesná evidence injekčního náčiní a likvidace použitého. Minimální potravinový a vitamínový program – nabídka polévky, pečiva, nealkoholických nápojů, kávy. Součástí zdravotního programu je poskytnutí vitamínů: vitamín C, Multi-tabs, Calcium-Magnesium. Tento program se v některých kontaktních centrech v současné době redukuje.

**Poradenství** je zaměřené na uživatele drog. Poskytování informací o možnostech a podmínkách léčby, detoxikaci a zdravotní péči. Poradenská péče je umožněna též rodičům a osobám, které přicházejí do styku s uživateli. Poradenská a krizová intervence je rovněž po telefonu.

### **Základní sociální servis**

Jde především o kontakty s rodinou, se školou, s úřady, poradenství při vyřizování dokladů, hledání zaměstnání, bydlení, při získávání sociálních dávek a podpory v nezaměstnanosti. Pomoc při kontaktu se soudy a další sociální pomoc. Sociální pracovník u motivovaných klientů zajišťuje místo v terapeutické komunitě nebo na psychiatrickém oddělení. Klient je informován o nástupu do léčby. Toto rozhodnutí klienta je podporováno celým pracovním týmem.

V České republice dosud nejsou zřizovány **aplikační místnosti**. První aplikační místnost byla zřízena v Bernu v r. 1987.

Neméně významné jsou **terénní programy**. Terénní pracovníci se zaměřují na klienty s rizikovým chováním, kteří nejsou motivováni své chování změnit. Cílem, terénního pracovníka je snaha dostat klienta do kontaktního centra z otevřené drogové scény, např. ulice, parky nebo uzavřené drogové scény – veřejnosti nepřístupné prostory, např. byty, squaty. Důležité jsou programy poskytované přímo na ulici.

### **Ústavní léčba**

Ústavní léčba je intenzivnější formou léčby, než je léčba ambulantní. Znamená několikátýdenní pobyt v nemocnici na psychiatrickém oddělení. Základními složkami léčebného programu je detoxifikace s následnou psychoterapií. Terapeuti využívají technik a postupů, které jsou vhodné pro různé typy pacientů a uplatňují se v různých stádiích léčby. Jejimi hlavními charakteristikami jsou: trvalé vystavení klientů terapeutickému vlivu, režimová léčba (u alkoholizovaných pacientů podle vzoru J. Skály, jak byla zavedena u Apolináře). Délka léčby je závislá na individuální situaci jedince (např. celkový zdravotní stav, délka drogové kariéry, předchozí recidivy a další).

## Terapeutické komunity – vývoj ve světě

„*Myšlenka terapeutické komunity vznikla ve Velké Británii během 2. sv. války. Válečné útrapy přivedly do britských nemocnic četné vojáky s reaktivními neurotickými a psychosomatickými poruchami*“ (Kratochvíl 1987, s. 8). První terapeutické komunity byly určeny pro klienty s poruchami duševního zdraví (neurózy, psychózy, poruchy osobnosti a další). Tyto terapeutické komunity byly označovány jako tzv. „demokratické“. Terapeutické komunity pro klienty závislé na návykových látkách jsou označovány jako „hierarchické“. „*Původní, starý typ terapeutických komunit vznikl v anglické psychiatrické léčbě ke konci 2. sv. války*“ (Skála, 1987, s. 85). Terapeutické komunity vycházely z myšlenek Maxwella Jonese a Toma Maina, kteří se snažili o zavedení demokratického systému vycházejícího z otevřené komunikace všech členů komunity.

„*Nový typ se začal formovat počínaje rokem 1958 především pro potřeby léčby závislostí*“ (Skála, 1987, s. 85). První terapeutická komunita pro osoby závislé na drogách byla založena ve Spojených státech v roce 1958 Charlesem Dederichem pod názvem „SYNANON“. Ch. Dederich navázal na principy Anonymních alkoholiků. „*Většina dnešních komunit pro závislé může najít své kořeny právě v této organizaci. Podrobné studium vývoje a rozvoje Synanonu může přinést pracovníkům terapeutických komunit neobyčejné poznatky v tom, co je v terapeutické komunitě efektivní, léčivé a co je na druhé straně nebezpečné a riskantní*“ (Kooyman, 1993 in Kalina, 2003, s. 54).

Atmosféra Synanonu byla z počátku objektivní, později se Synanon dostal do vleklé krize, uzavíral se světu, okolní svět viděl jako nepřátelský. Zdrojem krize bylo především Dederichovo nezvládnutí moci a relaps. Synanon se postupně proměnil v sektu vedenou autokratickým vůdcem, odmítajícím jakoukoli kritiku. Přesto na základě zkušeností ze Synanonu vznikla celá řada komunit v Americe i v Evropě. Mezi nejznámější patří Daytop Village (1963), Phonix House (1968). V Evropě Daytop v Německu, Emiliehoeve v Holandsku a další (Kalina, 2003).

První terapeutické komunity ve východní Evropě vznikaly v Polsku pod názvem Monary. První Monar byl založen v roce 1978 v Gloskowě psychologem Markem Kotaňskim. Marek Kotański byl významnou osobností v péči o závislé, HIV pozitivní, bezdomovce. Po úspěšnosti, kterou Monar v Gloskowě měl, začaly vznikat s pomocí bývalých gloskowských klientů a personálu terapeutické komunity v různých částech Polska. Monar je polská nevládní organizace zaměřená na pomoc drogově závislým, HIV pozitivním, nemocným AIDS, bezdomovcům a dalším skupinám lidí, kteří potřebují pomoc.

## Terapeutické komunity v České republice

Termín terapeutická komunita u nás v souvislosti se závislostmi poprvé použil Stanislav Kratochvíl v r. 1971. Definuje terapeutickou komunitu jako „zvláštní formu intenzivní skupinové terapie, kde klienti, většinou různého věku, pohlaví, vzdělání spolu určitou dobu žijí a kromě skupinových sezení sdílejí další společný program s pracovní a jinou různorodou činností, což umožňuje, aby do tohoto malého modelu společnosti promítali problémy ze svého vlastního života, zejména vztahy k lidem. Komunita je terapeutická proto, že kromě uvedené projekce umožňuje též zpětné informace o maladaptivním chování, podněcuje získání náhledu na vlastní problémy a na vlastní podíl na vytváření těchto problémů, má umožnit korektivní zkušenost a podporuje nácvik vhodnějších adaptivnějších způsobů chování“ (Kalina, 2008, s. 17).

Terapeutické komunity jsou určeny pro dlouhodobou nebo střednědobou léčbu nejrozličnějších závislostí na návykových látkách. Kratochvíl uvádí principy terapeutické komunity:

- aktivní podíl pacientů na léčení,
- vytvoření dobré komunikace na všech úrovních mezi klienty, uvnitř terapeutického týmu, mezi pacienty a týmem,
- zvýšená rovnoprávnost v rozhodování,
- sociální učení, při kterém dostává člen komunity zpětnou vazbu o tom, jak jeho chování působí na druhé.

Terapeutické komunity mají stanovená pravidla chování, např. není povoleno do komunity přinášet alkohol nebo jiné návykové látky, užití drogy vede k vyloučení. Závažné porušení pravidel znamená ukončení léčby, méně závažný přestupek – pokles v hierarchii komunity na nižší stupeň nebo jiné znevýhodnění. Terapeutické komunity u nás vznikaly z počátku výhradně v oblasti zdravotnictví. První specializované lůžkové oddělení pro studium a léčbu alkoholizmu známé jako Apolinář (jedno z prvních na světě) založil v roce 1948 Jaroslav Skála při psychiatrické klinice. Od roku 2012 je toto oddělení pro léčbu závislostí součástí Kliniky adiktologie 1. LF UK a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze.

„Skála byl zřejmě ve světovém měřítku první, kdo úspěšně použil principy léčebně-výchovného kolektivu v oblasti závislostí. Apolinářský či Skálův model spojoval prvky podobné terapeutické komunitě a behaviorální či spíše výchovné přístupy. Není však jasné, zda existovala souvislost mezi prvním obdobím Apolináře a zakladatelskými činy M. Jonese a T. Maina ve Velké Británii. Jisté je, že se Skála koncem 40. let inspiroval poznatky z oblasti výchovy

*sociálně narušené mládeže koncepcí výchovných společenství ukrajinského pedagoga A.S. Makarenka*“ (Kalina, 2013, s. 84). Kooyman uvádí A.S. Makarenka mezi zapomenutými předchůdci TK pro drogově závislé. „*J. Skála zdroje a inspirace svého léčebného systému nikdy zcela neujasnil*“ (Kalina, 2013, s. 84).

J. Skála založil v roce 1948 socioterapeutický klub po vzoru Anonymních alkoholiků, který nazval KLUS – Klub Lidí Usilujících o Střízlivost. V r. 1951 založil první záchytnou stanici na světě. V r. 1967 s psychologem E. Urbanem a psychiatrem J. Rubešem založili na principech terapeutické komunity jeden z předních systémů výcviku v psychoterapii – SUR. J. Skála později stál u zrodu systému teoretického vzdělávání psychoterapeutů v rámci Psychoterapeutické fakulty. Svému poslání zasvětil celý život. V r. 1991 byla speciálními pedagogy M. Těmínovou a M. Vlčkem založena terapeutická komunita pro drogově závislé v Němčicích u Strakonice, byla počátkem občanského sdružení SANANIM.

Léčba v této terapeutické komunitě je určená pro dlouhodobou terapii. Je rozdělena do čtyř fází. V první fázi získává klient důvěru ke skupině a komunitě. Středem zájmu je především práce na jeho motivaci k abstinenci. Motivovanost klienta k vlastní změně chování je základem úspěšné resocializace. Ve druhé fázi se zaměřuje klient na práci ve skupině a na trénink odpovědnosti. Ve třetí fázi dochází k postupnému osamostatňování, klient si hledá bydlení a zaměstnání a postupně se zařazuje do běžného života. Délka terapie v Němčicích je deset až patnáct měsíců, jejím cílem je, aby klienti zvládali nároky každodenního života:

- získali sociální a komunikační dovednosti;
- přijali odpovědnost za svá rozhodnutí;
- osvojili si pracovní návyky;
- uměli řešit náročné životní situace;
- přijali sami sebe;
- byli spokojení, šťastní.

Dlouhodobá léčba v terapeutické komunitě je proces náročný, ale účinný. Část klientů léčbu v komunitě předčasně ukončí, někteří do terapeutické komunity ani nenastoupí. V roce 1998 občanské sdružení SANANIM založilo terapeutickou komunitu Karlov u Písku se střednědobým programem a léčebným oddělením i pro matky s dětmi. Komplexní program pro začleňování rodinných příslušníků a blízkých klientů rozpracovala terapeutická komunita White Light. Tato komunita byla založena speciálním pedagogem

J. Radimeckým. Lze jmenovat i další významné terapeutické komunity, např. Podané ruce, Magdaléna a další.

Terapeutické přístupy v terapeutické komunitě nemusí každému vyhovovat. Někteří klienti léčbu neztvádnou, opouštějí komunitu nebo poruší pravidla a jsou z léčby vyloučeni, mohou odejít do jiného léčebného programu psychiatrické nemocnice nebo jiné terapeutické komunity. Po určité době se mohou do téže komunity vrátit.

V současné době se často setkáváme s terapeutickými přístupy zaměřenými na specifickou klientelu např. mladistvé umístěné do výchovných ústavů z důvodu poruch chování. Jedná se o Výchovný ústav Husův domov, oddělení Poklad, Dvůr Králové; Výchovný ústav Hostouň, detašované pracoviště Medvědí Kámen; Výchovný ústav Čakovická, Praha 9 (Klíčov), detašované pracoviště Křešín; Diagnostický ústav pro mládež Hodkovičky, Praha 4, detašované pracoviště v Řevnicích „Cesta“; Výchovný ústav Žulová; Výchovný ústav Pšov (záměrně neuvádíme celé názvy jednotlivých zařízení).

### Denní stacionář

Denní stacionáře psychoterapeutické ambulantní zařízení zabývající se léčením drogových závislostí. Toto zařízení navštěvují motivovaní klienti, u kterých intenzivní ambulantní péče umožňuje nahradit ústavní léčení. Denní stacionář (DS) SANANIM z.ú. je v provozu od září 1996, byl první svého druhu v ČR.

*"Programy DS zahrnují komplex diagnostických, léčebných a rehabilitačních postupů, metod a technik, zohledňujících aktuální stav a potřeby klienta:*

- *denní stacionární program skupinovou formou pro maximálně 12 osob v rozsahu 3 měsíců,*
- *individuální psychoterapie a rodinná terapie, poradenství pro rodiče a další rodinné příslušníky,*
- *skupinová terapie pro rodiče a partnery klientů,*
- *sociální práce a poradenství,*
- *psychologické a psychiatrické vyšetření,*
- *diferenciální diagnostika,*
- *klubové a volnočasové aktivity pro klientelu DS"* (Kalina, 1999, s. 18).

Denní stacionář úzce spolupracuje s ostatními programy SANANIM z.ú. Navazuje na činnost Kontaktního centra a Terénní programy, předchází a někdy nahrazuje léčbu ústavní nebo v terapeutické komunitě. Na DS navazuje resocializační a doléčovací program Doléčovacího centra.



## Následná péče – doléčovací programy

Doléčování není zcela přesně definováno, není vymezeno, kdy je následná péče indikována, kde začíná a kde končí. Doléčovací centrum je socioterapeutické pracoviště, které zajišťuje následnou péči pro klienty, kteří prošli určitým typem léčebného programu i pro ty, kteří předčasně ukončili základní léčbu nebo abstinují bez absolvování léčebného programu a jsou motivováni k životu bez drog.

Termín následná péče představuje mnoho služeb, které klient využívá po odchodu z léčby. Patří sem poradenství, psychoterapie, chráněné bydlení pro klienty, kteří nemají kde bydlet nebo se nechtějí vrátit k rodině. Jedná se o podporu a udržení abstinence po ukončení léčby.

Standardy (Úřad vlády ČR, 2003) definují cílovou populaci pro doléčovací programy jako „*abstinující osoby s anamnézou závislosti na návykových látkách s minimální doporučenou dobou abstinence 3 měsíce a preferencí osob, které absolvovaly detoxifikaci a minimálně krátkodobou léčbu ambulantního nebo rezidenčního typu s náhledem a motivací k dlouhodobí abstinenci*“. Tato definice vymezuje následnou péči jako službu především pro klienty, kteří v minulosti absolvovali léčbu. Přesto však existují klienti, kteří do doléčovacího programu vstupují bez předchozí odborné pomoci, s určitým povědomím o svém stavu a s potřebou pomoci a podpory v abstinenci (Kuda, 2003).

*Základní klientela je ta, která prošla léčbou. "Po ukončení léčby je klient konfrontován s nároky každodenního života. Je to velmi náročné období, kdy je zvýšená pravděpodobnost návratu k původnímu závislému chování. Proto klient během doléčování dostává zejména podporu při budování nového života bez drog. Tato podpora musí zasahovat některé oblasti života klienta. Nejde tedy jen o psychoterapeutickou práci, ale i o sociální pomoc (zaměstnání, bydlení). Jedná se o stále platnou 'terapii každodenního života'. Učí se převzít veškerou zodpovědnost za svoji abstinenci a život bez drog"* (Kuda, 1999, s. 26).

Cílem doléčovacího centra je podpora klienta při postupném zapojování do běžného života. Další cíle jsou: prevence relapsu, nalezení zaměstnání, zajištění bydlení, osobní stabilizace a dokončení léčebného procesu, vytvoření svépomocného společenství abstinujících klientů (Kuda, 2003). Součástí doléčovacího centra je chráněné bydlení. Tyto byty jsou poskytovány klientům, kteří absolvovali dlouhodobou léčbu, nemají kde bydlet nebo se nechtějí vrátit k rodině. Podmínkou je abstinence klienta, placení nájemného, zaměstnání a účast na odpoledním doléčovacím programu. Cílem chráněného bydlení,

které je jakýmsi "domem na půli cesty", je pomoci klientovi překonat první měsíce po návratu z léčby (Kuda, 1999).

## Mezinárodní svépomocné organizace

### Anonymní alkoholici

*„Anonymní alkoholici jsou společenstvím žen a mužů, kteří sdílejí spolu zkušenost a naději, že mohou vyřešit svůj společný život a pomoci ostatním uzdravit se z alkoholu. Jediným požadavkem členství je touha zastavit pití. Sdružení anonymních alkoholiků není spojeno s žádnou sektou, církví, politickou organizací, či jakoukoli jinou institucí, nepřije si zaplést se do jakékoli rozepře, nepodporuje, ale ani neodporuje žádným cizím programům. Jejich prvotním účelem je zůstat střízliví a pomáhat jiným alkoholikům dosahovat střízlivosti“* (Anonymní alkoholici, 1989).

Toto je základní preambule hnutí, které si dalo za cíl jediný úkol: boj proti alkoholismu. Hnutí Anonymních alkoholiků vzniklo v roce 1935 v USA. Založili jej dva do té doby neúspěšně léčení alkoholici. V roce 1939 vychází tzv. „Modrá kniha“, základní dílo Anonymních alkoholiků. AA se ve své činnosti řídí „12 kroky“ a „12 tradicemi“, které obsahují konkrétní návody na vyrovnání se s problémem závislosti na alkoholu (od přiznání si porážky ve vztahu k alkoholu přes poctivou bilanci dosavadního života, nápravu chyb a omylů, přes pokoru a pomoc ostatním, zatím ještě trpícím alkoholikům). Stežejní částí textu AA je Dvanáct kroků a Dvanáct tradic.

#### *„Dvanáct kroků:*

1. *Přiznali jsme bezmocnost vůči alkoholu (drogám, hazardní hře) – naše životy začaly být neovladatelné.*
2. *Dospěli jsme k víře, že síla větší než naše, nám vrátí duševní zdraví.*
3. *Rozhodli jsme se předat svoji vůli a svůj život do péče Boha tak, jak ho chápeme.*
4. *Provedli jsme důkladnou a nebojácnou inventuru sami sebe.*
5. *Přiznali jsme Bohu, sami sobě a jiné lidské bytosti přesnou povahu svých chyb.*
6. *Byli jsme zcela svolní s tím, aby Bůh odstranil všechny tyto naše charakterové vady.*
7. *Pokorně jsme ho požádali, aby naše nedostatky odstranil.*
8. *Sepsali jsme listinu lidí, kterým jsme ublížili a kterým to chceme nahradit.*
9. *Rozhodli jsme se provést tyto nápravy ve všech případech, kdy to okolnosti dovolí, s výjimkou situací, kdy by to jiným lidem uškodilo.*

10. Pokračovali jsme v provádění morální inventury, a když jsme udělali chybu, pohotově jsme se ji přiznali.
11. Pomocí modlitby a meditace jsme zdokonalili svůj vědomý styk s Bohem, jak jsme ho chápali, a modlili se pouze za to, aby se nám dostávalo poznání jeho vůle a síly ji uskutečnit.
12. Výsledkem těchto kroků bylo, že jsme se duchovně probudili a v důsledku toho jsme projevíli snahu předávat toto poselství dalším závislým a uplatňovat tyto principy ve všech svých záležitostech.

*Je třeba zdůraznit, že organizace typu AA se nevází k určitému náboženství a mezi jejich členy jsou i ateisté“ (Kalina a kol. 2003, s. 86).*

### **„Dvanáct tradic:**

1. Naše společné blaho by mělo být na prvním místě, osobní uzdravení závisí na jednotě AA.
2. Pro účel naší skupiny existuje pouze jediná konečná autorita – milující Bůh, tak jak se sám vyjadřuje v našem skupinovém svědomí. Naši vedoucí jsou pouze spolehliví služebníci, kteří však nevládnou.
3. Jediným požadavkem pro členství v AA je touha přestat pít.
4. Každá skupina by měla být autonomní s výjimkou případů, které ovlivňují ostatní skupiny, nebo AA.
5. Každá skupina má pouze jediný primární účel – přinášet své poselství alkoholikovi, který stále trpí.
6. Skupina AA by nikdy neměla podporovat, financovat ani propůjčovat jméno AA jakémukoliv příbuznému zařízení, nebo vnějšímu podnikání, aby nás problémy peněz, majetku a prestiže neodchýlily od našeho primárního účelu.
7. Každá skupina AA by měla být plně soběstačná a odmítat vnější příspěvky.
8. AA by se nikdy neměli stát profesionálními, i když naše servisní centra mohou zaměstnávat specialisty.
9. Hnutí AA jako takové by nikdy nemělo být organizováno, ale může vytvořit servisní výbory nebo komise, přímo zodpovědné těm, kterým slouží.
10. AA nemají názory na vnější otázky, proto by jméno AA nikdy nemělo být vtaženo do veřejného sporu.
11. Naše zásady veřejných vztahů jsou založeny spíše na přitažlivosti než na propagaci, my vždy potřebujeme udržovat osobní anonymitu na úrovni tisku, rozhlasu a filmu.

## 12. *Anonymita je spirituálním základem všech našich tradic“*

(Anonymní alkoholici, 1989, s. 7).

Setkání AA probíhají bez účasti profesionálů, vede je vždy jeden z děle abstinujících alkoholiků. Setkání AA mohou být buď uzavřená, tzn. pouze pro alkoholiky, nebo otevřená, tzn. pro alkoholiky a ty, kdo se o problematiku zajímají (rodina, přátelé, terapeuti). V České republice se schází více skupin. Na jubilejním sjezdu v Montrealu v roce 1985 se sešlo padesát tisíc účastníků z celého světa. AA dosáhli uznání ze strany odborníků. Terapeuti a léčebné instituce s nimi spolupracují a motivují pacienty k účasti na setkáních.

### **Svépomocné organizace působící v naší republice**

Nejstarším nepřetržitě pracujícím klubem je "KLUS" neboli Klub Lidí Usilujících o Střízlivost, který byl založen docentem Skálou. Po roce 1948 nebylo v tehdejší Československu možné založit organizaci, která hovoří o předávání života do péče Boha. Doc. Skála založil organizaci, která využívala některé prvky Anonymních alkoholiků, zároveň však předpokládala účast profesionálních terapeutů. Socioterapeutické kluby kombinují prvky svépomoci a pomoci s účastí profesionálů. Většinou u nás vznikají při zařízeních specializovaných na léčbu závislostí. Paleta klubové činnosti může být široká, od schůzek abstinujících závislých po programy, kterých se může zúčastnit závislý s celou rodinou nebo přáteli. Rozvoj klubů se datuje od konce sedmdesátých let a pokračuje dodnes.

Kluby a jiné svépomocné skupiny plní poslání sociální psychiatrie a socioterapie, které Světová zdravotnická organizace vymezila slovy: *"Poskytnout duševně chorému a tomu, kdo je takto ohrožený, možnost vytvořit si sociální kontakty příznivé pro udržení anebo znovuvytvoření přiměřeného sociálního chování. Jejich úlohou je posílit, obnovit a udržet pacientův zájem na reálném společenském životě a na reálných vztazích k lidem"* (Bútora, 1989, s. 281).

Základní léčba alkoholismu bez následného doléčování, resocializace a rehabilitace přináší zpravidla jen krátkodobý efekt. Mnozí alkoholici následkem abstinence ztrácejí dosavadní referenční skupiny a pociťují v tomto směru určitý deficit. Klub umožňuje alespoň na přechodný čas tento deficit odstranit nebo zmírnit. Pro osamělé může mít dokonce úlohu primární sociální skupiny. Dlouhodobější a pravidelnější účast v klubu je možné chápat jako kulturní změnu, jako postupné osvojování si kultury nové skupiny. Činnost klubů se neomezuje jen na problémy s alkoholismem. Psychoterapeutické a socioterapeutické postupy je možné využít i při jiných chorobách, porážkách, stresových situacích. Cílem svépomocných skupin je vymanit se ze

sociální izolace, lépe se společensky integrovat, zlepšit komunikaci s jinými lidmi (Bútor, 1989).

### Substituční terapie

Substituční programy jsou určeny uživatelům opiátů (nejčastěji heroinu). Podstatou substituce je nahrazení ilegálního opiátu opiátem legálním s cílem zmírnit problémy plynoucí z drogové závislosti, přerušit vazby na ilegální drogový svět, přeorientovat klienta na životní styl únosný pro něho i pro společnost. V ideálním případě postupně dosáhnout úplné abstinence od drog. Substituční terapie patří do přístupů Harm Reduction (minimalizace zdravotních a sociálních rizik). Jedná se o časově neomezenou udržovací terapii.

Nejčastěji užívaným preparátem v dlouhodobých udržovacích substitučních programech je **metadon** (*Methadon*), následuje buprenorfin (*Buprenorphine*). Metadon (*Methadonum hydrochloridum*) je syntetický opioid, v České republice se užívá orálně. První substituční program byl zahájen v USA v roce 1964. V České republice byl prvním metadonový program zahájen u Apolináře v roce 1997. Počáteční tři roky probíhal jako tzv. nízkoprahový, byl určen pro problematičtější drogové klienty. Po otevření Centra metadonové substituce DROP INem, o.p.s. se program začal profilovat jako vysokoprahový.

Do **nízkoprahového programu** dochází klient každý den včetně víkendů a svátků, je průběžně podrobován toxikologickým vyšetřením. Je-li u něj opakovaně prokázána přítomnost nepovolených látek, je z programu na měsíc vyloučen. Někteří klienti se však nechťejí vzdát nitrožilní aplikace drog, užívají pervitin, často se objevuje zneužívání alkoholu a léků.

**Vysokoprahový program** je určen pro sociálně stabilizované klienty. Do tohoto programu jsou zařazováni klienti s trvalým zaměstnáním nebo v přípravě na ně, studující, gravidní ženy, matky s malými dětmi. Docházka probíhá dvakrát až třikrát týdně s výdejem substituční látky na zbývající dny domů. Podmínkou je abstinence od nelegálních drog, která je průběžně kontrolována. V případě pozitivního nálezu je klient přerazen zpět do nízkoprahového programu.

*„Formy substituční léčby:*

1) *Krátkodobá (rychlá detoxifikační substituce, realizovaná nejčastěji během hospitalizace, trvající 1-2 týdny)*

2) *Střednědobá (prodloužená detoxifikace, prováděná během ústavní léčby, někdy ambulantně, trvající několik týdnů až měsíců, vhodná u klientů s velmi vysokou tolerancí, či závislých na několika látkách, které jsou vysazovány, resp. nahrazovány postupně)*

3) *Dlouhodobá, která je většinou realizována ambulantní formou – udržovací substituce, např. metadonová, či buprenorfinová substituce u klientů, závislých na opioidech, která může trvat řadu měsíců, či let“ (Popov in Kalina a kol., 2003, s. 221).*

Výhody metadonu jako substituční látky uvádí Parrino (1993):

1. *„Metadon nemá euforický, trankvilizační ani analgetický efekt, vědomí ani nálada klientů se jeho užíváním nemění, což umožňuje normální sociální fungování.*

2. *Správně stanovená dávka metadonu blokuje narkotický efekt jiných opioidů, pokud dojde k jejich užití.*

3. *Nedochází ke zvyšování tolerance, takže dávka při substituci nemusí být zvyšována, ale je stabilní.*

4. *Metadon je účinný i při orálním požití a účinkuje po dobu 24–36 hodin, může tedy být aplikován 1x denně bez injekční aplikace.*

5. *Metadon zmírňuje craving, který je uváděn jako jeden z hlavních důvodů relapsu.*

6. *V dávkách používaných při substituce je metadon medicínsky bezpečný a netoxický“ (Popov in Kalina, 2003, s. 222).*

### **Ukončení metadonového programu**

Vysazování metadonu se provádí postupným snižováním denní dávky, obvykle mívá dlouhodobý charakter. Při detoxifikaci z metadonu nastává kritické stadium se zvýšeným rizikem recidivy v době, kdy podávaná dávka klesne pod 25 mg a účinek látky nepokryje celých 24 hodin. Odvykáci stav po metadonu je většinou slabší než po vysokých dávkách heroinu, ale delší. *„Metadonová substituce snižuje užívání heroinu, kriminalitu, rizikové chování spojené s injekčním užíváním a předčasná úmrtí u osob závislých na opioidech“ (Kalina, 2001, s. 65).*

**Substituce buprenorfinem** (základem je alkaloid opia thebain) je ve formě sublingválních tablet pod názvy Subutex a Suboxone. Subutex byl v ČR podáván od r. 2001, Suboxone od r. 2008. *„Suboxone obsahuje mimo účinné látky buprenorfinu ještě naloxon, který v případě intravenózního podání vyvolá výrazný antagonistický účinek a abstinenci syndrom. Přítomnost naloxonu by tedy měla zabránit intravenóznímu zneužívání přípravku. Buprenorfin může být předepsán všemi lékaři. Pokud dochází k medikaci osob závislých na opiátech jinými preparáty obsahující opioidy, nejedná se o lege artis prováděnou substituční terapii“ (Randák, 2005 in Adiktologie 2011/3, s. 137).*

Verster a Bunning (2004) popisují výhody správným způsobem poskytované substituční terapie. Mezi výhody patří snížení rizikového chování, zlepšení fyzického, psychického a sociálního stavu klienta. Dochází k nižšímu výskytu infekčních nemocí jako hepatitidy B a C a HIV, klesá úmrtnost, zvláště v důsledku předávkování. Život klienta a jeho rodiny je kvalitnější, veřejné výdaje na zdravotní péči a trestněprávní systém jsou nižší.

### Seznam použitých zdrojů

*Alcoholics Anonymous*. New York City 1989.

Bútora, M. *Mne sa to nemôže stať*. Martin: Osveta, 1989. ISBN 80-217-0076-9.

Frank, H. *Kinder ohne Perspektive*. Berlín, 1986. ISBN 3-8118-3200-X.

Heller, J, Pecinovská, O. a kol. *Závislost známá a neznámá*. Praha: Grada Publishing, 1996. ISBN 80-7169-277-8.

Kalina, K. a kol.: *Mezioborový glosář pojmů z oblasti drog a drogových závislostí*. Praha: Úřad vlády ČR, 2001. ISBN 80-238-8014-4.

Kalina, K. a kol. *Drogy a drogové závislosti 1 a 2*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2003. ISBN 80-86734-05-6.

Kalina, K. *Terapeutická komunita*. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-2449-2.

Kalina, K. *Základy klinické adiktologie*. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-4331-8.

Kalina, K. *Terapeutické komunity v České republice*. Adiktologie. 2013, 13, č. 2, s. 84. Centrum adiktologie, Psychiatrická klinika, 1. LF UK. ISSN 1213-3841.

Kalina, K. a kol. *Klinická adiktologie*. Praha: Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-4331-8.

Kratochvíl, S. *Psychoterapie*. 3. vyd., Praha: Avicenum, 1987. ISBN 978-80-262-1227-0.

Kuda, A. *Doléčovací centrum*. In: Výroční zpráva o.p.s. SANANIM, 1999.

Kuda, A. *Následná péče, doléčovací programy*. In Kalina, K. *Drogy a drogové závislosti. Mezioborový přístup*. Praha: Úřad vlády ČR, 2003. ISBN 80-86734-05-6.

Miller, W. R., Rollnick, S.: *Motivational Interviewing*. New York: Guildford Press, 1991. ISBN 0-89862-566-1.

- O'Hare, P. A. a kol. *The Reduction of drug – related harm*. Routledge, 1992.
- Popov, P. *Programy metadonové a jiné substituce*. In Kalina a kol. *Drogy a drogové závislosti*, 2, Mezioborový přístup. Praha: Úřad vlády ČR, 2003. ISBN 80-86734-05-6.
- Presl, J. *Drogová závislost*. 2. vyd., Praha: Maxdorf, 1995. ISBN 80-85800-25-x.
- Randák, D. *Výzkum charakteristiky a kvality života uživatelů substituční léčby Subutexem*. Adiktologie. 2011, 11, č. 3, s. 137. Centrum adiktologie, Psychiatrická klinika, 1. LF UK. ISSN 1213-3841.
- Rotgers, F. a kol. *Léčba drogových závislostí*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-836-9.
- Skála, J. a kol. *Závislost na alkoholu a jiných drogách*. Praha: Avicenum, 1987. ČSN ISO 690.
- Skála, J. *Alkohol a vy - pokyny pro nemocné*. Praha: Avicenum, 1988.
- Standardy odborné způsobilosti pro zařízení a programy poskytující odborné služby problémovým uživatelům a závislým na návykových látkách*. Praha: Úřad vlády ČR, 2003.
- Šebek, M. *O krizi a příbuzných stavech*. In: kol. autorů: *Životní krize a psychoterapie*. Praha: Kabinet psychoterapie, Psychoterapeutická klinika FVL UK, 1988.
- Verster, A., Buning, E. *Informace pro tvůrce drogové politiky o účinnosti substituční léčby závislosti na opiátech*. 1. vyd. EuroMethwork. Praha: Úřad vlády ČR, 2003. ISBN 80-86734-15-3.

**doc. PaedDr. Eva Šotolová, CSc.**

Katedra speciální pedagogiky

Pedagogická fakulta UK





# ON-LINE VÝUKA V DOBĚ PANDEMIE COVID-19 Z POHLEDU STUDENTŮ PROGRAMU RESOCIALIZAČNÍ A PENITENCIÁRNÍ PEDAGOGIKA

*Mgr. Markéta Šonková*

Tento příspěvek vznikl v rámci připravované disertační práce a obsahuje dílčí výsledky.

**Abstrakt:** Na základě analýzy textových komentářů z dotazníku distribuovaného v rámci předvýzkumu pro připravovanou disertační práci mezi studenty Univerzity Jana Amose Komenského Praha byly identifikovány zejména hlavní pozitiva a problémy, s nimiž se studenti během on-line výuky setkali. Podle získaných dat byly zformulovány některé náměty na implementaci metod distančního vzdělávání do současné praxe. Příspěvek také přináší témata pro další rozpracování. Pokud na nastalou situaci nahlédneme optimisticky, můžeme konstatovat, že koronavirová krize vysoké školy posunula k modernějšímu a efektivnějšímu fungování v on-line prostředí. Ukázalo se, že vysoké školy reálně plní i tzv. třetí roli v rámci své společenské odpovědnosti.

**Klíčová slova:** resocializační a penitenciární pedagogika, distanční výuka, on-line výuka, výzkum, dotazník, Covid-19.

## Úvod

Pandemie onemocnění koronavirem SARS-CoV-2, která na jaře roku 2020 zasáhla oblast vzdělávání plnou silou, proměnila ve vysokoškolském prostředí zažitou rutinu v nečekanou výzvu. Doslova ze dne na den začal platit zákaz osobní přítomnosti studentů na prezenční výuce, na což musely vysoké školy bezprostředně zareagovat tak, aby zajistily co nejplynulejší pokračování výuky.

Vysoké školy prokázaly schopnost rychle reagovat, kriticky myslet a pružně se přizpůsobit nastalé neočekávané situaci. Důležitým faktorem byla soudržnost akademických i neakademických pracovníků, kteří všichni společně pracovali na zajištění on-line výuky, posílení aktivit z oblasti IT, zabezpečení nezbytných administrativních úkonů, fungování podpůrných oddělení, rozvinutí potřebné komunikace se studenty včetně získávání jejich zpětné vazby apod.

Na Univerzitě Jana Amose Komenského Praha byly zlepšeny podmínky pro plošnou realizaci distanční výuky, a to jak v oblasti materiálního a technického zabezpečení, tak v oblasti metodického řízení distančního studia: byla zpracována, schválena a implementována metodika *Systém podpory on-line studia na UJAK* jako Směrnice rektora č. 4.3. a proběhlo opakované školení akademických pracovníků v metodách a nástrojích distanční výuky s ohledem na přijatou metodiku UJAK. Současně byly implementovány požadavky NAÚ a MŠMT (resp. požadavky nové legislativy platné pro vysoké školy v mimořádné situaci) na realizaci distančního studia a vyhodnocování a ohlašování průběhu realizace distančního studia (Univerzita Jana Amose Komenského Praha 2021).

Nemenší roli v tomto procesu sehráli sami studenti, kteří projevíli vzájemnou soudržnost, podporu a pochopení. Projevíli samostatnost, s níž s využitím pro mnohé z nich doposud neznámých technologií zvládali samostatné studium mimo školní lavice. Mnozí z nich, a to zejména z Katedry speciální pedagogiky, během pandemie vykonávali společensky prospěšné dobrovolnické aktivity.

Společně se tak i díky zodpovědnému a aktivnímu přístupu a ochotě naučit se novým věcem podařilo zajistit pokračování výuky i realizaci zkouškového období takovým způsobem, aby nedošlo k nežádoucím posunům harmonogramu akademického roku. Všichni zúčastnění získali velmi cenné zkušenosti a rozvíjeli mnohé potřebné a důležité kompetence.

Zjistit, jak právě vysokoškolští studenti přechod na nucenou on-line výuku v době pandemie covid-19 hodnotili a jaké na ně měla (pozitivní i negativní) dopady, je účelem výzkumu v připravované disertační práci.

## Sběr dat

Vzhledem k faktu, že na vysokých školách v České republice jsou v současné době realizovány pouze 3 studijní programy/obory, které se týkají resocializace a penitenciaristiky (na Univerzitě Pardubice je magisterský program nově akreditován souběžně se „starým“ dobíhajícím oborem) a konkrétně na Univerzitě Jana Amose Komenského Praha s.r.o. je bakalářský studijní program Resocializační a penitenciární pedagogika v době vzniku tohoto příspěvku, tedy v akademickém roce 2021/2022, realizován teprve třetím rokem, není okruh respondentů příliš široký. Připravovaná disertační práce se nicméně nezaměřuje pouze na tento vědní obor – ten byl vyčleněn pouze po účely tohoto příspěvku.

| Studijní program                          | Obor                                | Typ | Vysoká škola                                  | Forma |
|-------------------------------------------|-------------------------------------|-----|-----------------------------------------------|-------|
| Resocializační a penitenciární pedagogika |                                     | B   | Univerzita Jana Amose Komenského Praha s.r.o. | PS+KS |
| Sociální práce                            | Sociální práce a penitenciární péče | B   | Technická univerzita v Liberci                | KS    |
| Specializace v pedagogice                 | Resocializační pedagogika           | N   | Univerzita Pardubice                          | PS    |
| Resocializační pedagogika                 |                                     | N   | Univerzita Pardubice                          | PS    |

Tabulka 1: *Přehled studijních programů a oborů zaměřujících se na oblast resocializace a penitenciaristiky.* Zdroj: Vlastní zpracování.

Sběr dat proběhl na jaře roku 2021 prostřednictvím internetového dotazníku v rámci předvýzkumu, jenž měl ověřit navržené otázky. Dotazník obsahoval kombinaci uzavřených a otevřených otázek. V rámci programu Resocializační a penitenciární pedagogika odpovědi poskytlo celkem 25 z 59 studentů.

| Ročník | Počet studentů | Počet vyplněných dotazníků |
|--------|----------------|----------------------------|
| 1      | 39             | 17                         |
| 2      | 20             | 8                          |

Tabulka 2: *Počet studentů programu Resocializační a penitenciární pedagogika na Univerzitě Jana Amose Komenského Praha s.r.o., březen 2021.* Zdroj: Vlastní zpracování.

Zkoumané oblasti:

- jaké mají studenti znalosti nástrojů pro distanční výuku;
- do jaké míry on-line nahradila výuka v uplynulém akademickém roce výuku prezenční;
- s jakými nedostatky a problémy se studenti během on-line výuky potýkali;
- jakým způsobem mohli studenti sdělit škole zpětnou vazbu;
- jak na tyto problémy škola reagovala;

- které aktivity studentům během on-line výuky vyhovovaly;
- jaká pozitiva studentům přinesl přechod na on-line výuku;
- jaké náměty na zlepšení fungování on-line výuky studenti mají.

### Dílčí výsledky a jejich interpretace

Data sice v tuto chvíli nejsou kompletně zpracována, a to včetně procentuálního vyhodnocení jednotlivých odpovědí, ale již v této fázi je možné vyčíst zejména z odpovědí na otevřené otázky určitou tendenci. Pro účely tohoto příspěvku bylo vybráno několik oblastí.

#### ▪ *Nástroje pro on-line výuku*

Uzavřená otázka zjišťovala, které nástroje distančního vzdělávání studenti znají nebo se s nimi alespoň setkali. Většina respondentů má znalosti nebo alespoň povědomí o programech MS Teams, Skype nebo Zoom. V menší míře program Moodle a Google Classroom.

Ačkoli na UJAK byly podmínky pro realizaci distanční výuky postupně zlepšovány, ne všichni vyučující využívali Univerzitou doporučený a preferovaný nástroj MS Teams, jímž jsou všichni studenti, vyučující i ostatní zaměstnanci vybaveni; ne všichni respektovali systém ukládání studijních materiálů na pro tento účel vytvořené úložiště v prostředí Sharepoint. Pro studenty tak bylo mnohdy velmi obtížné materiály vyhledávat a hlídat, kdy a jakým způsobem bude vyučující komunikovat. Takový způsob organizace výuky se jeví jako neefektivní.

#### ▪ *Pozitiva & negativa on-line výuky*

Během on-line výuky museli studenti překonávat řadu bariér. Tato oblast je i v kontextu zkoumané problematiky vhodným tématem pro případné budoucí zkoumání.<sup>77</sup>

Často zmiňovanou oblastí je technická stránka – studenti (zejména vyššího věku) mnohdy nejsou zvyklí používat moderní technologie v takové míře, v jaké to bylo během on-line výuky nutné.

---

<sup>77</sup> Problematikou bariér v on-line výuce se zabývá například práce Aliho, Amaada Uppala a Gullivera (2018), na niž odkazují ve své studii Poláček a Nekuda. Na základě studia 259 relevantních studií výzkumníci identifikovali celkem 68 odlišných bariér, které mohou negativně působit na výuku formou e-learningu. Na základě tohoto nálezu navrhli rámec TIPEC, což je zkratka dělení bariér na technology, individual, pedagogy and enabling conditions (technologické, individuální, pedagogické a „podmínky umožňující“) (Poláček a Nekuda 2020).

V souvislosti s tímto tématem se objevovaly reakce, podle nichž studenti hodnotí jako jednoznačné pozitivum svou schopnost adaptovat se na novou situaci, naučili se pracovat s novými technologiemi, v této oblasti překonali sami sebe, získali mnoho nových dovedností a rozvinuli své kompetence v oblasti moderních technologií.

Jako negativum naopak hodnotí výše popsanou roztříštěnost systému výuky. Na druhou stranu častěji respondenti hodnotili přístup vyučujících jako profesionální, lidský a empatický.

Pro mnoho studentů znamenala on-line výuka nárůst studijní zátěže a také obavy z neúspěšného dokončení ročníku. Navzdory těmto obavám Univerzita nezaznamenala zásadní zvýšení míry studijní neúspěšnosti.

Individuálním aspektem byla například možnost lépe, a hlavně efektivněji si zorganizovat čas. To přivítali zejména dojíždějící studenti, pro něž byla úspora času stráveného dojížděním poměrně zásadním přínosem. Objevila se i zmínka o ušetřených financích nejen za dojíždění, ale i ubytování mimo domov, což v době koronavirové nejistoty mnoho domácností ocenilo. Účast na výuce v domácím prostředí byla hodnocena spíše jako pozitivní aspekt, který přinášel větší klid, pohodlí a možnost se soustředit. Někteří respondenti ale považovali za negativum domácího prostředí nedostatek vnitřní motivace a působení rušivých vlivů (např. typicky péče o malé dítě).

Výraznou roli sehrál sociální aspekt, a to jak v pozitivním, tak v negativním kontextu. Ačkoli mezi negativními stránkami studenti často uváděli právě absenci osobního kontaktu se spolužáky, na druhou stranu se objevily odpovědi, které kmitovaly solidaritu a nápomocnost mezi spolužáky, a to i aniž se spolu zatím fyzicky setkali. Projevem bylo například to, že si spolužáci pomáhali a předávali si chybějící informace prostřednictvím sociálních sítí. Negativním důsledkem omezení setkávání studentů, a to zejména prvních ročníků, se může stát zvýšená míra studijní neúspěšnosti (nedostatek sociálního kontaktu a s ním spojených vysokoškolských návyků, nemožnost osobní interakce s vyučujícími).

#### ▪ *Náměty*

Ze šetření vyplynulo několik námětů pro konkrétní využití v praxi. Díky tomu, že podněty vycházejí přímo od studentů, kteří jsou nejdůležitějším článkem celého procesu, stojí za zamyšlení.

Vzhledem k tomu, že velké množství studentů, a to zejména v kombinované formě studia, uvádí jako pozitivní stránku absenci dojíždění do školy, objevuje se obecný námět **pokračovat v distanční výuce** i po skončení zákazu osobní přítomnosti na výuce. Toto řešení bohužel není snadno proveditelné,

protože vysoká škola musí výuku realizovat v souladu s platnými akreditacemi. Pokud není distanční forma v příslušném studijním programu akreditována, může vysoká škola ve výuce pouze využívat některé distanční nástroje v rámci formy kombinované. Podnět, který by realizovatelný byl snáze, je **nahrazení přednášek** tak, aby se k nim studenti mohli vracet, případně je využít jako náhradu své absence na výuce. V prezenční formě studia by předem nahrané přednášky mohly posloužit coby zdroj teoretických informací jako podklad pro návaznou diskusi daného tématu během semináře. Stejně tak by studenti přivítali více **studijních materiálů s distančními prvky** jako podklad pro samostudium.

Vyučující by si mohli navzájem pomoci mnohdy náročnou situaci usnadnit tak, že budou mezi sebou více sdílet své (pozitivní i negativní) zkušenosti.

### Vybrané výzkumy na podobné téma

- *Příležitosti a bariéry online výuky na ESF MU v době „koronaviru“ (ESF MU 2020)*

Studie vznikla na základě analýzy textových komentářů z obsáhlého dotazníkového průzkumu mezi studenty Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity. V rámci analýzy byly identifikovány typické nedostatky, výhody a nevýhody on-line výuky, na níž byly vysoké školy na jaře roku 2020 nuceny přejít. Studie podává plastický obraz realizované on-line výuky a nabízí řadu témat pro navazující výzkum (Poláček a Nekuda 2020).

- *Studenti a pedagogové českých VŠ v době pandemie (FSV UK 2021)*

Tato studie, kterou uskutečnil Sociologický ústav AV ČR a Fakulta sociálních věd UK, byla realizována v květnu 2020 jako součást mezinárodního výzkumu Antverpské univerzity *International COVID Well-being Study (ICSWS)*. Studie se v ČR účastnilo cca 7 tisíc studentů ze 7 větších vysokých škol (ČZU, MU, UHK, UK, UPOL, UTB, VŠE). Výzkumníci zde mapovali životní a studijní situaci studentů. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. 2020).

- *Never waste a good crisis: Towards a permanently improved mental well-being in students. An analysis of the mental well-being of students at University of Antwerp during the corona pandemic (Antverpská univerzita 2021)*

Tato mezinárodní studie zkoumala různé aspekty studentské pohody, chování při vyhledávání pomoci a relevantní sociální souvislost (včetně sociodemografických, socioekonomických charakteristik a charakteristik souvisejících se studiem) v době pandemie koronaviru. První část studie zkoumala v roce 2020 během první vlny pandemie více než 100 000 studentů vysokých

škol ve 125 institucích vysokoškolského vzdělávání ve 27 zemích Evropy a Severní Ameriky. Druhá vlna byla organizována na jaře 2021 ve vybraných vysokých školách. Zatímco hlavním zaměřením této druhé vlny zůstala pohoda studentů, byl přidán další modul, který se zaměřil na rodinnou dynamiku, partnerské vztahy a sexuální zdraví studentů. (University of Antwerp 2021).

Na tento mezinárodní výzkum navázal další národní výzkum Institutu sociologických studií Univerzity Karlovy.

▪ *Výzkum dopadů COVID na VŠ vyučující a studenty (FSV UK 2021)*

Do této studie bylo zahrnuto celkem 27 českých vysokých škol (veřejných, soukromých i státních). Výzkumné konsorcium bylo složeno z cca dvaceti psychologů a sociologů z několika vysokých škol v ČR a také z Akademie věd (Sociologický a Psychologický ústav). Studie se zabývala různými oblastmi zvládání pandemické situace, režimových opatření, zdraví i studijních/pracovních záležitostí. Cílem studie bylo zaměřit se na to, jak se vyučujícím a studentům českých vysokých škol vysokých škol daří a jak se vyrovnávají nejen s distanční výukou. Anonymní odpovědi budou velmi užitečné jak pro výzkumníky, tak i pro vysoké školy, kterým byly výsledky studie poskytnuty jako cenná zpětná vazba. (Institut sociologických studií FSV UK 2021).

## Závěr

Ze získaných dat je zřejmé, že náměty respondentů k větší míře zapojení distančních prvků do běžné výuky mohou – a měly by – být pro vysokou školu příležitostí a námětem ke zlepšení fungování.

Problematicku digitalizace řeší pochopitelně národní strategické dokumenty. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v rámci realizace Strategie 2030+ připravilo v roce 2020 projekt pokusného ověřování kombinovaného vzdělávání na základních a středních školách. Cílem je *prověřit možnosti zařazení metod distanční výuky do stávající praxe*. V současné době totiž nejsou (ve standardní praxi) běžně příliš využívány moderní výukové metody; převažují frontální formy výuky. To vede k nižší míře aktivního zapojení žáků do výuky. Výstupem projektu budou kromě průběžných zpráv zapojených škol a inspekčních zpráv zejména Metodika kombinované formy vzdělávání na základní škole s příklady variant realizace (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy 2020).

Zatímco základní a střední školy on-line výuku ověřují v rámci projektu pokusně, na vysokých školách je kombinované studium standardem. Co ale



standardem není, je plné využití potenciálu digitálních technologií. Pro vysoké školy jako organizace, ale zejména pro jednotlivé vyučující je obrovskou výzvou přetransformovat zažitě způsoby myšlení a práce ruku v ruce se zvyšováním úrovně jejich digitálních kompetencí. Pro efektivní a oboustranně přínosnou on-line výuku je zapotřebí více než jen přenést tradiční frontální výuku do digitální podoby.

Zkušenost s nařízenou on-line výukou bychom proto měli vnímat nejen jako významný impuls k teoretické diskusi, ale především jako podnět a **příležitost potřebné změny** v praxi vysokoškolského vzdělávání realizovat.

### Seznam použitých zdrojů

Institut sociologických studií FSV UK, 2021. *Výzkum dopadů COVID na VŠ vyučující a studenty* [online]. Praha: Institut sociologických studií FSV UK [cit. 2022-03-06]. Dostupné z: <https://iss.fsv.cuni.cz/veda-vyzkum/granty/aktualne-resene-projekty/vyzkum-dopadu-covid-na-vs-vyucujici-studenty>.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2020. *Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030+* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/strategie-2030>.

Poláček, J. a Nekuda J. Příležitosti a bariéry online výuky na ESF MU v době „koronaviru“ (Opportunities and barriers of online teaching at the Faculty of Economics and Administration MU during the “coronavirus” pandemic). *Aula: časopis pro vysokoškolskou a vědní politiku*. Praha: Centrum pro studium vysokého školství v.v.i., 2020, XXVIII, 1–2, p. 75 - 93. ISSN 2533-4433.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2020. *Vysokoškolští studenti během první vlny pandemie koronaviru* [online]. 24.9. [cit. 2022-04-06]. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/vysokoskolsti-studenti-behem-prvni-vlny-pandemie-koronaviru>.

Univerzita Jana Amose Komenského Praha s.r.o., 2021. *Výroční zpráva 2020* [online]. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha s.r.o. [cit. 2022-05-02]. Dostupné z: [UJAK - Výroční zpráva o činnosti za rok 2020 - fin.docx](#).

Van Eekert, N. & Van Looy, K., 2021. *Never waste a good crisis: Naar een blijvend verbeterd mentaal welbevinden bij studenten. Een analyse van het mentaal welbevinden bij studenten aan UAntwerpen gedurende de coronapa-*

*ndemie*. [online]. Antwerpen: Universiteit Antwerpen [cit. 2022-03-06]. Dostupné z: <https://www.uantwerpen.be/en/research-groups/centre-population-family-health/research2/covid-19-internation/>.

**Mgr. Markéta Šonková**  
Univerzita Jana Amose Komenského Praha



## VOLEBNÍ PRÁVO A KOMUNÁLNÍ VOLBY 2022

*Mgr. Vladan Krásný*

Přestože je zatím polovina května, komunální volby se kvapem blíží. Volební právo je právo občanů volit do samosprávných celků státních orgánů a jejich funkcí. Volební právo se dělí na „právo aktivní“, což je právo občana volit a „právo pasivní“, což znamená, že občan smí kandidovat a být volen. Volební právo se v různých zemích světa liší. My však, v klasických demokraciích, považujeme za normu tři základy volebního práva:

- **rovné** – každý hlas váží stejně, všichni jsou si ve volebním právu rovni, neexistuje privilegovanost, to znamená osoba s větším vlivem na výsledek;
- **všeobecné** – každý občan, od daného věku má právo volit, a to bez ohledu na pohlaví, původ, náboženské přesvědčení a podobně;
- **tajná volba** – volič volí tajně a nikdo nemá právo zjišťovat koho a jak volil.

Volební právo se stalo na českém území **rovné** v roce 1919. Předtím bylo volební právo rozdílné a rozdělovalo se dle majetku občanů, stejně tak nebyl stejný poměr hlasů. Šlo o takzvaný kuriální systém, který byl platný až do roku 1907 a nahrazen systémem „jedinovolby“, který znamenal rovné, všeobecné a tajné volební právo platné ovšem pouze pro muže. Rovné všeobecné právo bylo tedy zavedeno až po vzniku Československé republiky.

Základním principem práva volebního je jeho všeobecnost, kdy platí, že po dosažení určitého věku mají občané daného státu právo volit. V demokratickém státě je zakázáno „bezduhové vyloučení jednotlivých občanů nebo jejich skupin z účasti na svobodné volbě jejich zástupců“.<sup>78</sup>

Vyvstává tedy otázka, zda a jak budou volit naši vězni. V minulém režimu byli vězňové zbaveni občanských práv, a tudíž se nemohli zúčastnit ani voleb, a to platilo až do roku 1990. Přestože zákon č. 59/1965 Sb. byl zákonem o výkonu trestu odnětí svobody na svou dobu velmi progresivní, vězňové volit nesměli, neboť toto zákon ještě neupravoval. Až po roce 1989 se osoby ve výkonu trestu odnětí svobody mohli voleb zúčastnit, neboť demokratické procesy na ně nezapomněly.

Jůzl (2017) na straně 199 cituje z Evropských vězeňských pravidel v II. části pod článkem 24.11 týkající se práva vězňů na svobodné demokratické

<sup>78</sup> Filip, J.: *Základní otázky volebního práva v ČSFR*. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 106

volby následující: Vězeňská správa musí zajistit účast vězňů ve volbách, referendu a účast na dalších aspektech veřejného života, pokud národní legislativa toto jejich právo neomezuje.

K volebnímu právu vězňů a trestaných osob se ve světě však přistupuje různě. Například ve Spojených státech amerických nemohou volit nejen vězni, ale právo volit mají odepřeno i trestané osoby se zápisem v trestním rejstříku. Navíc každý stát Spojených států amerických má svoji vlastní právní úpravu, z čehož plyne, že se volební právo v jednotlivých státech liší. Už mnoho let je ve Spojených státech vedena debata o právním sjednocení volebního práva vězňů a trestaných osob s federální působností. Tato debata však do dnešní doby nevedla k tomu, aby bylo zavedeno všeobecné volební právo pro vězně a trestané osoby.

I v Evropě se v minulosti vedly velké debaty o volebním právu vězňů. Mnohé evropské státy totiž volební právo odpírali a někteří tak činí dodnes. Současně však v debatách dochází k určitému trendu příznání volebního práva vězňům. Debaty jsou velmi široké, od zavedení plného volebního práva přes částečné omezení při spáchání závažných trestných činů či neudělení volebního práva. Je však pravdou, že v rámci Evropské unie dochází k liberalizaci této otázky.

V České republice mají vězněné osoby plné volební právo. Jednotlivé věznice jsou povinny umožnit vězněným toto volební právo uplatnit. Vězni mají právo volit ve volební místnosti k tomu vyhrazené při přítomnosti volební komise, případně si mohou vyžádat přinesení volební urny. Jediný rozdíl mezi volbou „na svobodu“ a ve vězení je v tom, že vězni se musí dopředu vyjádřit, zda využijí svého práva volit. I v České republice probíhají určité diskuse, zda u vězňů neomezit právo volit. Nicméně jedná se spíš o různé internetové ankety či skupiny, ovšem žádný takový legislativní návrh nikým podán nebyl. V posledních letech se zájem o projevení svého volebního práva ve věznicích snižuje. Navíc, což je zajímavé, existují značné rozdíly mezi jednotlivými věznicemi. Jsou věznice, kde svého práva volit využije 70 procent vězněných, ale i takové, kde zájem volit nedávno projevilo pouze 25 procent vězněných. Tento fakt by si zcela jistě zasloužil vlastní sociologický průzkum, proč tomu tak je, zdali má vliv prostředí, dislokace věznice, struktura a motivace vězněných či informovanost vězněných o jejich právu volit. Podle výzkumů kvality života u osob ve výkonu trestu odnětí svobody však zájem o politiku (a také estetiku a krásu, případně náboženství) prokazuje minimum vězňů (Jůzl, 2009).

Jako starostu městské části Brno, Starý Lískovec, mě zajímá, jak jsou organizovány volby v tomto druhém největším městě ČR, kde od roku 1956

existuje Vazební věznice Brno (včetně výkonu trestu odnětí svobody) a od roku 2009 také Ústav pro výkon zabezpečovací detence. Na základě informací vedoucí správního oddělení jsou volby v Brně zabezpečovány takto:

### **Volby ve VVaÚpVZD Brno**

Volby ve VVaÚpVZD Brno organizuje oddělení správní ve spolupráci s oddělením výkonu vazby a trestu, oddělením vězeňské stráže a s ústavem zabezpečovací detence.

Oddělení správní úzce spolupracuje s úřadem městské části Brno-Bohunice, pod který vazební věznice spadá. Do věznice dochází vždy dvě volební komise, které nosí přenosné urny.

Obecně je u vězňených osob zájem především o prezidentské volby. O ostatní volby takový zájem není.

### **Volby do Senátu**

Volí všechny vězňené osoby, tzn. obvinění, odsouzení a chovanci, kteří mají trvalý pobyt ve stejném volebním obvodu jako je věznice;

- volí se na základě stálého seznamu voličů vedeného obecním úřadem v místě dislokace věznice.

### **Volby do zastupitelstev obcí:**

- právo volit má jen obviněná osoba a chovanec; odsouzení nevolí;
- předpokladem pro realizaci volebního práva je, aby obviněný nebo chovanec byl umístěn ve věznici, která má sídlo v obci, v níž je zároveň přihlášen k trvalému pobytu (u věznice Brno se to týká ulic Jihlavská 2-19, 21, Kamenice, Kejbaly, Na Pískové cestě, Netroufalky, Neužilova, Studentská, Vohnoutova, Bohunice č. ev. v severní části MČ (oblast Kejbaly);
- volí se na základě stálého seznamu voličů vedeného obecním úřadem v místě dislokace věznice.

### **Prezidentské volby:**

- volí všechny vězňené osoby nad 18 let (tzn. obvinění, odsouzení a chovanci);
- volí se na základě stálého seznamu voličů vedeného obecním úřadem v místě dislokace věznice, jsou-li vězňené osoby přihlášeny k trvalému pobytu v tomtéž volebním okrsku nebo zvláštního seznamu voličů vedeného obecním úřadem v místě dislokace věznice, příp. na základě voličského průkazu, jsou-li přihlášeny k trvalému pobytu v jiném volebním okrsku.

**Volby do Evropského parlamentu:**

- volí všechny vězněné osoby nad 18 let (tzn. obvinění, odsouzení a chovanci);
- překážkou pro výkon volebního práva je zákonem stanovené omezení osobní svobody z důvodů ochrany zdraví lidu a úplné zbavení způsobilosti k právním úkonům (omezení svéprávnosti k výkonu volebního práva);
- vězněné osoby hlasují na základě stálého seznamu voličů, pokud je vězněná osoba umístěna ve věznici, která je dislokována ve volebním okrsku, ve kterém je vězněná osoba přihlášena k trvalému nebo přechodnému pobytu; dále na základě voličského průkazu a také na základě nahlášení k zápisu do seznamu voličů pro volby do EP.

**Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR:**

- volí všechny vězněné osoby nad 18 let (tzn. obvinění, odsouzení a chovanci);
- volí se na základě Nahlášení k zápisu do zvláštního seznamu voličů podle § 6 zákona č. 247/1995 Sb.

Jak vidno, příprava voleb v penitenciární praxi není nic jednoduchého, neboť kromě běžného provozu věznice (vazební věznice) je třeba ze zákona splnit mnoho úkonů, aby vězni mohli volit, a neměli důvod ke stížnostem. Nejinak, než v Brně probíhají volby i v jiných organizačních člancích Vězeňské služby ČR. Jejich zajištění vyžaduje spoustu organizačních úkonů a vše musí ladit se zákonem. Za to patří Vězeňské službě ČR velké uznání.

**Seznam použitých zdrojů**

FILIP, J.: *Základní otázky volebního práva v ČSFR*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.

JŮZL, M. *Kvalita života odsouzených na doživotí V 4*. In: SOCIÁLIA 2009. Banská Bystrica: Ped. fak. UMB Banská Bystrica, 2009. ISBN 978-80-8083-895-9.

JŮZL, M. *Penitenciariстика jako věda žalární*. Praha: UJAK Praha, 2017.

**Mgr. Vladan Krásný**, je starostou městské části Brno, Starý Lískovec a doktorandem na Univerzitě Jana Amose Komenského v Praze.





Mimořádná důležitost rozvíjet resocializační a penitenciární pedagogiku nejen v podmínkách vězeňství je v současné době nesmírně aktuální. S resocializací se dnes setkáváme v naší společnosti téměř na každém kroku. Nelze dopustit, aby u nás nastal stav anomie či anarchie vlivem sociálně patologických jevů.

Od dob Cesare Beccarii (1738–1794), který významně přispěl k základem moderní penologie, je v boji s kriminalitou (kontrola kriminality) pro stát daleko efektivnější prevence nežli represe. K aplikaci prevence připívají právě odborníci vzdělaní v příslušných studijních programech, schopní vytvářet další programy v oblasti prevence na školách, v ústavech, ve vězeňské službě a v dalších specializovaných výchovných zařízeních, kde je nutné umět zvolit profesionální přístup a zacházení s osobami ve výkonu trestu. K tomu účinně přispívá rovněž věda a výzkum, čehož dokladem jsou výstupy z této mezinárodní konference tradičně konané na Univerzitě Jana Amose Komenského Praha s přiléhavým názvem „Resocializace v současné penitenciární praxi“.

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.

<http://vydavatelstvi.ujak.cz>

ISBN 978-80-7452-213-0

